

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**16. YÜZYILIN SONLARINDA OSMANLI
İMPARATORLUĞU'NDA PARASAL İSTİKRARSIZLIK VE
ŞEMSEDDİN TIMURTÂŞI'NIN NÜKÛD RİSALESİ**

Yüksek Lisans Tezi

ŞEYMA ÖZDEMİR

İstanbul, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**16. YÜZYILIN SONLARINDA OSMANLI
İMPARATORLUĞU'NDA PARASAL İSTİKRARSIZLIK VE
ŞEMSEDDİN TIMURTÂŞI'NIN NÜKÛD RİSALESİ**

Yüksek Lisans Tezi

ŞEYMA ÖZDEMİR

Danışman: Prof. Dr. EROL ÖZVAR

İstanbul, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi ŞEYMA ÖZDEMİR'nin 16. YÜZYILIN SONLARINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA PARASAL İSTİKRARSIZLIK VE ŞEMSEDDİN TIMURTÂŞI'NIN NÜKÛD RİSALESİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 08.06.2017 tarih ve 2017-13/14 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ...14/06/2017...

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1. Tez Danışmanı Prof. Dr. EROL ÖZVAR	
2. Jüri Üyesi Prof. Dr. MUSTAFA ÇELEN	
3. Jüri Üyesi Doç. Dr. SÜLEYMAN KAYA	

ÖZET

16. YÜZYILIN SONLARINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA PARASAL İSTİKRARSIZLIK VE ŞEMSEDDİN TİMURTÂŞI'NIN NÜKÛD RİSALESİ

16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarında artan yabancı gümüş miktarı, nüfus artışı, fiyat yükselişleri, uzun süren askerî mücadeleler Osmanlı para düzenini ve değerlerini etkilemiştir. Ayrıca 1585'te akçe, gümüş içeriği kayda değer miktarda azaltılmak suretiyle tağşiş edilmiştir. Tağşiş işleminden sonraki dönemde sikkelerin değerleri ve birbiri karşısındaki kurları konusunda yaşanan anlaşmazlıklar kadı sicillerine yansımıştır. Tezde, bu sorunların bir uzantısı olarak Hanefî âlimi Şemseddin Timurtâşî'nin (v.1599) dönemindeki para ve mübadele hareketlerine dair hukukî tahlillerini kaleme aldığı Nükûd Risalesi incelenmiştir. Bu risale 16. yüzyılın sonlarında sikkelerin değerindeki değişmelerin özellikle muâmele-i şer'îyye gibi akitlerde meydana getirdiği problemleri tasnif ve tahlil eder. Tezde, dönemin para ve mübadele sorunlarının kaynaklarından birinin de kadıların hüküm verme usûlündeki farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Timurtâşî'nin sorunlara dair çözüm önerisi aktarılıp değerlendirilmiştir. Orijinali Arapça olan Nükûd Risalesi tercüme edilmiş ve orijinaliyle beraber çalışmaya ek olarak sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Osmanlı para sistemi, 1585 akçe tağşişi, Şemseddin Timurtâşî.

ABSTRACT

MONETARY INSTABILITIES IN OTTOMAN EMPIRE DURING THE LATE 16TH CENTURY AND ŞEMSEDDİN TİMURTÂŞÎ’S TREATISE NAMED “RİSÂLE Fİ’N-NÜKÛD”

In the second half of 16th century, both the Ottoman monetary system and the money value were influenced by the excess of foreign silver currencies, increase in population, rise in prices and long lasting wars. Also, the *akçe*’s silver content was reduced to a large extent by the debasement in 1585. In the following period, disagreement on the value and rate of the coins arose in the area of law, which can be seen in the judicial records. In this context, this thesis examines a prominent Hanafî jurist Şemseddin Timurtâşî’s (d.1599) treatise “Risâle fi’n-Nükûd” which tackles the money and exchange movements in his time. This treatise classifies and analyses the problems based on the changing values of the coins which influenced the contracts, especially contracts of *muâmele-i şer’iyye*. In this thesis methodology of the jurists was suggested as one of the causes of this period’s problems and Timurtâşî’s solution offer was explained. Beside, Risâle fi’n-Nükûd which is originally in Arabic was translated to Turkish.

Keywords: Ottoman monetary system, 1585 akçe debasement, Şemseddin Timurtâşî.

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam boyunca bilgi ve tecrübesinden istifade ettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Erol Özvar'a sabırla ve özveriyle yürüttüğü danışmanlığı ve değerli yönlendirmeleri dolayısıyla çok teşekkür ediyorum. Ayrıca tez savunma jürisinde bulunma nezaketini gösterip yorumlarıyla tezimi anlamlandıran kıymetli hocam Prof. Dr. Mustafa Çelen'e, hem jüride bulunarak beni onurlandıran hem de tezin muhtelif kısımlarında yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Süleyman Kaya'ya, bu tezin tamamlanmış halinin ilk okuyucusu ve daim destekçim ablam Merve Özdemir'e, son olarak duaları ve teşvikleriyle tez yazım sürecimi kolaylaştıran çok kıymetli aileme teşekkür ediyorum.

Şeyma Özdemir

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR	iii
TABLO LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ	1

Birinci Bölüm

16. YÜZYILIN SONLARINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA PARASAL DÜZEN

1.1. Klasik Çağda Osmanlı İmparatorluğu'nda Para ve Fiyat Düzeni.....	7
1.2. 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Para ve Fiyat Hareketleri	12
1.3. 1585 Akçe Tağşişi ve Sebepleri Üzerine Tartışmalar	19
1.4. 1585 Akçe Tağşişinin Sonuçları ve Piyasadaki İşlemlerde Görülen Aksaklıklar.....	29

İkinci Bölüm

TİMURTÂŞÎ VE “RİSÂLETÜ BEZLİ’L-MECHÛD FÎ TAHRÎRİ ES’İLETİ TEGAYYÜRİ’N-NÜKÛD” İSİMLİ ESERİ

2.1. Timurtâşî’nin Hayatı ve Eserleri.....	41
2.2. Timurtâşî’nin “Risâletü Bezli’l-mechûd fî tahrîri es’ileti tegayyürî’n-nükûd” İsimli Eseri.....	46
2.3. Timurtâşî’nin Risalede Ele Aldığı Meseleler	52
2.3.1. Klasik Hanefî Geleneğinde Sikke	52
2.3.2. Mütedavil ve Mağşuş Sikkeler	54
2.3.3. Sikkelerin Tedavül ve Kıymetlerine Dair Görüşler ve İhtilaflar.....	58
2.3.3.1. Kesâd-ı Âmm ve Kesâd-ı Cüz’î.....	58
2.3.3.2. İnkıtâ’	59
2.3.3.3. Tegayyür	60
2.4. Timurtâşî’nin İhtilaflara Dair Çözüm Yolu: Hanefî Fetva Usûlünün Tatbiki	63
2.5. Timurtâşî’nin Risaledeki Görüşlerinin Tahlili.....	68
SONUÇ	74
EKLER	80
Ek 1: Bezli’l-mechûd fî tahrîri es’ileti tegayyürî’n-nükûd Risalesinin Tercümesi: Sikkelerin Değerindeki Değişmelere Dair Bir Araştırma	81

Ek 2: Bezlü'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tegayyüri'n-nükûd	
Risalesinin Arapça Metni	91
Ek 3: Akçenin Diğeri Sikkeler Karşısındaki Kurları (16. Yüzyılın	
Sonuna Kadar).....	102
KAYNAKLAR	108

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1.1 16. Yüzyılın Sonuna Kadar 100 Dirhem Gümüşten Kesilen Akçe Miktarındaki Değişim	10
Tablo 1.2 15 ve 16. Yüzyıllarda Bazı Kentlerde Nüfus	13
Tablo 1.3 Ömer L. Barkan'ın 16. Yüzyıl İçin Oluşturduğu Fiyat Endeksleri (Akçe ve Gram Gümüş Olarak).....	15
Tablo 1.4 Ömer L. Barkan'ın Verilerinin 1555-56 ve 1585-86 Yılları Baz Alınarak Tekrar Hesaplanması (Gram Gümüş Olarak)	16
Tablo 1.5 Şevket Pamuk'un 16. Yüzyıl İçin Oluşturduğu Fiyat Endeksleri (Akçe ve Gram Gümüş Olarak).....	17
Tablo 1.6 16. Yüzyılın Sonuna Kadar Akçenin Değerindeki Değişim (Sultânî, Düka ve Kâmil Kuruş Karşısında)	20
Tablo 1.7 16. Yüzyıl Boyunca Yeniçeri Ulûfeleri ve Mevâcib Giderleri İçindeki Oranı	22
Tablo 2.1 Şerefî ve Şâhî Sikkelerinin Akçe Olarak Değerlerinin Zaman İçindeki Değişimi	50

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılı yaşanan parasal hareketler açısından iktisat tarihçilerinin ilgisini çekmiştir. Yüzyılın özellikle ikinci yarısında birbiriyle karmaşık ilişkileri olan bir dizi askerî, mâlî, demografik ve parasal değişimler meydana geldi. Bu dönemde Osmanlı topraklarında yabancı gümüş sikkeler artmaya başladı, fiyatlar yükseldi, askerî çatışmalar yoğunlaştı, sikkelerin değerli maden içeriğini azaltmak suretiyle uygulanan tağşişler sıklaştı ve dikkat çekici bir demografik canlılık yaşandı. Tüm bu dinamik olaylar Osmanlı para düzeni üzerinde derin etkiler uyandırdı. Osmanlı'nın yerli gümüş sikkesi olan akçenin diğer sikkeler karşısında kıymeti istikrar gösteremedi.

İktisat tarihçileri bu dönemdeki fiyat yükselişleri ve tağşişin sebepleri konusunda farklı görüşler serdetmişlerdir. Ömer L. Barkan ve Şevket Pamuk, bu döneme ait bazı vakıf ve imaret defterlerini kullanarak endeksler oluşturmuştur. Her ikisi de 16. yüzyıl boyunca fiyatların arttığını tespit etmiştir. Endekslere göre yüzyılın özellikle ikinci yarısında fiyat artış hızı yükselmiştir. Barkan'a göre fiyat artışlarındaki en büyük etken, Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'ya getirilen gümüşlerin sebep olduğu fiyat artışlarının Osmanlı'ya da yansımalarıdır. Pamuk ise fiyat artışlarının ardındaki en önemli etken olarak 1585 döneminde yapılan akçe tağşişini görür. Barkan da tağşişin etkisini hesaba katar ancak bunun Pamuk'un savunduğundan daha az etkili olduğunu düşünür. Ona göre tağşişin de temel sebebi uluslar arası iktisadî hareketler, yani Avrupa'da sıklaşan tağşiş uygulamalarıdır. Ayrıca devlet yeni asker alımı ve savaş masraflarının karşılanamaması sebebiyle hazinede sun'î bir artış meydana getirmek istemiştir. Bu dönemin parasal hareketlerini çalışan Halil Sahillioğlu, dönemin istikrarsızlığından bahsederken piyasada artan yabancı gümüş paralara vurgu yapar. Ona göre bu paralar sebebiyle ödemelerde akçe ve altın bulunması zorlaşmıştı. Halk gayri resmî şekilde akçenin değerini düşürerek altın-gümüş oranını Avrupa'ninkine yaklaştırmaya çalıştı. En sonunda devlet fiilen

oluşmuş bu durumu resmî olarak kabul edip tağşiş yoluna gitti. Sahillioğlu'na göre tağşiş kararında etkili olan bir diğer durum da hazinenin sıkıntı içinde olmasıydı. Önceden vergilerin bir kısmı altın olarak toplanırken Avrupalı tüccarın altın yerine gümüş getirmesi hazineye altın kıtlığına yol açıyordu. Tağşişin sebebinin Sahillioğlu'nun bahsettiği bu altın kıtlığı durumuyla daha iyi açıklayabileceğimizi savunan Baki Tezcan'a göre ise hazineye altın göndermesi gereken bölgelerden altın bulunamadığı için şâhî sikkeleri gelmekteydi. Oysa şâhî piyasada değerinden daha yükseğe alınıp veriliyordu. İstikrarlı olan altın sikkeler yerine şâhîlerin gönderilmesi hazinenin gelirinin azalmasına sebep olmuştu. Şevket Pamuk hazinenin artan savaş masraflarını karşılayamamasından dolayı darlık içinde olduğunu vurgulamıştır. Erol Özvar'ın dönemin bütçeleri üzerine yaptığı çalışma, hazineye tağşişin yapıldığı tarihte açık olmasa da cari savaş masrafları ve biriken ödenmemiş mevâcibler sebebiyle hazinenin ciddi bir nakit ihtiyacı içinde olduğunu göstermektedir. Bu anlamda tağşiş hem kısa süreliğine de olsa hazineyi rahatlatmış hem de akçenin diğer paralar karşısında resmî kurunu fiilî kura yaklaştırmış oluyordu. Mehmet Genç de bu dönemdeki tağşiş uygulamasını açıklarken hazinenin ek gelir ihtiyacına vurgu yapmaktadır.

Yüzyılın ikinci yarısında yaşanan bu parasal değişimlerin kısa vadede yol açtığı sorunlar, iktisat tarihçileri tarafından tespit edilmiştir. Bu sorunlar dönemin kayıtlarına da yansımıştır. Tağşiş öncesinde olduğu gibi sonrasında da fiyatlar ve akçenin değeri istikrar gösteremedi. Bu dönemden itibaren devlet ilave vergiler koydu. 1589'da hazineden sabit maaş alan yeniçeriler ulûfelerinin hurda akçe ile ödenmesi sebebiyle isyan çıkardı. Parasal düzenin tekrar istikrara kavuşacağı 17. yüzyılın ortalarına kadar pek çok tashih ve tağşiş işlemi yapıldı. Düzensizlik zamanlarında artan narh listeleri bu dönemde yoğunlaştı. Dönemin mühimme defterleri ve kadı sicillerine yansıdığı kadarıyla en büyük sorun *kalb* yani sahte sikke darbıydı. Hem evlerde hem de devletin darphanelerinde gayri resmî olarak kalb ve *mağşuş* yani değeri düşürülmüş sikkeler basılmaktaydı. Devlet bunu engellemek için fermanlar çıkarıp denetlemelerini artırdı. Eski akçelerin tedavülden bir türlü toplanamaması sebebiyle sürekli fermanlar yollayarak eski akçelerin toplatılması çağrısında bulunmaktaydı. Kadılara gelen davalardan anlaşıldığı kadarıyla tedavüldeki paraların

akçe karşısındaki değeri sabit değildi. Davalarda kabul edilen kurlar zamana ve mekana göre farklılık arz ediyor, bu durumdan rant kazanmak isteyenler artıyordu. Altın ve kuruşun kaç akçeye geçmesi gerektiğine dair sürekli fermanlar yollanıyordu. Kadı huzuruna taşınan davalarda iki taraf arasında anlaşmazlıklar çıkıyor, taraflar kendi lehine olan para cinsi ile ödeme yapmak istiyor, kadılar ise bu konularda birbiriyle uyuşan kararlar veremiyorlardı. Artık tedavülde olmayan para cinsleriyle yapılmış anlaşmalarda ödemenin nasıl yapılacağı konusunda da bir fikir birliği yoktu. Fiyat istikrarsızlıklarının da devam ettiği bir dönemde bu durum hukukî birliği bozarak halkın adalet duygusunun sarsılmasına sebep olabiliyordu.

Tezin konusunu teşkil eden Şemseddin Timurtâşî'nin Nükûd Risalesi bu dönemde yaşanan sorunlardan bir kısmına çözüm arayışı olarak karşımıza çıkar. Hanefî mezhebinin önemli âlimlerinden olan Timurtâşî (v.1599) Kanûnî Sultan Süleyman zamanında Gazze'de doğmuştur. II. Selim ve III. Murad dönemlerini görmüş ve III. Mehmed zamanında vefat etmiştir. Döneminin âlimlerinden eğitim almak için dört defa Kahire'ye yolculuk yapmıştır. Timurtâşî, 16. yüzyılda yaşanan önemli gelişmeleri yakından takip etmiş, halkın sorunlarına fetva müessesesi yoluyla nüfûz edebilmiştir. Kadılık yaptığına dair kesin bir bilgiye rastlanmamış olsa da kendisinin muhtemelen vefat etmeden önce Gazze'de müftülük görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla Timurtâşî halkın sorunlarını takip edebiliyor, fıkıh kitaplarındaki meseleleri o güne uygun olarak yorumlayabiliyordu.

Bu tez, 16. yüzyılın sonunda yaşamış olan Timurtâşî'nin bu dönemde piyasadaki mübadele işlemlerinde sikkenin içinde bulunduğu istikrarsızlık sebebiyle ortaya çıkan sorunları bir hukukçu olarak nasıl değerlendirdiğine ve bunlara nasıl çözüm ürettiğine odaklanmaktadır. Timurtâşî'nin bu sorunlara yaklaşımı Nükûd Risalesi veya tam ismiyle *Risâletü Bezli'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tegayyüri'n-nükûd*¹ isimli risalesi üzerinden tahlil edilecek, yeri geldiğinde ise diğer eserlerine başvurulacaktır. Tezde değerlendireceğimiz Nükûd Risalesi bu dönemde yaşanan parasal sorunların bir kısmına çözüm bulma gayesinin sonucudur. Timurtâşî, parasal istikrarsızlık sebebiyle yaşanan hukukî sorunlar karşısında kadılarca verilen

¹ "Sikkelerin değerindeki değişmelere dair bir araştırma."

hükümlerin birbiriyle uyuşmamasının halk arasında karışıklığa sebep olduğunu görür. Sorunun kaynağını Hanefî mezhebindeki hüküm verme esaslarının terk edilmesine bağlar. Timurtâşî, kendi döneminde sikkelerdeki değişmelere dair dört durumun yaşandığını belirtir. Bunlar *kesâd-ı âmm*, *kesâd-ı cüz'î*, *inkitâ'* ve *tegayyürdür*. Kesâd, bir sikke cinsinin tedavülden kalkması ya da para olarak kabul edilmemesidir. Bu durum yalnızca alışveriş akdinin gerçekleştiği bölgede geçerli ise *kesâd-ı cüz'î*, her yerde geçerli ise *kesâd-ı âmm* söz konusudur. *İnkitâ'* ise bir sikke cinsinin çarşı pazarda bulunmayıp evlerde ve sarraflarda bulunabilmesidir. *Tegayyür* ile kastedilen ise değer değişimidir. Timurtâşî'nin tespitine göre o dönemde iki kişi arasında alışveriş akdi gerçekleştikten sonra sikkelerde bu dört durum meydana gelebiliyordu. Bu durumlarda halk ödemenin hangi sikkeyle ve ne değerde yapılacağı konusunda anlamaya varamıyordu. Müellif bu dört durumu da ayrı ayrı ele alıp fıkıh birikimi içerisinde bunlara dair ihtilafları vererek hangisiyle hüküm verilmesi gerektiğini açıklar. Bu anlamda risale, kadı hükümlerindeki farklıların hem sebeplerinin ne olduğuna hem de çözümünün ne olması gerektiğine –tümüyle değilse de- kısmen işaret eder.

Risale bu dönemde kayıtlara yansıyan büyük sorunlardan biriyle ilgili çözüm üretme çabası olması hasebiyle önem arz etmektedir. Bu dönemde kadıların önlerine gelen davalarla ilgili farklı hükümlere varmalarının sebebi tedavüldeki sikkelerin resmî ve serbest kurlarının farklı olması, ayrıca sikke değerlerinin zamana ve mekana göre farklılık göstermesidir. Bu, dönemin parasal yapısına ve kayıtlarına baktığımızda hükümlerin farklılaşmasında akla gelen ilk –ve belki de en büyük- sebeptir. Ancak risale kadılar arasında hüküm birliği olmayışında etkili olan başka bir sebebe, yani hüküm verme usûlündeki farklılaşmaya işaret eder. O dönemde böyle bir sorunun tespit edilmesi ve çözüm yoluna gidilmesiyle, sınırlı şekilde de olsa hükümlerdeki karmaşanın çözümlenmesine katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Ayrıca bu çaba müellifin de işaret ettiği iktisadî sorunların yaşandığı bir dönemde hukuk mercilerine olan güven duygusunun sarsılmaması için de mühimdir.

Bu tezin birinci bölümünde 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun parasal düzeni incelendi. Dönemin para ve fiyat hareketleri, 1585

tarikli akçe taęęiři ve bunun neticesinde piyasadaki işlemlerde görülen aksaklıklar ele alındı. Tezin ikinci bölümünde ise Timurtı hakkında bir takım bilgiler verilerek ardından *Rislet Bezli'l-mechd f tahrri es'ileti tegayyri'n-nkd* isimli eseri, ilk blmde verilen tarih ve iktisad zeminden hareketle incelendi. Timurtı'nın dönemin para ve mübadeleye dair sorunlarını tasnifi ve bunlara getirdiği çözüm yoluna dair düşünceleri tahlil edildi. Risalenin Hüsamüddin Affne tarafından yayınlanmış olan tahkiki esas alınarak tercümesi yapıldı ve hem tahkik edilmiş orijinal Arapça metin hem de tercüme çalışmaya ek olarak sunuldu.

Birinci Bölüm

**16. YÜZYILIN SONLARINDA OSMANLI
İMPARATORLUĞU'NDA PARASAL DÜZEN**

1.1. KLASİK ÇAĞDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA PARA VE FİYAT DÜZENİ

Osmanlı İmparatorluğu klasik çağında önce tek metalli, sonra çift metalli para sistemini benimsemiştir. Genel kabule göre ilk Osmanlı gümüş sikkesini tahta geçtiği 1326 yılında Orhan Bey bastırdı.² Bu sikkelere gümüş ve dolayısıyla beyaz olmaları hasebiyle *akçe* denildi.³ *Sultânî* ismi verilen ilk altın sikke ise II. Mehmed dönemine denk gelen 1478 yılında darp edildi.⁴ Devlet hem akçe hem de sultânînin ayar ve vezinlerinde zamanla değişikliklere gitti. Bunların yanında günlük küçük işlemlerde kullanılan ve itibarî değere sahip bakır sikkeler de tedavüldeydi. *Mangır* denilen bu sikkelerin elimizde bulunan ilk örneği I. Murad dönemine aittir. Bazı kaynaklarda bir okka bakırdan 800 mangır kesildiği kaydedilmişse de mangır darbının çeşitli ölçüleri olmuştur.⁵

Madeni parayı benimseyen her devlette olduğu gibi Osmanlı da maden kıtlıklarını önlemek için birtakım siyasetler geliştirmiştir. Öncelikle yerli paraların yanında yabancı paraların da Osmanlı topraklarında tedavül etmesine müsaade edilmekteydi, bu sayede tedavüldeki paralar bollaşıyordu. Yabancı sikkelerin resmî değerleri yerli paralarda olduğu gibi devlet tarafından belirlenirdi. Ticaret yapılan devletlerin para birimlerinin tedavülde olmasının yanı sıra devlet, fethettiği bölgelerin para düzenlerini de korudu. O bölgelerde var olan paraların değiştirilmemesi imparatorluğun içinde para bölgelerinin oluşumuna sebebiyet verdi. Mesela Mısır *pâre*, Doğu Anadolu *şâhî*, Macaristan *penz* bölgesiydi.⁶ Bu bölgelerde akçe tedavülde olsa da gümüş olan bu diğer sikkeler daha çok kullanılırdı. Tüm imparatorluğu birleştiren ise hepsi aynı standartta basılan altın sikkelerdi. Yerli altın para olan sultânînin yanında tedavüldeki en yaygın yabancı altın para *Venedik dükası*ydı.⁷ 1481

² Tabakoğlu, Ahmet. **Türkiye İktisat Tarihi**. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, s.397.

³ Pere, Nuri. **Osmanlılarda Madenî Paralar**. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1968, s.12.

⁴ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.398.

⁵ Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, s.14.

⁶ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 402.

⁷ Pamuk, Şevket. "Osmanlı Para Düzeninin Gelişimi", Halil İnalçık ve Donald Quataert (ed.). **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi** içinde. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, Cilt 2, s.1061.

yılına ait hazinedeki iki milyondan fazla altının yüzde 69'unu Venedik dükası oluşturuyordu.⁸ Bunların yanında Memlûkler zamanında Mısır'da basılan *eşrefî* altınları da Mısır fethedildikten sonra *şerifi/şerefi* adı altında tedavül etmeye başladı.⁹ Maden kıtlığını engellemek üzere uygulanan tedbirlerden bir diğeri ihracat yasaklarıydı. Devlet değerli madenlerin ihracatını yasaklar, ithalatını ise teşvik ederdi.¹⁰ Hatta darlık dönemlerinde değerli madenlerin eşya olarak kullanımını da yasaklardı.¹¹ Ayrıca tımar sisteminin işletilmesi ve bazı vergilerin aynî olarak toplanması gibi uygulamalarla para talebini azaltmaya çalışırdı.

Tecdîd-i sikke siyaseti gereğince tahta geçen her yeni padişah kendi adına yeni bir sikke darp ettirir ve eskisinin tedavülünü yasaklardı. Böylece her padişah değişiminde halk, elindeki sikkeleri darphanelere götürüp yenisiyle değiştirirdi. Bunun karşılığında darphaneler getirilen sikke miktarınca belirlenen darp hakkını alırdı. Bu bir nevi “nakdî servetleri vergilendirme” işlevi görürdü.¹² Madenî paraların üzerinde genellikle parayı bastıran padişahın unvânı ve dua kabilinden yazılar bulunur,¹³ bu sayede eski sikkeleri üzerinde taşımaya devam eden kimseler denetlenebilirdi. Denetleme işi *gümüş arayıcıları* veya *eski akçe yasakçıları* denilen memurların göreviydi.¹⁴ Kanûnî Sultan Süleyman'dan sonra tecdîd-i sikke siyasetine devam edilmedi.¹⁵

Devletin benimsediği bir başka siyaset ise *tashîh-i sikke* siyasetiydi. Temel olarak tashîh-i sikke, tedavüldeki sikkelerin standarttan uzaklaşmasından sonra

⁸ Çeşitli dönem hazinelerindeki altın sikke çeşitlerinin ayrıntılı yüzdeleri için bkz. Sahillioğlu, Halil. “Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)”. **ODTÜ Gelişme Dergisi**. Özel sayı, 1978, ss.1-38.

⁹ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.403.

¹⁰ Pamuk, *Osmanlı Para Düzeninin Gelişimi*, s.1059.

¹¹ Özcan, Ruhi. “Osmanlı Devleti’nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri”. **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**. 2005, Sayı 17, s.239.

¹² Sahillioğlu, Halil. “Akçe”. **TDV İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: İsam Yayınları, 1989, Cilt 2, ss.226-227.

¹³ Madeni paralarda yazılı bulunan padişah unvanları ve diğer yazıların derlenmiş hali için bkz. Pere, ss.31-35.

¹⁴ Sahillioğlu, *Akçe*, s.226.

¹⁵ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.92.

sikkelerin toplatılıp yeni bir standartla tekrar basılmasından ibaretti.¹⁶ Özellikle 16-17. yüzyıldan sonra uygulanan tashih işlemi altın ve gümüş paraların içindeki bakır oranının artırılmasıyla veya sikkelerin küçültülmesiyle yapılırdı. Paranın içindeki bakır oranını artırarak değerini düşürme işlemine *tağşiş* denirdi. Bundaki asıl amaç istikrarsızlık gösteren oranları düzeltmek ve düzenlemektir. Tağşiş sonucunda paranın değeri düşerdi. Paraların darp edilmesinden mesul olan kurum darphanelerdi. İltizam usûlüyle işletilen darphaneler belirlenen resmî standartları koruma hususunda bazı kurallara tâbîydi. Hangi maden ocağıyla çalışacağı da önceden belirlenen¹⁷ bu darphanelerde *sâhib-i ayâr* isminde bir görevli, altın ve gümüş sikkelerin içine karıştırılan bakır oranını denetlemekte ve akçe ayarlarının fermanlarda belirlenen düşük olmamasına özen göstermekteydi.¹⁸

İktisadî faaliyet hacminin artmasıyla daha büyük paralara olan ihtiyaç arttı. Bu ihtiyacı karşılamak için önce 1470’te ilk defa olarak onluk akçeler basan devlet bunlara *akçe-i büzürk* (büyük akçe) ismini verdi.¹⁹ Eski akçelere ise *teklik* deniliyordu. Yine bir gümüş sikke çeşidi olan *dirhem* ise Kanûnî Süleyman döneminden I. Ahmed dönemine kadar kullanılmış olsa da nizamlı bir darp şekli yoktu. Genellikle 2,97 gram gümüş içerirdi.²⁰ Özellikle büyük ödemelerde hissedilen altın sikke ihtiyacını ilk dönemlerde yabancı sikkeler gideriyordu. II. Mehmed zamanında yerli altın sikke olan sultânî basıldıktan sonra yabancı altın paraların üzerine *sahh* yani geçerli damgası vurulması şart koşuldu.²¹ İlk altın sikkede ayar ve standart olarak Venedik dükası esas alındı. Sultânînin altın içeriği 17. yüzyılın sonlarına kadar sabit kaldı.²²

Akçenin standartları sultânî gibi sabit değildi. Tashih ve tağşiş gibi işlemler sebebiyle ayarı zamanla değişti. İlk olarak 90 ayarlık 100 dirhemden 266 adet akçe

¹⁶ Aykut, Nezihî. “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri”. **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan** içinde. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s.346.

¹⁷ Pamuk, *Osmanlı Para Düzeninin Gelişimi*, s.1060.

¹⁸ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.393.

¹⁹ Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri*, s.3.

²⁰ Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, s.12.

²¹ Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, s.10.

²² Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, ss.398-402.

kesildi. Zamanla akçenin ağırlığı ve gümüş içeriğinde değişiklikler oldu. 100 dirhemden kesilen akçe miktarı artıyor, yani akçe başına gümüş içeriği azalıyordu. 16. yüzyılın sonuna kadar 100 dirhemden kesilen akçe miktarı şu şekilde seyretmişti:²³

Tablo 1.1
16. Yüzyılın Sonuna Kadar 100 Dirhem Gümüşten Kesilen
Akçe Miktarındaki Değişim

Sene	100 dirhemden kesilen akçe miktarı
1326	266
1388	260
1410	266
1431	260
1444	305
1451	315
1460	330
1470	350
1477	370
1480	400
1512	420
1548	420
1566	450
1584	450
1586	800
1589	800
1600	950

Akçenin gümüş içeriği Fatih Sultan Mehmed zamanına dek istikrarlıydı. 1444'e gelindiğinde ilk defa olarak tağşişe gidildi ve 1444-1481 arasındaki kısa dönemde

²³ Tablo; Pamuk, *Osmanlı Para Düzeninin Gelişimi*, ss.1062-1075 ve Sahillioğlu, Halil. **Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme**. İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul, 1958, ss.344-349'teki verilerden oluşturulmuştur. Ayrıntılı tablo için bkz. Ek3

akçenin gümüş içeriği yaklaşık yüzde 30 oranında azaltıldı.²⁴ Bu azaltma işlemi neticesinde en son 100 dirhemden 500 akçe darp edildi.²⁵ Sonraları, 1490'lardan 1560'lara kadar da akçenin değerinde ciddi bir değişme olmadı. Bu yüzden başlangıcından III. Murad devrine kadar akçenin değeri genel anlamda istikrarlıydı denebilir.

²⁴ Pamuk, *Osmanlı Para Düzeninin Gelişimi*, s.1061.

²⁵ Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, s.13.

1.2. 16. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA PARA VE FİYAT HAREKETLERİ

Metal para sisteminin hakim olduğu 16. yüzyıl Osmanlısı dikkat çekici değişimlere şahit olmuştur. Bu dönemde Rumeli, Mısır ve Suriye bölgelerini hâkimiyeti altında tutan imparatorluğun askerî savunma alanı genişlemiştir. 15. ve 16. yüzyıllar boyunca nüfus artışı, geniş toprakların fethedilmesi ve göçler sonucunda oluşan kentleşme sebebiyle ticaret ve mübadele hacminde artışlar meydana geldi. Bunun yanında 16. yüzyılın ikinci yarısında Safevîlerle ve Habsburglarla uzun süreli askerî mücadelelere girildi. Aynı dönemde Osmanlı piyasalarındaki yabancı gümüş paralar artıyordu.

16. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında, oranları konusunda tarihçiler arasında fikir birliği olmasa da, nüfus genişledi. Hem kır hem de kent nüfusu artış kaydetti. Aynı dönemde benzer demografik eğilim diğer Akdeniz ülkeleri için de geçerliydi.²⁶ Aslında Osmanlı'da nüfus genel olarak çok yüksek seyretmemişti. Kurulduğunda kendini kıtlık ve savaşlar döneminde bulan devletin nüfusu 4-5 milyon civarında idi. Daha sonra toprakları sürekli genişlemesine rağmen nüfus artışı sınırlı düzeyde kaldı.²⁷ Bununla beraber 16. yüzyılda nüfus görece yükseldi. Barkan, Kanunî Sultan Süleyman döneminde 12-13 milyon olduğunu tahmin ettiği nüfus miktarının yüzyıl sonunda 30-35 milyonu bulduğunu düşünmektedir.²⁸ Bu dönemde özellikle şehirlerin nüfusunda yüksek artış görüldü. Bunun sebebi nüfus artışının yanında köyden şehre göçün de artmasıydı.²⁹ Yüzyılın başlarında köy olarak kabul edilen yerleşim

²⁶ Mesela Sicilya'da 1501 yılı için nüfus 600.000 iken 1607'de 1,1 milyona ulaştı. Napoli Krallığı'nda da 1505'te 245 bin küsür olan nüfus 1595'te iki katını aşarak 540 bine çıktı. Castilya da 1530-1594 arasında 3.089.894'ten 6.031.440'a yükseldi. Bkz. Barkan, Ömer Lütfi. "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi". **Türkiyat Mecmuası**. Sayı 10, 1953, s.16.

²⁷ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, ss.203-204.

²⁸ Barkan, *Tarihi Demografi Araştırmaları*, s.20.

²⁹ Bazı kentlerdeki göçler hakkında bkz. Barkan, *Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*, s.16 vd; Koç, Yunus. "Nüfus". **TDV İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: İsam Yayınları, 2007, Cilt 33, ss.294-299; Demir, Alpaslan. "15-16. Yüzyıl Göçlerinin Osmanlı İskân Yapısına Etkisi". **Tarih Araştırmaları Dergisi**. Cilt 14, Sayı 58, 2015, ss.563-581.

yerlerinden bir kısmı da nüfus artışından dolayı küçük şehir haline geldi.³⁰ Aşağıdaki tablo belli başlı kentlerdeki nüfus değişimlerini göstermektedir:³¹

Tablo 1.2
15 ve 16. Yüzyıllarda Bazı Kentlerde Nüfus

Şehir	1455-1520	1520-1541	1571-1580	1580 sonrası
İstanbul	97.956 (1478)	(400.000)	(700.000)	
Halep	67.344 (1519)	56.881	45.331	46.365
Şam	-	57.326	-	42.779 (1595)
Bursa	-	34.930	70.686	-
Edirne	-	22.335	30.140	-
Diyarbakir	-	18.942	31.443	-
Ankara	-	14.872	29.007	-
Atina	-	12.633	17.616	-
Tokat	17.328 (1455)	8.354	13.282	21.219 (1646)
Konya	-	6.127	15.356	-
Sivas	3.396	5.560	16.846	-
Saraybosna	-	5.632	23.485	-
Manastır	2.645	4.647	5.918	-
Üsküp	4.974	4.631	9.867	-
Sofya	-	3.899	7.848	-

İstanbul'un nüfusu 15. yüzyılın sonlarında 100.000 civarındayken 16. yüzyılda tek başına Suriçi'nin nüfusu yarım milyonu buldu. Hatta bu yüzden 1567'de İstanbul'a göç yasağı konuldu.³² Yüzyıl sonunda Anadolu'da da toplam nüfusun ikiye katladığı tahmin edilmektedir.³³ Nüfus değişimiyle beraber ticaret ve mübadele hacmi artmıştır. Dolayısıyla para talebi de artmaktadır. 15. yüzyıldan itibaren transit ticaretin

³⁰ Koç, *Nüfus*, s.295 vd; Ayrıca kentlerdeki nüfus artışı ve buna neden olan etkenler hakkında ayrıntılı bir tetkik için bkz. Faroqi, Suraiya. **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.

³¹ Barkan'ın tahminlerini genişleterek aktaran Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.236.

³² Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, ss.234-237.

³³ Koç, *Nüfus*, ss.295-296.

genişlemesi olgusuyla bu dönemde kırsal kesimlerin para kullanımının arttığı³⁴ olgusu birleştirildiğinde ekonominin nakdîleşmeye başladığı söylenebilir.

Yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde hayat pahalılığı artmaya başlamıştır. Özellikle de gıda mallarının fiyatlarında kendini belli eden bu fiyat artışlarının sebepleri bu dönem için henüz çok ayrıntılı incelemelere konu olmamışsa da eldeki mahdut çalışmalar dış talebin, kuraklık ve kıtlığın ve yüzyılın üçüncü çeyreğindeki uzun süreli İran ve Avusturya savaşlarının etkisine dikkat çekmektedir. Temel gıda mallarındaki fiyat değişimlerine örnek olarak 1555'te okkası 6,5 akçe olup 1590'a gelindiğinde 15,5 akçeye çıkan sadeyağ fiyatları gösterilebilir. Aynı tarihler için okkası 5,4 olan zeytinyağının fiyatı 13,5 akçeye yükselmiştir. Yüzyılın ortalarında 4,5 akçe olan bal 10,7 akçe; 17,24 akçe olan pirinç ise 48,7 akçe olmuştur. Ekmek 0,7-0,8 akçe arasında seyrederken 1591'de 1,3 akçeye çıkmıştır. 1571'de okkası 4 akçe olan kuzu eti de yüzyılın sonunda 12 akçeye kadar yükselmiştir.³⁵

Münferit malların fiyatlarının artışı hayat pahalılığı hakkında sağlıklı bilgiler vermediğinden iktisatçılar fiyatlar genel düzeyini temsil edecek endeksler geliştirmiştir. Ömer L. Barkan, Türkiye'de ilk kez Osmanlı ekonomisi için fiyat endeksi oluşturan tarihçidir. Barkan, Osmanlı'da fiyat artışlarını gözlemlemek için vakıf ve saray mutfağı hesaplarından istifade ederek bir endeks oluşturmuştur. Akçenin yaşadığı ağırlık değişimlerini de göz önünde bulundurarak endeksleri hem akçe hem de gram gümüş olarak hesaplamıştır. Her iki hesaba göre de fiyatlar genel düzeyinde artış görülmüştür. Aşağıdaki tablo Barkan'ın Süleymaniye, Fatih ve II. Bayezid imaretlerinin muhasebe defterlerinden yola çıkarak hesapladığı fiyat endekslerini göstermektedir:³⁶

³⁴ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.401.

³⁵ Pamuk, Şevket. **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler (1469-1998)**. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2000, ss.102-109.

³⁶ Barkan, Ömer Lütfi. "16. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri". **Bellekten**. Cilt 34, Sayı 136, 1970, s.569.

Tablo 1.3
Ömer L. Barkan'ın 16. Yüzyıl İçin Oluşturduğu Fiyat Endeksleri
(Akçe ve Gram Gümüş Olarak)

1489/90=100	Akçe olarak		Gram gümüş olarak		
	Yıl	Senelik tüketim tutarı	Fiyat endeksi	Senelik tüketim tutarı	Fiyat endeksi
	1489/1490	615.194	100	472.469	100
	1555/1556	875.184	142,26	639.759	135,41
	1573	1.707.173	179,97	755.092	159,82
	1585/1586	1.122.635	182,48	765.862	162,10
	1588/1589	2.048.665	365,52	863.487	182,76
	1595/1596	2.716.593	441,58	1.043.172	220,80
	1596/1597	3.273.274	532,07	1.256.937	266,20
	1599/1600	2.572.694	418,20	987.914	209,10
	1605	3.788.575	615,83	1.223.709	259

Barkan hesaplamalarında 1489-90 yılını baz yılı olarak kabul etmiştir. Bu yıl için endeksi 100 olarak diğer yıllar için hem akçe hem de gram gümüş cinsinden artışları hesap etmiştir. Böylelikle akçenin yaşadığı değer değişimini göz önünde bulundurmadan gram gümüş cinsinden yapılan hesaplarda reel fiyat değişimlerini görmek mümkündür. Tabloya göre 1597'ye gelindiğinde fiyatlar reel olarak yaklaşık iki buçuk katına yükselmiştir. 107 yıl zarfında gerçekleşen bu artış aritmetik ortalama ile yıllık yüzde 2,5 gibi bir artışa tekabül etmektedir. Ancak artış her yıla eşit olarak yayılmaz. Fiyat artışlarının hangi yıl aralığında ve ne kadar yoğunlaştığını görmek için baz yılını değiştirerek hesaplamaları tekrar yapmak gerekir. Aşağıdaki tablo

Barkan'ın hesaplamalarından yola çıkılarak 1555-1597 dönemindeki değişimi görmek için oluşturulmuştur:

Tablo 1.4
Ömer L. Barkan'ın Verilerinin 1555-56 ve 1585-86 Yılları Baz Alınarak
Tekrar Hesaplanması (Gram Gümüş Olarak)

Yıllar		1555-56	1585-86	1596-97
Fiyat Endeksleri	1489/90=100	135	162,10	266,20
	1555/56=100	100	119,71	196,6
	1585/86=100	-	100	164,2

Barkan hesaplamalarında 1489-90 yılını baz alıyordu. Buna göre 1490'dan 1556'ya kadarki 66 yıllık süre için gram gümüş hesabıyla fiyatlar genel düzeyinde yüzde 35'lik bir artış söz konusudur. 1556'yı baz alarak 1586 için hesaplamayı tekrar yaparsak yarısı kadar bir dönem için endeksi 119,71 olarak buluruz. 1586'yı baz kabul ettiğimizde ise 1597 için endeksi 164,2 olarak hesaplarız. Bu durumda fiyatlar genel seviyesindeki artışın giderek hızlandığını ve 1490'ı müteakip ilk yıllardan ziyade son yıllarda yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Nitekim ilk 66 yıldaki yüzde 35'lik artıştan sonraki 30 yıl içinde yüzde 20'ye yakın bir artış görülürken sonraki 11 yılda yüzde 64'lük bir artış söz konusudur.

Barkan'ın hesaplamalarının yanı sıra İstanbul'daki fiyatlar üzerine yaptığı çalışmasında Şevket Pamuk da bazı vakıf ve imaretlerin hesap defterlerinden yararlanarak fiyat endeksleri oluşturmuştur. Pamuk çalışmasında 1469 yılını baz almış ve o da endeksleri hem akçe cinsinden hem de gram gümüş olarak hesaplamıştır. Aşağıdaki tablo Pamuk'un 1469 sonrası dönem için tahmin ettiği fiyat endekslerini göstermektedir:³⁷

³⁷ Pamuk, *500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, ss.11-12.

Tablo 1.5
Şevket Pamuk'un 16. Yüzyıl İçin Oluşturduğu Fiyat Endeksleri
(Akçe ve Gram Gümüş Olarak)

1469=1,0	Akçe olarak endeks	Gram gümüş olarak endeks
1469	1,00	1,00
1489	1,30	1,02
1490	1,09	0,85
1555	1,50	1,14
1556	1,78	1,35
1573	2,06	1,46
1585	2,36	1,67
1588	4,45	1,76
1589	3,09	1,22
1595	4,14	1,64
1596	5,23	1,36
1597	6,24	1,63
1605	6,35	2,12

Pamuk'un hesaplamaları, Barkan'ın hesaplamalarında olduğu gibi, yüzyılın ikinci yarısında hem akçe hem de gram gümüş cinsinden bir artışın olduğunu gösterir. Tabloya göre 1555'ten 1597'ye kadar fiyatlarda reel olarak yüzde 42'lik bir artış söz konusudur. Bununla birlikte Pamuk'un hesaplamalarında akçe değeri ve gram gümüş değeri arasındaki fark Barkan'daki değerlere nazaran daha büyüktür. Pamuk bu tenakuzu fark etmiş ve Barkan'ın tağşiş öncesi döneme dair elindeki tüm veri olan 1555 ve 1573 yıllarına ait verilerin hatalı ve gerçeğinden daha yüksek olduğunu söylemiştir.³⁸ Barkan'ın hesaplamalarına göre 1489-90'dan 1573'e kadar fiyat endeksi nominal olarak yüzde 79,9 oranında, reel olarak da yüzde 60 oranında artıyordu. Bahsi geçen iki yılın endekslerindeki düzeltmeden sonra Pamuk, aynı yıllar için 1489-90'ı

³⁸ Pamuk, Şevket. **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s.88.

baz aldığında enflasyon oranını reel olarak yüzde 43 olarak hesaplamıştır. Bu durumda Barkan'ın hesaplamalarındaki 1585 öncesi dönemde gram gümüş cinsinden artışlar azalıyor, dolayısıyla sonraki dönemde nominal-reel fiyatlar arasındaki fark artıyor; yani taşışın etkisi daha büyük oranda kendini gösteriyordu. Pamuk böylece 1585 dönemindeki taşışın Barkan'ın düşündüğünden daha etkili olduğunu savundu. Bununla birlikte her iki çalışmanın da ortak noktası fiyat artışlarının 16. yüzyılın sonunda görece hızlandığını göstermeleridir.

1.3. 1585 AKÇE TAĞŞIŞI VE SEBEPLERİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

1560'lı yıllardan itibaren Osmanlı'nın gümüş parası olan akçenin, geçmiş yıllara nispetle istikrarsızlık içinde olduğu söylenebilir. Akçenin gümüş içeriği 1440'lara kadar çok fazla değişmedi.³⁹ Sonrasında başlayan tağşiş siyaseti ise 16. yüzyılda yavaşladı. 1566'da akçe yüzde 7 oranında küçük bir tağşiş gördü. Yine de yüzyılın sonlarına dek istikrarlı sayılabilirdi.⁴⁰ 1580'lerde ise kalb ve kırkık akçelerin çoğalmasıyla beraber resmî değeri henüz değişmemiş olan akçenin halk arasındaki rayici düşmeye başladı. 1585'in Eylül'üne geldiğinde ise devlet resmî bir tağşişe gitme kararı aldı.⁴¹ Bu karara göre 100 dirhem gümüştən 800 akçe kesilecekti.⁴² Eskiden 450 olan bu miktarın 800'e çıkarılması neticesinde akçenin gümüş içeriği %44 oranında azalmış oldu.⁴³ Böylelikle akçenin diğer paralar karşısında değeri azalırken pahalılaşıma akçe cinsinden arttı. İmparatorluğun altın sikkesi olan sultânînin değeri 1586'dan itibaren 60 akçeden 120 akçeye yükseldi⁴⁴ ve altının akçe karşısındaki resmî değeri fazlaştı. Kâmil kuruş 40 akçe yerine 70 akçeye müsavi kabul edildi.⁴⁵ Akçenin tedavüldeki diğer para birimlerine karşı değeri de yaklaşık olarak bu civarlarda seyretti. Fiyatlar akçe cinsinden bir anda yükseliş gösterdi. Barkan ve Pamuk gibi iktisat tarihçileri akçenin yaşadığı bu değişimi göz ardı

³⁹ Pamuk, *Osmanlı Para Düzeninin Gelişimi*, s.1061.

⁴⁰ Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, s.92.

⁴¹ Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, ss.220-221. Tağşişe gitme ve yeni rayiçlerle ilgili karar tek seferde verilmeyip Sahillioğlu'nun tespitine göre üç safhada gerçekleşmişti. Bu yüzden tağşiş aslında 1584-86'yı kapsayan bir dönemin sonucuydu.

⁴² Ergenç, Özer. "XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler". **ODTÜ Gelişme Dergisi**. Özel sayı, 1978, s.87.

⁴³ Pamuk, Şevket. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s.147.

⁴⁴ Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri*, s.26. Tağşışten önceki dönemde resmî olarak 60 akçeye müsavi kabul edilen sultânîlerin aslında piyasadaki değeri daha yüksekti. 1585'teki karar neticesinde altın/akçe oranına bir standart getirilmeye çalışılmış, ancak eski akçelerin tedavülden hemen kaldırılmaması sebebiyle altın bazen 120'den de fazlaya geçmek suretiyle bir istikrar gösterememiştir. Aykut, *XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri*, ss.348-351.

⁴⁵ Akdağ, Mustafa. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti". **Bellekten**. Cilt 13, Sayı 50, 1949, s.520.

etmemek için akçenin yanında gram gümüş üzerinden ayrıca hesaplamalar yapmışlardır.

16. yüzyılın sonuna kadar akçenin gümüş içeriğindeki değişim ve diğer bazı paraların karşısındaki değer değişimi aşağıdaki tablodan okunabilir:⁴⁶

Tablo 1.6
16. Yüzyılın Sonuna Kadar Akçenin Değerindeki Değişim
(Sultânî, Düka ve Kâmil Kuruş Karşısında)

Sene	100 dirhemden kesilen akçe miktarı	Sultânînin kur değeri	Dükânın kur değeri	Kâmil kuruşun kur değeri
1326	266			
1388	260		30	
1444	305		39-40	
1477	370	45.5	45	
1512	420	55	55	40
1530		57	57	
1550	420	60	50-60	
1582	450	60 (resmî) 65-70 (piyasa)	60 (resmî) 65-70 (piyasa)	40-42
1584	450	60	60	40
1586	800	120		70 (resmî)
1588		120	120	80
1589	800	120		
1596	1400?	120 (resmî) 220 (piyasa)		
1597	800	120		
1600	950	120	125	78

⁴⁶ Tablo; Pamuk, *Osmanlı Para Düzeninin Gelişimi*, ss.1062-1075; Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, ss.344-349 ve Aykut, *XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri*, ss.349-350'deki verilerle oluşturulmuştur. Ayrıntılı veriler için bkz. Ek3.

Tablodaki verilere göre en başta 100 dirhemden 266 akçe kesilmekteydi. Tağşiş işlemleri neticesinde 100 dirhemden kesilen akçe miktarı artarak birim akçenin içindeki gümüşün gramı peyderpey azalmıştır. 1585 yılına gelindiğinde; öncesinde 100 dirhemden 450 akçe kesilirken bu miktar 800 akçeye çıkarılmıştır. Aynı zamanda piyasadaki altın ve diğer gümüş paralar karşısında akçenin değeri düşmüştür. 1600 yılından sonra akçenin değerinde birkaç defa tashih ve tağşişe gidilmiştir.

Bu dönemde yapılan tağşişin sebepleri konusunda tarihçiler farklı görüşler serdetmiştir. Barkan, 16. yüzyıldaki fiyat artışlarını açıklarken Osmanlı'nın dünya çapında yaşanan "fiyat devrimi"nden etkilendiğini iddia eder.⁴⁷ Ona göre fiyat artışının temel sebebi Amerikan gümüşünün Avrupa sahalarına ve oradan Osmanlı'ya yayılması; dolayısıyla gümüşün artması ile aynı oranda seyreden fiyat artışlarının Osmanlı'ya da yansımalarıdır. Ancak Barkan bunun yanında tağşiş işleminin fiyat artışlarına etkisini ortaya koyar. Ona göre tağşiş nominal fiyatlarda ani bir yükselişe sebep oldu, ayrıca bazı eşyalar “akçenin kıymet kaybına nazaran nispeten bir şekilde” arttı. Barkan uluslar arası para hareketlerinden akçenin etkilendiğini ve tağşişin bu dönemde Avrupalı devletler tarafından da uygulandığını tespit etti. Barkan'a göre akçenin değer kaybetmek zorunda oluşunun sebebi yine dönemin uluslararası iktisadî hareketleriydi. Barkan bu tağşişleri, savaş masraflarının artması sonucunda devletin hazinedeki parayı sun'î şekilde artırma amacıyla ilişkilendirdi.⁴⁸ Osmanlı için yeni topraklar fethetmek, onların muhafazaları için yapılan harcamalar sebebiyle artık gelir kaynağı olarak görülemiyordu. Her bölgeye kale inşa etmek ve asker tahsis etmek gerekiyordu. Mesela Macaristan ve Avusturya bölgesinin gelirleri merkezî hazineye intikal edemediği gibi bu bölgeler merkezden yardım da alıyordu. Aynı durum İran'dan alınan bölgeler için de geçerliydi.⁴⁹ Bunların yanında hazineden yapılan askerî harcamaların bir sebebi de devletin değişen savaş teknolojisine ayak uydurmaya çalışmasıydı. Avrupalı devletlerin maaşlı orduya geçişi, savaş sanayisinin ve deniz

⁴⁷ Barkan, *Türkiye'de Fiyat Hareketleri*, ss.574-584.

⁴⁸ “...İngiltere, Moskova, Frankfurt, Avusturya, Hollanda, Cenova, Venedik, Napoli, Türkiye, Polonya ve İspanya'nın kanunî hesap paraları, muhtelif devirlerde, türlü maksatlarla, muhtelif derecelerde devalüe edilmiştir ve bu paraların kıymetten düşüşünün seyri, bilhassa 1550-1650 yılları arasında, dikkati çekecek bir şekilde hızlanmış bulunmaktadır.” Barkan, *Türkiye'de Fiyat Hareketleri*, s.592.

⁴⁹ Barkan, *Türkiye'de Fiyat Hareketleri*, ss.595-597.

kuvvetlerinin güçlenmesi karşısında Osmanlı da askerî sisteminde değişikliklere gitmekteydi. Dönem bütçelerindeki masraf fasıllarını inceleyen Barkan kapıkulu askerlerine ayrılan miktarın gittikçe arttığını tespit etti. Buna göre 1527'den 1582'ye kadar kapıkulu askerlerinin sayısı iki katına çıkarıldı. Dolayısıyla maaşlarının yani hazine masrafları arasındaki mevâcib giderlerinin yüzdesi arttı:⁵⁰

Tablo 1.7
16. Yüzyıl Boyunca Yeniçeri Ulûfeleri ve
Mevâcib Giderleri İçindeki Oranı

		1527/1528	1567/1568	1582/1583
Adedi	Yeniçeri	7886	12798	18905
	Sipahi	5088	8739	8366
Maaşların senelik tutarı (akçe)	Yeniçeri	15.423.426	34.264.772	39.008.019
	Sipahi	30.957.300	59.460.182	49.799.767
Yıllık harcamalara oranı	Yeniçeri	%10,26	%15,42	%14,15
	Sipahi	%20,60	%26,84	%18,06

Yeni savaş tekniklerini kullanmak için bu konuda eğitimli yeni askerlerin istihdam edilmesi gerekliydi. Tımarlı sipahilerin yanında maaşları hazineden akçe ile ödenen kapıkulu askerlerinin sayısı birkaç kat artırıldı ve ateşli silahların kullanımı çoğaltıldı. Her yeni asker doğal olarak ulûfelerin ve bahşişlerin artması demekti. Aslında tımarlı sipahiler hem aynî hem de akçe üzerinden nakdî ödemeler alırdı. Bu yüzden ödemelerin bir kısmı hazineye yük olmuyordu. Oysa merkezdeki askerlerin ulûfeleri akçe olarak doğrudan hazineden ödenirdi. Bu yüzden hazine artan maaşlı askerlerin ulûfelerini ödemekte zorlanmaktaydı. Akçenin değerinin düşürülmesiyle hazinenin nakit ihtiyacı kısa süreliğine de olsa karşılanabilirdi.

⁵⁰ Barkan, *Türkiye'de Fiyat Hareketleri*, s.603.

Sahilliođlu 16. yūzyılda parasal sistemde yařanan deđiřimlerin sebebi olarak yabancı paraların piyasada çođalmasını önemsemektedir.⁵¹ Amerika kıtası keřfedildikten sonra buradan dūnyaya yayılan ve iri sikkeler halinde kesilmiř olan çeřitli gūmūř paralar, kendini Osmanlılara *kuruř* ismiyle tanıttı. 1582-83 yılında kuruř hazinede yüzde 2,5 oranını geçmese de⁵² piyasada geniř ölçūde yayıldı. Bazı bölgelerde akçenin yerini kuruř almaya bařladı. Özellikle sınır bölgelerde ödemelerde kullanılmak için akçe bulunması zorlařtı. Devlet, Kanuni'den itibaren geçerli olan bir kararla güneydeki birçok eyaletin hazine gelirini altın olarak alıyordu. Hazine açısından bu, gūmūřün deđeri ne olursa olsun bu eyaletlerden gelen gelirin azalmayacađı anlamına geliyordu. Ancak daha büyük sorun, bu eyaletlerde de yabancı sikkelerin tedavūlūnün artmıř olması ve eskisi kadar altın bulunamamasıydı. Bu yıllarda Batı'da altın Dođu'da gūmūř daha deđerliydi. Bu yüzden Avrupalı tüccar gūmūř getirmeye meyilliydi. Bařlarda gūmūřler altına çevrilerek merkeze gönderiliyordu ancak altının azalmasıyla bu iř de zorlařmaya bařlamıřtı. Kimi bölgelerde akçe darbetmek daha az kârlı oluyor, içindeki bakır karıřımı yüzünden kuruřları akçeye çevirmek de zarara sebep oluyordu.⁵³ Bu sorunları ařmak için darphaneler gayri resmî řekilde tađřiř yapıyordu. En sonunda devlet, piyasa řartlarına uydu ve uyguladıđı tađřiřle yerli altın-gūmūř oranını Avrupa paralarınıninkine yaklařtırarak sorunları çözmeye çalıřtı. Sahilliođlu'na göre bir bařka sebep de savařlar sebebiyle bütçede oluřan açıklardı. I. Selim döneminde imparatorluđa yeni katılan bölgeler sayesinde hazine hayli tasarruf etmiř olsa da sonraki dönemlerde bu tasarruflar giderler karřısında azalmaya bařladı.⁵⁴ Ulūfelerin ödenmesi iyice güçleřti. Tađřiř ile bu sorun azaltılmak istendi. Sahilliođlu ayrıca İnan bölgesinde kullanılan řâhîlerin yakın zamanda geçirdiđini düřündüđü tađřiř iřleminin de bu kararda etkili olabileceđini düřündü. İnan'daki bu tađřiřten sonra deđer 7 akçe olarak belirlenen bir

⁵¹ Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s.188 vd; ve s.11 vd.

⁵² Sahilliođlu, *Osmanlı Para Tarihinde Dūnya Para ve Maden Hareketinin Yeri*, s.12.

⁵³ Sahilliođlu, *Osmanlı Para Tarihinde Dūnya Para ve Maden Hareketinin Yeri*, ss.14-15.

⁵⁴ Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s.169 vd.

şâhî, aslında gümüş hesabıyla daha düşük değerdeydi.⁵⁵ Bu durum arbitraja sebep oluyor ve değerlerde ayarlamaya gidilmesini zorunlu kılıyordu.⁵⁶ Devletin yapmadığı zamanlarda halk sikkelerle oynayıp şâhî karşısında akçenin değerini düşürmek için kırkma yoluna gitmekteydi. Ayrıca şâhîlerin darp edildiği bölgelerde diğer darphane mültezimleri zarara uğruyordu.

İnalcık fiyat artışları ve tağşişin sebebi olarak yüzyılın ikinci yarısındaki “para bolluğu”nu görmektedir.⁵⁷ Buna göre Amerika’dan Avrupa’ya getirilen büyük miktardaki gümüşün oluşturduğu bu bolluk, Akdeniz piyasasında fiyatların yükselmesinde etkili oldu. Tağşişle birlikte fiyatlar akçe cinsinden daha çok arttı.⁵⁸ İnalcık, Sahillioğlu’yla benzer gerekçeler sunarak tağşişin sebebini para bolluğu sonucunda ortaya çıkan “ekonomik zaruretler”e bağladı. İran’da yapılmış olması muhtemel tağşişin etkisi konusunda da Sahillioğlu’nu destekler nitelikte tespitleri vardır. Ona göre 1585 tağşişinin arefesinde, 1572’de İran’a götürülen gümüşten %20 ve altından %14-15 kâr elde ediliyordu.⁵⁹ O halde gümüş sikkeler İran’da daha değerliydi. Bu yüzden İran’a gümüş kaçıışı söz konusuydu. Bunu engellemek için paranın değeriyle oynamak şarttı.

Şevket Pamuk, tağşişin fiyatlar üzerindeki etkisine ayrı bir önem atfetmiştir. Ona göre uzun vadede fiyatlar genel seviyesindeki artma ve azalmaları etkileyen en önemli faktör tağşişlerdir.⁶⁰ Tağşişleri “kısa vadede devlete ek gelir sağlayan bir mâlî politika aracı” olarak gören Pamuk, tağşiş ile devletin akçe olarak hazineden yapacağı ödemelerin kolaylaştığını savundu. Çünkü o dönemdeki en büyük sorun uzun süren

⁵⁵ Resmî olarak süleymanî, selimî ve padişâhî diye de geçen şâhîler için “tespit edilen resmî rayiç de 7 akçe idi. Selim II. devrinde akçenin ağırlığı bilindiği gibi 0,682 gramdı. 7 akçe 4,774 gram gümüş eder. Halbuki 20 karatlık şâhîde ancak 3,840 gramlık gümüş vardır. Bu şekilde şâhînin hakiki (maden) kıymeti ile akçe olarak kendisine tayin edilen kıymet arasında 1/5 nisbetinde bir fark bulunmaktadır.” Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s.89.

⁵⁶ Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri*, s.15; Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, ss.90-91.

⁵⁷ İnalcık, Halil. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle”. **Bellekten**. Cilt 15, Sayı 60, 1951, ss.682-683.

⁵⁸ İnalcık, *Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti*, s.660.

⁵⁹ İnalcık, *Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti*, s.658.

⁶⁰ Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, ss.93, 115.

savaşların masraflarının karşılanmasıydı. Devlet askerlere ödeme yapmaya yetecek gümüşü bulamıyor, buna rağmen merkez ordusuna yeni ve nitelikli asker alma ihtiyacı hissediyordu.⁶¹ Pamuk kuruşun piyasada yayılmasının tağşişe olan etkisini de inceledi. Kuruş hem boldu hem de piyasanın ihtiyacını karşılayacak büyüklükteydi. Ödemelerde sultânî büyük geliyor, akçe cinsinden ise çok fazla sikkenin kullanılması gerekiyordu. Kuruşlar, ikisinin arasındaki büyük gümüş sikke ihtiyacını karşılıyordu.⁶² Bu da zamanla kuruşun piyasada daha fazla yayılmasına sebep oldu. 16. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde sultânînin resmî kuru 60 akçede sabit olarak devam ederken 1566 ve 1582 yılları için yapılan hesaplamalara göre rayici 65-70 arasında değişiyordu.⁶³ Resmî kur piyasa kurunun altında kalıyor, akçe sabit bir değer gösteremiyordu. Bu yüzden halk devlete ödemelerini altın üzerinden yapmak istemiyordu.⁶⁴ Bunun gibi piyasa şartları devletin hazineyi rahatlatma ihtiyacını da artırdı ve nihayetinde tağşişe gidildi. 1585'teki akçe tağşişini II. Mehmed dönemindekilerden ayıran nokta, Pamuk'a göre, mâlî sistemdeki bu ihtiyaçtı. Pamuk, İran'daki muhtemel bir tağşişin⁶⁵ etkisi hususunda ise bunun "İstanbul'daki tağşişin kendisini değil ama zamanlamasını" açıklayabileceğini söyler. Ona göre tağşişteki asıl etkenler yukarıda belirtildiği gibi mâlî etkenler, yani hazinenin ek gelir ihtiyaçlarıdır. Karaman ve Pamuk, sikkenin kıymetli içeriklerine dair hazırladıkları mukayeseli veri setine dayanarak hem Avrupa hem de Osmanlı'da tağşişlerin asıl olarak parasal nedenlerden ziyade hazine için ilave gelir elde etmek için yapıldığını ileri sürerler.⁶⁶

Parasal istikrarsızlıkların bütçelere nasıl yansıdığını, dolayısıyla mâlî durumun tağşiş kararında etkili olup olmadığını dönem bütçeleri üzerinden takip

⁶¹ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s.145.

⁶² Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, ss.76-77.

⁶³ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, ss.67-68.

⁶⁴ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s.146 vd.

⁶⁵ Şevket Pamuk, bunun İstanbul'daki tağşişte rolü olduğuna dair Cemal Kafadar'ın kaleme almış olduğu Fransızca makalesine referans gösterir. Buna göre Kafadar İran'a değerli maden kaçışının 1585 tağşişine etki etmiş olabileceğini düşünmektedir. Kafadar, Cemal. "Les Troubles Monétaires de la Fin du XVIe Siècle et la Prise de Conscience Ottomane du Déclin". *Annales ESC* 2. 1986, ss.381-400.

⁶⁶ Pamuk, Şevket ve Kıvanç Karaman. "Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletlerinde Tağşişler ve Nedenleri (1326-1844)". *ODTÜ Gelişme Dergisi*. Sayı 43-1, 2016, ss.229-256.

edilebilir. Erol Özvar, Osmanlı bütçelerinin gelir ve giderlerini hem birim akçe hem de gümüş cinsinden hesap etmiştir. Özvar'ın çalışması 16. yüzyılda akçe cinsinden gelirlerin 2,5 kat artışta olduğunu göstermektedir. Aynı dönemde harcamalar da akçe olarak 3 kat artışta idi. Saf gümüş içeriği açısından ise gelirler, harcamalara nazaran daha hızlı artış eğilimindeydi.⁶⁷ Bahis konusu tağşişten önceki son bütçe olan 1582-83 tarihli bütçe hem gelir hem de harcama açısından gümüş değeri olarak yüzyılda en yüksek gelir ve harcamaların olduğu bütçelerdendi.⁶⁸ Aslında yüzyıl boyunca çok fazla açık verilmedi. Avrupa'nın büyük mâlî açıklar yaşadığı bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu 1566 ve 1592 yılları haricinde yüzyıl boyunca elimizdeki tüm bütçelerde fazla vermişti. 1566 açığı II. Selim'in tahta çıkışındaki cülûs bahşişleri sebebiyleydi ve bu açık sonraki yıl kapanmış üstelik tasarruf yapılmıştı. İkinci açık ise 1585-86 tağşişinden sonraki ilk bütçe olan 1592 bütçesinde görülmekteydi. Hazine 70 milyon akçelik bir açık vermişti ki bu da 24 ton gümüşe müsaviydi.⁶⁹ Hazine harcamalarına etki eden önemli bir durum uzun süren savaşlardı. Tağşişin yapıldığı dönemde 1578'de Safevîlere karşı başlayan savaş devam etmekteydi. Onun bitişini müteakip 1593'te Habsburglarla bir mücadeleye başlanacaktı. Özvar'a göre akçenin tağşiş edilmesi bu savaşlar için finansman işlevi görmüş ve hazinenin nakit ihtiyacını karşılamış olabilirdi. Ayrıca bütçede ciddi bir açık olmasa da ödenmediği için biriken yeniçeri mevâcibi ve Safevîlere karşı aralıklarla devam eden askerî mücadele kısa süreli nakit ihtiyacını şiddetlendiriyordu.⁷⁰

Akçe tağşişini mâlî etkenlerle açıklayamayacağımızı savunan Tezcan, 1582-83 bütçesinin devam eden Safevî mücadelesine rağmen çok iyi durumda olduğunu savunur. Bu yüzden akçenin neden tağşiş edildiğini başka açılardan sorgulamaya başlar. Ona göre tağşiş, para bölgelerinin birleşmesi sonucu zaten pratik olarak tağşişe uğramış olan akçenin piyasa şartlarına uydurulmasıydı.⁷¹ Tezcan'ın iddiası 1582-83

⁶⁷ Özvar, Erol. "Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları (1509-1788)", Mehmet Genç ve Erol Özvar (hızl.). **Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler** içinde. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, Cilt 1, s.206.

⁶⁸ Özvar, *Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları*, s.208.

⁶⁹ Özvar, *Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları*, s.213.

⁷⁰ Özvar, *Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları*, s.226.

⁷¹ Tezcan, *The Ottoman Monetary Crisis of 1585 Revisited*, s.463.

döneminde hazinede altın kıtlığı bulunduğu yönündedir.⁷² Tağşiş öncesi dönemde resmî ve rayiç bedeller arasındaki fark, Batı'da altının daha değerli olmasının da etkisiyle arbitraja sebep oldu. Hazineye Arap bölgelerinden altın olarak gönderilen paralar da merkeze gelince akçe cinsinden daha değerli hale geliyordu.⁷³ Altının bulunamadığı dönemlerde çoğu akçe ve şâhî ile gönderilen paralar ise hazinenin gelirinin azalmasına sebep oldu.⁷⁴ Kilit nokta tağşişten hemen önceki dönem hazinesinde geniş yer tutan bu şâhîlerdi.⁷⁵ 16. yüzyılın ilk yarısında 9,4 gram olan ağırlığını peyderpey kaybederek 4,67 grama düşen şâhî, içerdiği gümüş değerinden daha fazla değere alınıp verilir olmuştu. Ancak zamanla para bölgeleri birbirine yaklaştı ve birbirinden haberdar olan bölgeler arasında arbitraj ihtimali ortadan kalktı. 1582-83 yıllarında şâhînin Osmanlı hazinesine 53.5 milyon akçelik bir değerde girdiği görülmekteydi. Tezcan'a göre 1582-83 yılındaki bütçenin daha önce karşılaşmadığı şekilde savaşı karşılayamamasının sebebi de buydu. Tağşiş kararını alırken III. Murad'ın amacı altının değerini artırmakla kaybını telafi etmek ve hazinedeki paranın değerini artırmaktı.⁷⁶ Bu anlamda Tezcan'ın iddiasına göre, Sahillioğlu'nun tahlillerinde de olduğu gibi, tağşiş piyasadaki fiilî durumun devlet tarafından takip edilmesinin bir sonucudur. Buna göre tağşiş ile fiilî ve resmî kurlar arasındaki fark kapatılmak istenmiştir.

17. yüzyılın krizlerini açıklarken Mehmet Genç de 16. yüzyılın sonlarında yaşanan askerî ilerlemelere işaret eder.⁷⁷ Bu ilerlemelere uymak için ateşli silah kullanma becerisine sahip olan yeniçerilerin sayısının artırılması gerekiyordu. Yüksek maaşa sahip bu grubun maaşları aynı tutularak sayılarının artırılması hazine için büyük bir yük olmuştu. Halkın üzerindeki vergi yükünün ağırlaştırılmamasını ilke

⁷² Tezcan, *The Ottoman Monetary Crisis of 1585 Revisited*, ss.491-495.

⁷³ 1547-48 yılından itibaren bütçelerde tefâvüt-i hasene adında bir gelir kalemine rastlanıyordu. Bu, hazineye giriş ve çıkıştaki kur farkından kaynaklanan fazlalığa verilen isimdi ki kurlardaki istikrarsızlığın bir sonucuydu. Tezcan, Baki. "Tefâvüt". **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**. Sayı 24, 2004, s.334.

⁷⁴ 82-83 yılındaki gelirlerin arasında yüzde 17'lik yer kaplıyordu. Aynı bütçede yerli ve yabancı altın paraların toplamı yüzde 20 oranındaydı. Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri*, s.35.

⁷⁵ Tezcan, *The Ottoman Monetary Crisis of 1585 Revisited*, ss.473-496.

⁷⁶ Tezcan, *The Ottoman Monetary Crisis of 1585 Revisited*, s.496.

⁷⁷ Genç, Mehmet. "Osmanlı'da 17. Yüzyılın Sosyal ve Siyasal Yapısında Değişmeler". **İtrî ve Dönemine Disiplinlerarası Bakışlar** içinde. İstanbul: Kültür Sanat Vakfı, 2013, s.14.

edinen Osmanlı için gelirler giderleri karşılayamamaya başlayınca bütçe açıkları arttı. Aynı zamanda yeniçeri maaşları ödenemediği için geciktiriliyordu. Gelirin bu yükü karşılaması mümkün olmadığı ve maaşlar düşürülemediği için paranın ayarıyla oynandı. Ancak yeniçeri maaşlarının satın alım gücü ciddi ölçüde azalmış oldu.

1.4. 1585 AKÇE TAĞŞIŞININ SONUÇLARI VE PİYASADAKİ İŞLEMLERDE GÖRÜLEN AKSAKLIKLAR

1580'lerdeki tağşışın sebepleri üzerinde tarihçiler arasında bir fikir birliği olmasa da sonuçları üzerinde nispeten bir uyuşmanın olduğu söylenebilir. Öncelikle tağşışten sonra bir müddet akçenin rayici istikrar gösteremedi. Resmî kurlarla piyasa kurları arasında zaten var olan farklar devam etti. Akçelerin yeni ve eski basımları bir süre beraberce tedavül etti.⁷⁸ Doğal olarak taklitleri de çoğaldı. Akçe farklı bölgelerde farklı değerlere sayılıyordu.⁷⁹ Düzensizlik dönemlerinde hazırlanan narh listelerinin 1585-1640 yılları arasında yoğunlaştığını görmekteyiz.⁸⁰ Aynı dönem sık tağşış ve tashihlerin olduğu bir dönemdi. Bazı bölgelerde kallâblar tarafından 100 dirhemden 1500–2000 akçe kesilmeye devam edildi.⁸¹ Devlet sorunları düzeltmek için 1588-89 döneminde tashîh-i sikke yaptı ve 100 dirhemden 800 akçe kesilmesi işlemini tekrar vurguladı.⁸² Yine de rayiçlerdeki istikrarsızlığa yeterli müdahaleyi yapamayan devlet sorunları düzeltmek için 17. yüzyılın ilk yarısı boyunca ayarlarla oynamak suretiyle standardı değiştirmeye çalıştı.⁸³ 1600, 1618, 1624, 1640 tarihlerinde tekrar tashîh-i sikkeler yapılarak akçeye istikrar kazandırmaya çalıştı. Bu tashihlerden bir kısmında akçenin değeri düşürülerek tağşışe de gidildi. 1600'deki tashihte 100 dirhemden 950 akçe kesilirken 1618 tarihli tashihte 1000 akçe kesilmeye başlandı. Bununla beraber altının resmî değeri 120 akçe olarak kaldı. 1624 ve 1640'taki tashihlerde ise tağşışe gidilmeden yine 100 dirhemden 1000 akçe kesilerek tashîh-i sikke yapıldı.⁸⁴ Akçenin ağırlığı 1580'lerde 0,7 gram iken 1640'ta 0,3 grama gerilemiş, kullanılamayacak

⁷⁸ Ergenç, *Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler*, s.87.

⁷⁹ Tezcan, *The Ottoman Monetary Crisis of 1585 Revisited*, s.499.

⁸⁰ Kütükoğlu, Mübahat. **Osmanlılarda Narh Müessesesi**. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

⁸¹ Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s.66.

⁸² Aykut, *XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri*, ss.350-353. 1588'de Doğancı Mehmed Paşa zamanında başlatılan tashih işlemi, Beylerbeyi Vakası neticesinde katledilmesinden sonra, 1589'da Sinan Paşa tarafından tamamlanmıştır.

⁸³ 17. yüzyıl para düzeni ile ilgili bkz. Sahillioğlu, Halil. **Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740**. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Doçentlik Tezi, İstanbul, 1965. Yaşanan parasal sıkıntılarla ilgili resmî kayıtlar için bkz. Baykal, Bekir. "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni ile İlgili Belgeler". **Belgeler**. Cilt 4, Sayı 7-8, ss.49-77.

⁸⁴ Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, ss.66-69.

kadar küçük bir hale gelmişti.⁸⁵ Nitekim 17. yüzyıldan itibaren akçe sadece bir hesap birimine dönüştü ve sikke olarak kullanımı durdu. Akçenin yerini yabancı gümüş paralar almaya başladı. Bununla beraber yüzyılın ortalarında para düzeni nispeten yeniden istikrar kazandı. 17. yüzyılın sonlarına doğru para düzeninde bakır paraya dayanan kısa süreli bir enflasyon tecrübesi yaşandı. 18. yüzyılın başlarında ise hem bakır sikke olan mangır üretiminin artırılması hem de yerli Osmanlı kuruluşunun çıkarılmasıyla yeniden parasal ve mâlî istikrar sağlandı.⁸⁶

1585 tağşişini Osmanlı'nın dönüm noktası olarak kabul edenler olmuştur. Mesela Akdağ, imparatorluğun vergi ve tımar sisteminin bu uygulamayla büyük bir darbe aldığını⁸⁷ ve bir daha eskisi gibi olamadığını iddia eder. Barkan da tağşişten sonra Osmanlı topraklarının bir hammadde pazarı haline gelip yerli üreticinin hammadde kıtlığı çektiğini, piyasada yabancı paraların çoğaldığını ve imparatorluğun kendi parasını basamaz hale geldiğini söyler. Ona göre bu tarihten sonra “kendisini milletlerarası fiyat ve kıymetli maden hareketlerinin kaderine” terk eden imparatorluğun ekonomisi bir daha güçlenememiştir.⁸⁸ Aslında akçenin temel para birimi olması, vergilerin ve maaşların bir kısmının akçe üzerinden hesap edilmesi ve artan küçük çaplı kredi ilişkilerinde kullanılan para birimi olması göz önünde bulundurulduğunda akçenin tağşişinin iktisadî düzene etki bırakmasını beklemek olağandır. Ancak yine de uzun vadeli etkileri konusundaki bu yorumlara ihtiyatla yaklaşmakta fayda vardır. Tağşiş döneminin ve sonrasında iktisadî düzenini inceleyen çalışmalar bu tarihin bir çöküş olarak adlandırılmak için fazla erken olduğunu tartışmıştır.⁸⁹ Tağşişin yanı sıra fiyat istikrarını temin etmek üzere idarî ve kurumsal tedbirler alınmıştır. Ayrıca 17. yüzyılda Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında yaşanan genel durgunluğun yapılan tağşişlerin etkilerini hafiflettiği de söylenmiştir. 17. yüzyıl akçenin piyasadan kayboluşundan sonra mangır ve yerli kuruluş darbıyla yeniden ekonomik istikrarın sağlandığı bir dönemdir. Bu istikrar döneminin 18.

⁸⁵ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s.156.

⁸⁶ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, ss.169-187.

⁸⁷ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti*, s.524.

⁸⁸ Barkan, *Türkiye'de Fiyat Hareketleri*, ss.586-589.

⁸⁹ Genç, *Osmanlı'da 17. Yüzyılın Sosyal ve Siyasal Yapısında Değişmeler*, s.13.

yüzyılın sonlarına kadar sürdüğünü söylemek mümkündür.⁹⁰ Dolayısıyla iktisadî olarak 16. yüzyılı takiben sürekli bir gerileme söz konusu değildir. Akdağ ve Barkan'ın bahsettiği durumlar bir çöküşün değil, bir krizin ve ardından gelen dönüşümün habercisi olabilir.

Bu dönemden itibaren devlet vergi mükellefi reaya üzerine ilave vergiler koymuştur. 16. yüzyıl Osmanlısında vergilerin yaklaşık yarısı tımar rejimi içinde sipahiler tarafından toplanırdı. Sipahiler topladıkları nakdî vergilerin yanında aynı olarak aldıkları vergileri nakde çevirmek için pazarlarda aktif olarak bulunurlardı.⁹¹ Hem akçe tağşişi hem de pazar fiyatlarının yükselmesi sipahilerin geçimini zora soktu. Devlet sipahilerin akçe olan vergilerini artıracağına merkezî hazineye ek gelir olması için *avâriz-ı divaniye* ve *tekâlif-i örfiye* gibi vergileri olağanlaştırdı. Çünkü fiyat yükselişleri karşısında piyasadaki en büyük alıcı olan devletin yükü artmıştı. Bir müddet sonra da tımarın bir kısmı iltizam yoluyla merkezî hazineye bağlandı.⁹² Aslında bu da yine savaş teknolojisiyle beraber dönüşen sistemin bir uzantısıydı. Gayrimüslim tebaadan alınan cizyeler de tağşiş olayından etkilendi.⁹³ Cizyeler akçe üzerinden alınırdı. Tağşişten sonra akçenin resmî değeri ve piyasadaki rayici arasındaki fark mükellefler ve cizye toplayıcılarının ihtilafa düşmelerine sebep oldu. Bu sebeple hazine zaman zaman sadece altın para kabul ettiğini açıkladı.

Tağşişin olumsuz etkisini özellikle devletten akçe cinsinden sabit maaş alanlar hissetti.⁹⁴ Bu grupta, başta yeniçeriler olmak üzere merkezî ordunun muharip güçleri ile alt seviyedeki devlet görevlileri bulunmaktaydı. Tağşişten sonra yeniçerilerin ulûfeleri yeni akçeler yerine *hurda* ve *züyûf* akçe ile ödendi. Halk bu akçeleri alışverişlerde kabul etmek istemeyince de yeniçeriler önce Şeyhülislama çıkarak bunları halka zorla verip veremeyeceklerini sordu.⁹⁵ Olumsuz cevap alınca da

⁹⁰ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s.176.

⁹¹ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s.93.

⁹² Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, s.99.

⁹³ İnalçık, Halil. "Cizye", **TDV İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: İsam Yayınları, 1993, Cilt 8, ss.46-47.

⁹⁴ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s.62.

⁹⁵ Selânikî Mustafa Efendi. **Târih-i Selânikî**, Mehmet İpşirli (hızl.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, Cilt 1, ss.209-213.

1589'un Nisan'ında⁹⁶ Divan'da kavga çıkardılar. Tarihe Beylerbeyi Vakası olarak geçen bu olay Rumeli Beylerbeyi ve Başdefterdarın idam edilmesi ile sonlandı.⁹⁷ Görevin tamamlanması işi Sadrazam Koca Sinan Paşa'ya verildi. Ancak yine de akçede standart yakalama hususunda başarılı olunamadı.⁹⁸

Osmanlı toplumunun çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimde tağşişin olumsuz etkilerinin daha az hissedildiği söylenebilir.⁹⁹ Pamuk, tarım mallarının fiyatlarının görece daha hızlı artması sebebiyle pazarlarda etkin olan kırsal kesimin fiyat artışlarından yararlandığını söyler. Bunun yanında ücret artışlarının fiyat artışlarının gerisinde kalmasından dolayı kentli tüketicilerin olumsuz etkilendiğini tespit eder. Buna göre 16. yüzyılda ücretlerin satın alım gücü yüzde 40 kadar azalmıştır.¹⁰⁰ Borçlular ve kirası sabit olanlar ise çoğunlukla tağşişten yararlanmıştır.¹⁰¹

Dönemin resmî kayıtları parasal istikrarsızlığın halk arasında ne gibi sorunlara sebep olduğuyla ilgili bazı bilgiler vermektedir. Kayıtlara yansıyan en büyük sorun kalb sikke, çoğunlukla da kalb akçe darbıydı.¹⁰² 1585 tağşişinden önceki istikrarsızlık döneminde yaygın olarak kayıtlara yansıyan kalb sikke darbı, sonrasındaki istikrarsızlık döneminde de uzun süre devam etti.¹⁰³ Tağşişten sonraki dönemlerin mühimme defterlerinde kallâblıkla ilgili birçok fermana rastlarız. Fermanlardan anlaşıldığına göre bazı kimseler evlerinde kalb akçe, altın ve kuruş

⁹⁶ Tezcan, *The Ottoman Monetary Crisis of 1585 Revisited*, s.497.

⁹⁷ Faroqhi, Suraiya. "Krizler ve Değişim 1590-1699", Halil İnalçık ve Donald Quataert (ed.). **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi** içinde. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, Cilt 2, ss.563-564.

⁹⁸ Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s.66.

⁹⁹ Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, ss.115-116.

¹⁰⁰ Pamuk, *500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*; Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, ss.99-100.

¹⁰¹ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s.61.

¹⁰² Kaya, Muhammed Samet. **69 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-168)**. Atatürk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2013, s.104, 184 ve 247; Karaca, Mustafa. **68 Numaralı Mühimme Defteri (Tasnif-Transkripsiyon)**. Gazi Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999, ss.72-73.

¹⁰³ Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s.209 vd; Yılmaz, Fikret. "1624 Sikke Tashihinin Amasya'daki Etkileri." **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**. Sayı 4, 1989, s.139.

basılmaktaydı.¹⁰⁴ 1589'da Aydın sancağında on iki kişi sahte şâhî, kuruş ve akçe kestiği şüphesiyle teftiş edilecekti.¹⁰⁵ Bunların yanında devletin resmî darphanelerinde de zaman zaman kalb akçe basımı yapılmaktaydı. Mesela Üsküp ve Kratova Darphanelerinde kalb ve mağşuş akçe kesildiğine dair 1594 yılına ait dört ayrı kayıt mevcuttur.¹⁰⁶ Kayıtlara göre bu darphaneler piyasadan topladıkları akçeleri, resmî olarak sekizi bir dirhem olması gerekirken, on iki-on üç akçe hesabı üzere yeniden basıp tedavüle sürüyordu. Bu darphaneler birkaç defa teftiştan geçmiş, bir defasında önceden haber alındığı için kalb akçeler saklanmış, ancak devam eden teftişler sonunda iş kesinleşirse azmettirici Kasım Çavuş'un ve ona yataklık eden herkesin cezalandırılması emredilmiştir.¹⁰⁷ Yine Halep Darphanesinde şâhî ve pâre kesmekle görevli darphanede bakır kesildiği ortaya çıkmış ve darphane mülteziminin hapsedilmesi emredilmiştir.¹⁰⁸ Rumeli Darphanesi'nde de hem akçe hem de altın sahîhü'l-ayâr olarak basılmamaktaydı.¹⁰⁹ Tedavülde olan her sikke çeşidinden kalb

¹⁰⁴ Taşkesenlioğlu, Cihat. **74 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-117)**. Atatürk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012, s.102; **İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp (Havâss-ı Refîa) Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.993-995 / M.1585-1587)** (Proje Yönetmeni: M. Akif Aydın, Editör: Coşkun Yılmaz). İstanbul: İsam Yayınları, 2011, s.172; 265 (28b-1) numaralı hüküm; **İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000 / M.1590-1591)** (Proje Yönetmeni: M. Akif Aydın, Editör: Coşkun Yılmaz). İstanbul: İsam Yayınları, 2010, s.269; 421 (39a(2)-3) numaralı hüküm.

¹⁰⁵ Aytaç, Reyhan. **66 Numaralı (H.997-998 / M.1589-1590) Mühimme Defteri (İnceleme-Metin)**. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, ss.210-211.

¹⁰⁶ Tanrıvermiş, Abdullah. **72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (Vr.1-230) İnceleme-Metin**. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, ss.99 ve 124; Şahin, Zafer. **72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (Vr.231-473) İnceleme-Metin**. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, ss.154-157; ayrıca bkz. Yılmaz, Özdemir. **72 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s.1-159)**. Atatürk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2013; Canpolat, İbrahim. **72 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.160-320)**. Atatürk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2013, ss.152-154.

¹⁰⁷ "Sikke husûsu ehemmi-i mühimmât-ı selâtünden" olduğu için, bu işin azmettiricisi olduğu söylenen Kasım Çavuş'un yanında sâhib-i ayârın ve darphane çalışanlarının ve Kasım Çavuş'a yataklıklarından dolayı Kınalızâde ve Nimetullah'ın da cezalandırılması emredilmiştir. Daha öncesinde de "adem-i ihtimâmı sebebi ile" Kratova kadısı azledilmiştir. Aytaç, ss.210-211. Bunun yanında 1594 yılı Rumeli Kadı Sicilindeki bir kayıttan elinde sahte mühür ve kalb altın bulunan Emir Cafer'in önce hapis yattığı, sonra da İstanbul'dan uzaklaştırıldığı anlaşılıyor. **İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H.1002-1003 / M.1594-1595)** (Proje Yönetmeni: M. Akif Aydın, Editör: Coşkun Yılmaz). İstanbul: İsam Yayınları, 2011, s.167; (38b-2) numaralı kayıt.

¹⁰⁸ Aytaç, *66 Numaralı Mühimme Defteri*, s.222.

¹⁰⁹ Çiçek, Fatih. **69 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.169-336)**. Atatürk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2011, ss.218-219.

sikkelere rastlamak mümkünse de¹¹⁰ en yaygın olanı yine kalb akçe darbıydı. Genellikle kalb olduğundan şüphelenilen akçelerden merkeze numuneler gönderilmesi istenmiş, bunların sahîhü'l-ayâr gümüştan kesilip kesilmediği ve sekiz akçe bir dirhem üzere olup olmadıkları teftiş edilmiştir. Kallâb olduğu tespit edilen kişi veya darphanelerin elindeki kalb akçelerin ve kalb aletlerinin toplanıp merkeze gönderilmesi talep edilmiştir.¹¹¹ Kayıtlarda yer yer bazı eşkıyaların kalb sikkeleri zorla halka kabul ettirmeye çalıştığı da geçer.¹¹² Bu eşkıyalar bazen de ellerindeki akçeleri vererek zorla altına ve kuruşa çevirmek istemekteydi.¹¹³ Yine filori, kuruş ve şâhîlerin sahîhü'l-ayâr olmayanlarının tedavülü fermanlarla yasaklanıyordu.¹¹⁴

Kalb sikkelerin yanında eski akçelerin de yenileriyle aynı anda tedavülde olması, kayıtlara yansıyan bir diğer sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Merkez eski akçelerin darphaneye getirilip yenisine tebdil edilmesi için fermanlar gönderiyordu.¹¹⁵ 1588'de hem kalb akçelerin toplatılması hem de eski akçelerin tebdil edilmesi için tashîh-i sikke kararı alındı. Buna göre piyasadaki tüm akçeler 1585'te karar verildiği ayarda tekrar basılacaktı. 1589'da tamamlanan bu işlem neticesinde ayrıca piyasadaki

¹¹⁰ Kaya, *69 Numaralı Mühimme Defteri (s.1-168)*, s.180; Taşkesenlioğlu, *74 Numaralı Mühimme Defteri*, s.62 ve 173; Ergenç, *Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler*, s.89.

¹¹¹ "...kasaba-i Serfice sâkinlerinden Yanko Pinop nâm zimmi şirret ü şakâ[vet] üzere olduğundan mâ'adâ kallâb dahi olduğuna nice Müslimânlar şehâdet eyledüğün sicil itmeğün ve mezbûr dahi kalb âletleri ve sûret-i sicilliye Südde-i sa'âdetüme gönderilmesin emr idüp..." Karaca, *68 Numaralı Mühimme Defteri*, ss.35-36; ayrıca Aytaç, *66 Numaralı Mühimme Defteri*, ss.210-211 ve Taşkesenlioğlu, *74 Numaralı Mühimme Defteri*, s.173.

¹¹² Örneğin 999/1590-1 yılında Rum Beylerbeyi'ne gönderilen bir fermanın anladığımız kadarıyla Kanlıoğlu Ali isimli bir eşkıya, yanına aldığı atlılarla köy köy dolaşıp haraç kesiyor ve kalb şâhîlerini zorla verip karşılığında kuruş ve altın alıyordu. Karaca, *68 Numaralı Mühimme Defteri*, s.72; Yine 1594'te Keçilioğlu Mehmed isimindeki bir kişi "sipahiyim" diyerek kalb akçe kullanıyordu. Şahin, *72 Numaralı Mühimme Defteri (Vr.231-473)*, ss.221-222.

¹¹³ Hasene almak için züyûf pâre verilmesi hakkında bir örnek için bkz. Şahin, *72 Numaralı Mühimme Defteri (Vr.231-473)*, s.55; akçe verilip kuruş ve altın alınması hakkında bir örnek için bkz. s.98.

¹¹⁴ 1589 tarihli Ayıntab Sancağı Beyi'ne gönderilen hükümde "min-ba'd emr-i şerîfim mücebince sikkeli altını yüz yirmi akçe ve gurus seksen akçe ve padişâhîyi sekizer akçe üzre mu'âmele itdürüp emr-i şerîfime muhâlif ziyâde ve noksân üzere itdirmeye." denilmiştir. Aytaç, *66 Numaralı Mühimme Defteri*, s.109-110.

¹¹⁵ Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s.32; Kem ayâr ve kalb akçelerin hala tedavülde olduğu ve üç gün içinde değiştirmeyenlerin akçelerine el konulup cezalandırılması ile ilgili bkz. *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, s.529; 1033 (98b-1) numaralı hüküm.

tüm şâhîler de toplatıldı ve akçe olarak yeniden darbedildi.¹¹⁶ Bunun sebebi şâhînin çoğunun bakırdan ibaret olmasıydı. Bu değişim hazinedeki şâhî miktarlarına da yansımaktaydı. 1582’de hazinedeki şâhî oranı yüzde 17 iken 1592 ve 1593 yıllarında bu oran sıfırlandı. Bununla beraber şâhînin tamamen ortadan kalkması¹¹⁷ ve akçenin istikrar kazanması sağlanamadı. Tashihten sonra tedavüle sürülen yeni akçeler, kırkıcılar tarafından toplanarak değeri tekrar düşürüldü.¹¹⁸ Bu sorunların düzeltilmesi için 1600 yılından sonra birçok sefer akçe tashihine gidildi.

Kayıtlardan anladığımız kadarıyla tedavüldeki paraların akçe karşısındaki değeri zamana ve bölgeye göre farklılık gösteriyordu. Mesela 1590’da Galata’da,¹¹⁹ 1596’da Beyşehir’nde¹²⁰ kuruş 80 akçeye geçmekteydi. Aynı tarihte Aydın’da akçenin çoğunun kalb olduğu ve kuruşun 85, altının 135 akçeye çıktığını kayıtlardan anlıyoruz.¹²¹ Yine Aydın’da kuruş 90 akçeye ve altın 140 akçeye kadar çıkmaktaydı.¹²² Halep’te resmî rayici 70 akçe olan kuruş, seksen ve doksana gitmekteydi.¹²³ Ankara’da 1599’da altın 200, kuruş 130 akçeye kadar çıkmıştı.¹²⁴ Bu meseleden rant kazanmak isteyenler de oluyordu. Elbistan’da bazı ribâhorların kuruşu 120 akçeye sayması sebebiyle insanlara zulm ettiği belirtilmiş ve bu yüzden bu kişilerin İstanbul’a gönderilmesi istenmiştir.¹²⁵ Hama’da ise 1596’da geçen bir olayda Abdunnafi isimli kişi şeyh adıyla sahte fetva verip altın ve kuruşun ziyadeye

¹¹⁶ Yıldırım, Sadullah. **1000/1592-93 ve 1001/1593-94 Tarihli Ruznamçe Gelir Defterine Göre Osmanlı Devleti’nin Merkezi Hazine Gelirleri**. Marmara Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, ss.73-74; 1590 tarihinde hala şâhî kullanılan bölgelere gönderilen fermanla şâhînin bakırının çok fazla oluşundan dolayı kullanımının yasak olduğu belirtilmektedir. Aytaç, *66 Numaralı Mühimme Defteri*, s.344; ayrıca bkz. yukarıda Baki Tezcan’ın şâhî ile ilgili tespitleri.

¹¹⁷ 1613’te hala kaçak olarak şâhî darp ediliyordu. Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s.91.

¹¹⁸ Aykut, *XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri*, s.353.

¹¹⁹ **İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H. 981-1000 / M. 1573-1591)** (Proje Yönetmeni: M. Akif Aydın, Editör: Coşkun Yılmaz). İstanbul: İsam Yayınları, 2012, s.89, 86 (20b-2) numaralı hüküm.

¹²⁰ Aynı yıl altın 130 akçeye geçmekteydi. Taşkesenlioğlu, *74 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 96.

¹²¹ Taşkesenlioğlu, *74 Numaralı Mühimme Defteri*, s.62.

¹²² Taşkesenlioğlu, *74 Numaralı Mühimme Defteri*, s.173.

¹²³ Aytaç, *66 Numaralı Mühimme Defteri*, s.302.

¹²⁴ Ergenç, *Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler*, s.89.

¹²⁵ Tanrıvermiş, *72 Numaralı Mühimme Defteri (Vr.1-230)*, s.3.

geçmesini sağlamaktaydı.¹²⁶ Bu farklılıklar sebebiyle beylerbeyi ve kadılara fermanlar gönderilerek altının 120, kuruşun 60 akçeden işlem görmesi buyruldu.¹²⁷ Şeyhülislam Sunullah Efendi de kendisine “filori 120 akçeden ziyadeye geçmemesi için emir varken ziyadeye harc edene ne gerekir” diye sorulduğunda cevaben tazir cezası ve hapisle cezalandırılacağını söylemiş ve yetkililerin bu konuda dikkatli olmalarını tavsiye etmiştir.¹²⁸

Rayiç bedeller arasındaki bu farklılıklar mâlî akitlere de yansiyordu. Örneğin Ankara’da 8 Aralık 1592’de kadı huzuruna gelen bir davada 1 altın 60 akçe kabul edilirken 16 Aralık 1592’deki bir davada ise 1 altın 120 akçe sayılmış, 25 Temmuz 1594 yılındaki bir davada ise 1 altın yine 60 akçe kabul edilmişti.¹²⁹ Benzer durumlar Bursa şeriyeye sicillerinden de okunabilir. Mesela Yusuf bin Abdullah, mütevellisi olduğu vakfa ait bir evi 5000 akçeye satmış ancak ödeme yapılacağı zaman müşteri, akçedeki değişimden dolayı bedelinin artık 3000 akçe olduğunu söylemiştir. Yine Bursa’da geçen bir davada borçlunun eski akçeden 600 akçe olan borcunu 400 yeni akçe ile ödediği belirtilmektedir.¹³⁰ Bazen de akçe üzerinden yapılan anlaşmaların ödemesi başka parayla¹³¹ ya da başka paralar üzerinden yapılan anlaşmaların ödemesi akçe ile¹³² yapılmak istenmiştir. 1599 tarihli bir davada 21.000 akçelik borcunu filori

¹²⁶ Taşkesenlioğlu, *74 Numaralı Mühimme Defteri*, s.109.

¹²⁷ 996/1588 yılında Halep, Şam ve Trablusşam beylerbeyi, kadı ve defterdarlarına ferman gönderilmiştir. Aykut, *XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri*, s.351. Yine Halep beylerbeyine gönderilen uyarılar için bkz. Çiçek, *69 Numaralı Mühimme Defteri (s.169-336)*, s.83 ve Aytaç, *66 Numaralı Mühimme Defteri*, s.302.

¹²⁸ İpşirli, Mehmet. “Şeyhülislam Sunullah Efendi”. **Tarih Enstitüsü Dergisi**. Sayı 13 (Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu hatıra sayısı), 1987, ss.231-232. 1598’de görev başına gelen Şeyhülislam Sunullah Efendi’nin önlemek istediği hususlar arasında dirhem ve dinarların bozulmasını engellemek de vardır. 1600’de sarayla mâlî münasebetleri olan Kira Kadın’ın (Esperanzo Malchi) ayarı düşük sikkelerle kapıklarına ulûfe verilmesine önyak olduğu iddiasıyla katli için fetva istenmesi üzerine Sunullah Efendi zimmîlerin öldürülmesinin caiz olmadığını belki sürgün edilebileceğini söylemiştir. Bkz. s.214.

¹²⁹ Ergenç, *Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler*, s.88; ayrıca bkz. Ergenç, Özer. **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, ss.163-167.

¹³⁰ Korkmaz, Gürhan. **B 18 ve A 152 Numaralı Bursa Mahkeme Sicillerinin Değerlendirilmesi**. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2002, s.70 ve 114.

¹³¹ Bir kayıta akçe olan borcun karşılığı büyük oranda kuruş olarak alınmıştır. Korkmaz, *B 18 ve A 152 Numaralı Bursa Mahkeme Sicilleri*, s.62; 812 numaralı kayıt.

¹³² Bir alacaklı filori ile verdiği borcunu akçe olarak ödemek istemektedir. Korkmaz, *B 18 ve A 152 Numaralı Bursa Mahkeme Sicilleri*, s.91. Yine Bursa’daki bir başka davada filori ve kuruş üzerinden yapılan bir mudârebe akdinde borçlu kişi akçe ile ödeme yapmak istemiş ve mesele mahkemeye intikal etmiştir. Bkz. s.34.

olarak ödemek isteyen borçluyu kadı reddetmiş ve ödemesini akçe olarak yapmasını istemiştir.¹³³ Bir kayıta akçe üzerinden anlaşma yapılmasına rağmen filori hesabıyla daha çok akçe alması gerektiğini söyleyen bir sipahi ve tüccar arasındaki anlaşmazlık kadı huzuruna taşınmıştır.¹³⁴ Şeyhülislam Sunullah Efendi'ye de hurda ve fasidü'l-ayâr yani ayarı bozuk akçe ile filori 180'e rayiç iken otuz bin akçe üzerinden yapılan bir borç akdine dair bir soru gelmiştir. Akitten sonra ceyyid-i cedîd akçe çıkıp filori 120'ye rayiç olsa borçlu borcunu yeni sikke ile otuz bin akçe olarak ödese, sonra filoriyi 120'den hesap etmesi gerektiğini öğrense fazlasını isteyip isteyemeyeceği sorulmuştur. Sunullah Efendi ödeme yaparken karşılıklı rıza ile anlaşılırsa isteyemeyeceğini söylemiştir.¹³⁵ Yine 1591 tarihli bir kayıta mudarebe akdi yapan ortaklardan biri sermayeden payına kalan hurda akçeyi istememektedir.¹³⁶

Akçenin kuruş ve altın karşısındaki değerinin sık sık değiştiği durumlarda ortaya çıkabilecek sorunları önceden engellemek için taraflar akitlerin hangi para ve ayar üzerinden yapıldığını mahkemelere onaylatmışlardır.¹³⁷ Bazense hangi yılın rayicine göre ödemenin yapıldığı akitlerde zapt edilmiştir. Mesela Ankara'da kuruş üzerinden yapılmış bir alacak davasında kuruşun 3500'ünün 120 akçe, 100'ünün 100 akçe üzerinden hesap edileceği not edilmiştir.¹³⁸ Bursa şeriye sicilinde bir kayıta 50000 akçelik vakfiyeden 1007 (1599) senesinin rayicine göre 2100 akçe çıkış olduğu belirtilmektedir.¹³⁹

Akçenin istikrarsızlığı piyasadaki fiyatlara da yansıyor. Tağşişten sonrası için elimizde bulunan en yakın tarihli narh defteri 1600 yılındaki tashîh-i sikkeyi müteakiben çıkarılan narh defteridir. Mübahat Kütükoğlu bu defteri ele aldığı

¹³³ Ergenç, *Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler*, ss.88-89. Aynı tarihli başka bir kayıta alacaklı borçludan borcunu akçe olarak istemektedir. s.89.

¹³⁴ Korkmaz, *B 18 ve A 152 Numaralı Bursa Mahkeme Sicilleri*, s.34.

¹³⁵ İpşirli, *Şeyhülislam Sunullah Efendi*, s.241.

¹³⁶ Gedikli, Fethi. **16 ve 17. Asır Osmanlı Şer'iyye Sicillerinde Mudarebe Ortaklığı: Galata Örneği**. Marmara Üniversitesi SBE Doktora Tezi, İstanbul, 1996, s.121.

¹³⁷ Bursa 18 numaralı şeriyye sicilinde bir tacirin 280 sikke dinar alacağını tāmü'l-veznü'l-ayâr olduğu belirtilmektedir. Korkmaz, *B 18 ve A 152 Numaralı Bursa Mahkeme Sicilleri*, s.48.

¹³⁸ Ergenç, *Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler*, s.88.

¹³⁹ Korkmaz, *B 18 ve A 152 Numaralı Bursa Mahkeme Sicilleri*, s.70.

çalışmasında, yeni fiyatlarla beraber narh verilmeden önceki fiyatları da vermiştir. Böylelikle narhtan önceki dönemde “hangi malların anormal fiyat artışları gösterdiklerini” öğrenme imkanımız vardır. Bu çalışma fiyatların çoğunda %30-60 oranında bir düşüşe işaret etmektedir ki bu 1600 yılındaki tashîh-i sikke öncesinde fiyatların bir hayli yükseldiğinin göstergesidir.¹⁴⁰ Bununla beraber fiyatı yükselen, hiç değişmeyen veya düşme oranı %80’e varan sınırlı sayıda mal tespit edilmiştir. Fiyatların normalden fazla şekilde yükselmiş olmasında yukarıda bahsedilen ve piyasada yaygın şekilde tedavül eden kalb sikkeler ve eski akçelerin dışında, fiyat yükselişlerinden yararlanmak isteyen muhtekirlerin de etkisi vardır.¹⁴¹

16. yüzyılın sonunda Osmanlı coğrafyasını etkileyen bu parasal istikrarsızlık ve bunun yol açtığı sonuçlar Osmanlı siyaset adamları, tarihçiler ve ulema tarafından yakından takip edilmiş ve bunlar hakkında muhtelif rapor ve risaleler kaleme alınmıştır. Bu eserlerden iktisadî düzendeki bu değişimlerin izlerini sürmek mümkündür. Osmanlı siyaset yazarları, devlet adamlarına tavsiye niteliğindeki nasihat tarzı eserlerinde bu döneme ve bu dönemde gördükleri sorunlara işaret ederken 16. yüzyılın ikinci yarısını ele alan Osmanlı tarihçileri de dönemin iktisadî durumunu ayrıntılı bir şekilde ele alırlar. Ulemanın kendi dönemlerindeki meseleler hakkında görüşleri ise çoğunlukla fıkıh ve fetva eserleri üzerinden okunabilir. Nüfusunun büyük bir kısmı Müslümanlardan oluşan Osmanlı Devleti’nde hem resmî karar mekanizmalarında hem de bireysel meselelerde fetva müessesinin önemli bir yeri vardı. Halk, yerel müftülere ibadetleri ve günlük yaşantıları hakkında fetvalar sorarlardı. Hukukî meselelerde de müftülere danışırlar; mahkemeye gitmeden halledebilecekleri durumlarda bu hükme uygun olarak kendi aralarında anlaşmaya varırlar, mahkemeye götürdükleri meselelerde ise müftüden aldıkları fetvaları kadıya sunarlardı. Çoğunlukla kendisi de hüküm verme yetkisine sahip olan kadı için bu fetva yardım mahiyeti görürdü. Bu mekanizma fikhî hükümlerin yeni olay ve durumlar karşısında kendini güncellemesine yardımcı olurdu.

¹⁴⁰ Kütükoğlu, Mübahat. “1009 (1600) Tarihli Narh Defterine göre İstanbul’da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları”. *Tarih Enstitüsü Dergisi*. Sayı 9, 1978, ss.10-13.

¹⁴¹ Taşkesenlioğlu, *74 Numaralı Mühimme Defteri*, s.62 ve 199.

1580'lerden sonra yapılan tağşişler temel mübadele aracı ve hesap birimi olan akçeyi istikrarsızlaştırmış ve alışverişlerde kullanılan akçenin kıymetindeki istikrarsızlık çeşitli hukukî meseleler doğurmuştur.¹⁴² 16. asrın sonlarında bu hukukî meseleler, Osmanlı hukuk otoritelerini ve mahkemelerini ziyadesiyle meşgul etmiştir. Ancak kadılar/müftüler arasında ortaya çıkan meseleler hakkında görüş birliği oluşmamıştır. Bu yüzden, örnekleri geçtiği üzere, benzer davalar farklı hükümlerle sonuçlanabilmiştir. Bu kararsızlık halini ortadan kaldırmak için Hanefî âlimlerinin önemli isimlerinden Şemseddin Timurtâşî, *Bezlü'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tegayyûri'n-nükûd* isimli risalesini kaleme almıştır. Risalede hem sikkelerin yaşadığı değişim hakkında hükmü belirtmiş hem de ardından kadıların ve müftülerin neden bu görüşü kabul etmeleri gerektiğini açıklayan bir bölüm eklemiştir. Böylelikle ulema arasındaki fikir ayrılığını kaldırarak halkın adalet duygusunun zedelenmesini önlemeye çalışmıştır.

¹⁴² Vejdi Bilgin, İbn Nüceym'in fetvaları ışığında parasal hareketlerin meydana getirdiği sorunları ortaya koymuştur. Buna göre İbn Nüceym'e gelen sorulardan ilki alışveriş akdi yapıldıktan sonra tedavüldeki paranın kaldırılmasından sonra akdin bozulup bozulmayacağı ve ödemenin nasıl yapılacağı hakkındadır. Bir başka soru ise veresiye olmak kaydıyla satış yapıldıktan sonra ödemenin eski akçeye göre mi yoksa yeni akçeye göre mi yapılacağına dairdir. Diğer bir soru ziyûf akçenin geçerli olduğu bölgede satış yapıldıktan sonra ödemenin daha değerli akçenin geçerli olduğu bölgede nasıl yapılacağı hakkındadır. Ayrıca nikah akdinde de mehir ödemelerinde sorun yaşanabiliyordu. Bkz. Bilgin, Vejdi. "Değişen İktisadî Yapı Karşısında İslam Hukuku: 16. Yüzyıl Osmanlı Devleti Örneği". **İslamî Araştırmalar Dergisi**. Cilt 16, Sayı 4, 2003, ss.609-610.

İkinci Bölüm

TİMURTÂŞÎ VE “RİSÂLETÜ BEZLİ’L-MECHÛD FÎ TAHRÎRİ ES’İLETİ TEGAYYÛRİ’N-NÛKÛD” İSİMLİ ESERİ

2.1. TİMURTÂŞÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Biyografi eserlerinde ve tahkiklerde¹⁴³ hayatından ziyade ilmî kişiliği hakkında bilgiler bulunan Timurtâşî'nin tam adı Şemsüddîn¹⁴⁴ Muhammed bin Abdullah bin Ahmed bin Muhammed bin İbrahim bin el-Hatîb el-Umerî et-Timurtâşî el-Ğazzî'dir.¹⁴⁵ Künyesi büyük oğluna nispetle Ebû Salih'tir.¹⁴⁶ Hicrî 939 (1532/33) yılında Gazze'de doğmuş¹⁴⁷, ilim tahsili için Kahire'de bulunmuştur. Kınalızâde Ali Efendi, Emînüddîn bin Abdi'l-âl ve Zeynüddin İbn Nuceym gibi döneminin âlimlerinden, Gazze'nin Şâfiî mezhebi müftüsü eş-Şems Muhammed bin el-Meşrikî'den ve Mısır'ın kâdu'l-kudât'ı Ali bin Emrullah el-Hannâî'den ders almıştır. Kendisinden ders alanların en meşhurları; oğulları Salih ve Mahfûz et-Timurtâşî, Ahmed bin Ammâr, Muhammed bin Ammâr, Abdunnebî el-Halîlî ve Kudüs müftülüğü yapmış olan Abdulgaffar el-Acemî'dir. 1007 (1599) yılında¹⁴⁸ Gazze'de vefat etmiştir.

¹⁴³ Bağdatlı İsmail Paşa. **Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin**. Tahran: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1947, Cilt 2, s.262; el-Ğazzî, Ebu'l-Me'âlî Muhammed. **Divânu'l-İslâm**. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990, Cilt 2, ss.22-31; el-Muhibbî, Muhammed. **Hulasatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî aşer**. Beyrut: Dâru Sâdir, t.y., Cilt 4, ss.18-20; Özel, Ahmet. **Hanefî Fıkıh Alimleri**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, ss.282-284. Ayrıca bkz. Özel, Ahmet. "Timurtâşî". **TDV İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: İsam Yayınları, 2012, Cilt 41, ss.188-189; Timurtâşî, Muhammed bin Abdullah. **Risâletü Bezli'l-mechûd fi tahrîri es'ileti tegayyüri'n-nükûd**. (thk. Hüsamüddîn bin Musa Affâne). Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2014; Timurtâşî, Muhammed bin Abdullah. **Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm**. (thk. Samir Mazin el-Kubbec). Amman: Daru'l-Feth, 2007; Timurtâşî, Muhammed bin Abdullah. **Muînü'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteffî**. (thk. Emir el-Hazzâi). Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 2009; Timurtâşî, Muhammed bin Abdullah. **el-Fetâvâ**. (thk. Abdullah Mahmud Ebu Hassan). Amman: Dâru'l-Feth, 2014; ez-Zeyd, Salih b. Abdulkerim. **Buğyetü't-tamâm fi tahkîk-i ve dirâset-i Müs'ifetü'l-hükkâm a'le'l-ahkâm**. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1996.

¹⁴⁴ Şemseddîn Timurtâşî olarak meşhur olmuş ve birçok terâcim (biyografi) kitabına da bu şekilde geçmişse de gerçek isminin Şihâbüddîn olduğu anlaşılmaktadır. Salih b. Abdulkerim, Timurtâşî'nin bir yazmasının üzerinde kendi hattıyla Şihâbüddîn ismini gördüğünü söyler. Çoğu terceme kitabında Şemsüddîn bazılarında ise Şihâbüddîn olarak geçer. Ayrıntılı bilgi ve yazmanın kopyası için bkz. ez-Zeyd, *Buğyetü't-tamâm*, s.13 ve 128.

¹⁴⁵ Harizm'in Timurtâş köyünden olması hasebiyle Timurtâşî, Gazze'de doğması sebebiyle de Ğazzî olarak anılır.

¹⁴⁶ Timurtâşî, *Müs'ifetü'l-hükkâm*, s.21.

¹⁴⁷ el-Ğazzî, *Divânu'l-İslâm*, Cilt 2, s.22.

¹⁴⁸ Terâcim kitaplarının çoğunda vefatı 1004 (1596) yılının Recep ayı olarak verilir. Oysa Timurtâşî bazı eserlerini bu tarihten sonra tamamladığını not etmiştir. *Buğyetü't-tamâm*'ın müellifi Salih b. Abdulkerim bir yazmadaki tarihten yola çıkarak vefat tarihini 1006'nın (1598) Şaban ayı olarak tahmin etmişse de *Fetâvâ*'nın muhakkiki Ebu Hassan başka bir yazmanın 1007'nin (1599) Şevval'inde tamamlandığını ve vefat tarihinin en erken 1007 yılı olabileceğini tespit etmiştir. Bkz. ez-Zeyd, *Buğyetü't-tamâm*, Cilt 1, ss.16-17 ve Timurtâşî, *Fetâvâ*, s.46.

En meşhur eseri olan *Tenvîru'l-ebşâr ve câmiu'l-bihâr*, Hanefî fûrû fıkıh* kitabıdır. Bu yüzden ün kazandığı alan fıkıh olsa da pek çok ilimde başka eserler de telif etmiştir. Bunların başlıcaları şöyledir: *Tenvîr'in şerhi olan Minehu'l-gaffâr*, *Muînu'l-müftî alâ cevâbi'l-müstefî*¹⁴⁹, *Tuhfetü'l-akrân ve Şerhi Mevâhibu'l-mennân*¹⁵⁰, *el-Fetâva*¹⁵¹, *Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm*¹⁵², *el-Vusûl ilâ kavâidi'l-usûl*¹⁵³, *Manzûme fi't-tevhîd*¹⁵⁴, *el-Ferâiz*¹⁵⁵, *Îânetü'l-hakîr lizâdi'l-fakîr*¹⁵⁶, *Tertîbu Fetavâ İbn Nuceym*, *Fevâidu'l-mardiyye fi şerhi Kasîdeti'l-lâmiyye*, *Şerhu Kenzi'd-dekaik*¹⁵⁷, *Şerhu'l-Vikâye*, *Şerhu'l-Menâr*, *Şerhu Bed'i'l-emâlî*, *Şerhu'l-Avâmil*, *Şerhu'l-Katr*, *Müşkilâtü'l-mesâil*, *Şerhu Kasîdeti'l-hemziyye*, *Risâle fi'l-Kerâhiyye*, *Risâle fi İlmi's-sarf*, *Risâle fi'l-Vukûf*, *Risâle fi'n-Nikâh*, *Risâle fi Duhûli'l-hammâm*, *Risâle fi'l-Kazâ*, *Risâle fi'l-Müzâra'a*, *Risâle fi İsmeti'l-enbiyâ*, *Risâle fi'n-Nükûd*¹⁵⁸.

Timurtâşî'nin döneminde resmî olarak kadılık veya müftülük görevi üstlenip üstlenmediği hakkında kesin bilgiler yoktur. Osmanlı yönetimi tarafından Timurtâşî'ye verilebilecek bu tarz bir görev, onun gündelik hayatla münasebet derecesini göstermesi açısından mühimdir. Biyografi kitaplarında bu konu hakkında bir bilgiye rastlamamış olsak da eserlerinde kendisine ait birtakım ibareleri kadılık veya müftülük yapıp yapmadığı hakkında ipuçları vermektedir. Örneğin *Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm* ismini verdiği kitabının mukaddimesindeki ibarelerden o tarihe

* Fûrû fıkıh: İbadet, alışverişler, nikah, miras gibi amelle ilgili cüzî meselelere dair şer'î hükümleri ihtiva eden ilim.

¹⁴⁹ Müftüler için çok sorulan sorular hakkında yardımcı kitap.

¹⁵⁰ Manzum Hanefî fıkıh eseri ve kendisinin buna dair şerhi.

¹⁵¹ Döneminde kendisine sorulan sorulara dayanarak kaleme aldığı fetva kitabı.

¹⁵² *Müs'ifü'l-hükkâm* olarak da geçen kitap edebî'l-kâdî literatürünün bir örneği olup kadılıkla ilgili birtakım kuralları anlatmaktadır.

¹⁵³ Fıkıh usûlüne dair eseri.

¹⁵⁴ Akaid ile ilgili manzum eseri.

¹⁵⁵ Miras hükümlerine dair eseri.

¹⁵⁶ İbn Hümam'ın Hanefî fûrû fikhına dair eserinin şerhi.

¹⁵⁷ Tamamlayamamıştır.

¹⁵⁸ Veya tam adıyla "Risâletü Bezli'l-mechûd fi tahrîri es'ileti tegayyüri'n-nükûd" ki çalışmamıza konu olan risalesidir.

kadar kadılık yapmadığını anlayabiliyoruz.¹⁵⁹ Timurtâşî, kadılığa dair bazı kurallar ve yargılama usûlünü içeren edebî'l-kâdî literatürünün bir örneği olan bu eserinin başında, böyle bir kitap yazmasına rağmen kadılık tecrübesinin bulunmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla eserin tamamlandığı 970 (1563) yılı Zilhicce'sine¹⁶⁰ kadar kadılık görevi yapmadığı söylenebilir. Bu tarihten sonrası için kadılık yapıp yapmadığına dair bir bilgiye rastlamasak da müftülük yaptığıyla ilgili bir takım işaretlere ulaşabiliyoruz. Kaynaklarda bu konuda da doğrudan bir bilgi geçmemekle beraber kendisine çokça fetva sorulduğu kaydedilmiştir.¹⁶¹ Muhakkik Ebu Hassan *Fetâvâ*'sının mukaddimesindeki bir ifadeden yola çıkarak onun Gazze müftülüğü yaptığı çıkarımında bulunmuştur.¹⁶² Timurtâşî bu ifadede gençlik zamanlarında Gazze'de kendisine çokça fetva sorulduğunu belirtmektedir. Bunun yanında muhakkikin not etmediği ancak aynı eserinin *İcâre* bölümünde bulunan açık bir ifadeye daha rastlamaktayız. Timurtâşî burada kendisinden istenilen bir fetvaya manzum halde cevap vermiş ve son beyitte kendisini "Muhammedu'l-Ğazzî müftî-i Gazze" olarak nitelemiştir.¹⁶³ Bu ifadeden kendisinin Gazze müftülüğü yaptığı sonucuna varabiliriz. Timurtâşî'nin hem *Fetâvâ*'sındaki fetva konularının hem de üzerine risale kaleme aldığı konuların çok çeşitli olması da fetva işiyle yoğun şekilde alâkadar olduğunu gösterir. Ayrıca hem *Muînü'l-müftî*'nin mukaddimesinde kitabı müftülük görevini üstlenenlere yardımcı olmak üzere kaleme aldığını belirtmesi¹⁶⁴

¹⁵⁹ Timurtâşî, *Müs'ifetü'l-hükkâm*, s.66:

"و قد سنح لي أن أجمع في هذا الدفتر أشياء من الأحكام مما يتعلق بالقضاة و الحكام مع اعتراضي بنزr البضاعة و عدم ممارسة هذه الصناعة."

¹⁶⁰ Timurtâşî, *Müs'ifetü'l-hükkâm*, s.244.

¹⁶¹ el-Ğazzî, *Divânu'l-İslâm*, Cilt 2, ss.27-29.

¹⁶² Timurtâşî, *Fetâvâ*, s.25. Muhakkikin bahsettiği ibarenin aslı için bkz. s.83:

"لما ابتليت من عنفوان شبابي بالإفتاء بغزة هاشم و نواحيها فتارة كنت أبحث السؤال و جوابه في مواضع متفرقة و تارة لا أعتني بذلك، و هذا كان هو الغالب في مدة إفتائي، ثم لما دعت الحاجة لسلوك طريق سهلة في ذلك لكبر سني و ضعف حالي أحببت أن أجمع ما قبده من ذلك سالكًا في ترتيب ذلك على منوال ترتيب الهداية أحسن المسالك."

¹⁶³ Timurtâşî, *Fetâvâ*, Cilt 2, s.570:

"و مُجَّد الغزي مفتي غزة أبدأى الجواب محررًا و مفضلًا"

¹⁶⁴ Timurtâşî, *Muînü'l-müftî*, s.17.

"لما رأيت المهم راغبة عن مطالعة الكتب المبسوطة و النفوس مائلة إلى حفظ المختصرات المحررة المضبوطة، أردت أن أكتب في هذا الدفتر ما وقفت عليه من المسائل المحررة و القواعد الأصولية المشهورة ليكوت عونًا لمن ابتلي بمنصب الفتوى و زادًا في سلوك سبيل التقوى."

hem de konuları ele alırken “Bizim zamanımızda şöyledir” şeklinde cümleler kullanması bilfiil bu işin içinde olduğunu hissettirmektedir. Gazze’nin Şafiî müftüsü Muhammed b. el-Meşriki’nin görüşlerini çok yerde zikrettiği halde Hanefî bir müftüden¹⁶⁵ bahsetmeyişi de bu kişinin kendisi olması ihtimalini artırmaktadır.

Yaşadığı dönemde Timurtâşî’nin bulunduğu topraklar Osmanlı hâkimiyeti altındadır. Kânûnî Sultan Süleyman devrinde doğmuş ve gençliği onun zamanında geçmiştir. II. Selim ve III. Murad devirlerini görmüş ve III. Mehmed’in tahta çıkışının üçüncü yılında vefat etmiştir. Hayatının büyük bir kısmı Gazze’de geçmekle beraber, ilim tahsili için dört defa Kahire’ye yolculuk etmiştir. Bu yolculukların sonuncusu 998 (1589-90) yılına denk gelmektedir.¹⁶⁶ II. Selim devrinden itibaren Osmanlı para ve mâlî düzenindeki istikrarsızlıklara şahit olmuş, bu dönemlerde hem Gazze’de hem de Kahire’de bulunmuştur. Osmanlı sikkelerinin söz gelişi akçe, şâhî ve şereflerin kıymetlerindeki değişimleri yakından takip etmiştir. 1580’lerde ve sonrasında yaşanan taşış ve tashihler neticesinde halk arasında alışveriş, rehin, borçlanma gibi muamelelerde meydana gelen ihtilaflara tanık olmuştur. Bu durum onun eserlerine de yansımış, müstakil olarak kaleme aldığı *Bezlü’l-mechûd fi tahrîri es’ileti tegayyûri’n-nükûd* risalesinde dönemindeki parasal değişimlerin oluşturduğu sorunların bir kısmını ele almıştır. Bu risale sikkelerdeki değişimlerin mahallî piyasalarda ne tür sorunlar meydana getirdiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Timurtâşî’nin Hanefî fıkıh geleneği içerisinde önemli bir yeri vardır. Telif etmiş olduğu *Tenvîrû’l-ebşâr* isimli eseri muteber Hanefî fıkıh kitaplarına kaynaklık etmiştir. Bu eser üzerine birçok şerh yazılmıştır.¹⁶⁷ Mezhebin kendi zamanına kadarki birikimini toplamış olmasıyla bilinen İbn Âbidin’in (v.1836) *Reddu’l-muhtâr* isimli eseri, Timurtâşî’nin bu eseri üzerine Haskefi’nin (v.1677) yazmış olduğu meşhur *ed-Dürrü’l-muhtâr* şerhine yazılmış bir hâşiyedir. Timurtâşî’nin *Fetâvâ*’sı da muteber

¹⁶⁵ İki mezhebin de halk arasında yaygın olduğu bölgelerde iki mezhepten de müftü atanırdı. Bunun Diyarbakır’daki bir örneği için bkz. Yılmazçelik, İbrahim. “XIX. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatının Önemli Merkezlerinden Biri Olan Diyarbakır’da Bazı Görevlilerle İlgili Tespitler”. **OTAM Dergisi**. Sayı 31, ss.225-242.

¹⁶⁶ Timurtâşî, *Fetâvâ*, Cilt 1, s.38.

¹⁶⁷ Molla Hüseyin’in *el-Cevherü’l-münîr*’i, Abdürrezzâk er-Rûmî’nin *Münîrû’l-efkâr*’ı, Muhammed b. El-Bursevî’nin *Tebşîrû’l-envâr*’ı bunlardandır. Bkz. Özel, *Timurtâşî*, s.188.

fetva kitaplarındandır.¹⁶⁸ Çalışmada ele alınan Nükûd Risalesi, hem müellifinden hem de bizatihi ele aldığı konudan dolayı değerlidir. İbn Âbidin, yazdığı hâşiyenin dışında, sikkenin değerindeki değişimler üzerine müstakil olarak kaleme aldığı risalesinde¹⁶⁹ bu risaleden çokça faydalanarak Timurtâşî'nin görüşlerinin tanınmasına katkıda bulunmuştur.

¹⁶⁸ Timurtâşî, *Fetâvâ*, s.59.

¹⁶⁹ İbn Âbidîn, “Tenbîhu’r-rukûd alâ mesâilî’n-nükûd”. *Mecmûatu Resâilî İbn Âbidîn* içinde. Cilt 2, y.y., t.y., ss.55-65.

2.2. TİMURTÂŞÎ'NİN “RİSÂLETÜ BEZLİ'L-MECHÛD FÎ TAHRÎRİ ES'İLETİ TEGAYYÜRİ'N-NÜKÛD” İSİMLİ ESERİ

Kaynaklarda kısaca *Risâle fi'n-Nükûd* olarak da geçen *Risâletü Bezli'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tegayyüri'n-nükûd*¹⁷⁰ isimli eser, 16. yüzyılda yaşanan para hareketlerinin mübadelelere etkisini okuyabildiğimiz bir fıkıh risalesidir. Tezin ilk bölümünde bu dönemde iktisadî durumun kadı sicillerine yansıdığına örnekler verilmişti. Buna göre bazı sikke çeşitlerinin tedavülden kalkmasının yanında sikkelerin değerinin zamana ve bölgelere göre farklılık arz etmesi davalarda görülen en büyük sorunlardandı. Diğer bir sorun ise kadınların sikkelerle ilgili değişimlerin yol açtığı davalarda verdiği hükümlerin birbirinden farklı olmasıydı. Böyle bir ortamda kaleme aldığı bu risaleyle Timurtâşî, kadınlara ve müftülere şer'î hükmü açıklamaya çalışmıştır. Risalenin temel konusu, ödeme aracı olarak kullanılan sikkelerin tedavül durumunda veya değerinde meydana gelen değişimler ve bunlara ilişkin hukukî açıklamalardır. Bu dönemde belirli bir bedele karşılık olarak yapılan muâmele-i şer'iyye veya belirli bir fiyat karşılığında yapılan alışveriş ve diğer bedelli akitler kurulduktan sonra bu fiyat veya bedeli belirtmek için kullanılan sikke çeşidinde bazı değişimler meydana gelebiliyordu. Bu da ya o sikkenin tedavülden kalkması veya piyasada bulunamaması ya da diğer sikkeler karşısındaki değerinin düşürülmüş olması şeklindeydi. Timurtâşî risalesinde bu durumları belirterek her bir duruma dair görüşleri ele almaktadır.

Nükûd Risalesi'nin başında Timurtâşî, risaleyi niçin telif ettiğini ortaya koyar.¹⁷¹ Müellif Şam'daki tüccarların karşılaştığı önemli bir meseleyi, sikkelerin piyasadan kaybolmasından ve değerlerinin değişmesinden kaynaklanan sorunları ele alacağını beyan eder. Bu sıralarda Şam'daki pazarlarda tedavül eden şâhî ve şereffî gibi sikkelerle muâmele-i şer'iyye gibi kredi ve borçlanma akitleri veya karşılıklı rızaya dayalı ivazlı akitler üzerinden anlaşma yapan tüccarların arasında sözü edilen durumlar sebebiyle ödemelerin hangi sikkelerle yapılacağı konusunda ihtilafların

¹⁷⁰ “Sikkelerin değerindeki değişmelere dair bir araştırma.”

¹⁷¹ Timurtâşî, Muhammed bin Abdullah. *Risâletü Bezli'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tegayyüri'n-nükûd*. Hüsamüddîn bin Musa Affâne (thk.). Kudüs: y.y., 2001, ss.72-73.

çıkıldığını belirtir. Dönemin âlimlerine bu konuda çok fazla fetva sorulmaktadır. Ancak âlimler arasında bir görüş birliği olmadığını, âlimlerin bir kısmının Ebu Hanife'nin görüşüyle diğer bir kısmının ise Ebu Yusuf'un görüşüyle fetva verdiğini belirtir. Bu durum ise uygulamada da farklılıklara yol açmıştır. Timurtâşî farklı içtihatların yol açtığı karışıklıkların izalesi için bu görüşleri ele alıp bunlardan hangisiyle fetva verilmesi gerektiğini açıklamayı amaçlamıştır. Aynı zamanda risalenin sonuna eklediği bir kısımda kadı ve müftülere mezhep imamı arasında ihtilaf olduğunda ne yapmaları gerektiğini de anlatmıştır. Risale, bir İslam hukukçusunun 16. yüzyılın sonlarında İslam dünyasında meydana gelen parasal hareketleri nasıl ele aldığına dair ilgi çekici bir örnek teşkil eder. Risalede ele alınan konular, çalışmanın birinci bölümünde uygulamadaki örnekleriyle beraber anlatılan sorunların bir parçası olarak karşımıza çıkar. Birinci bölümde kadıların akitlerden neşet eden ödemelerin nasıl yapılacağına dair farklı hükümler verdiğinden bahsedilmiştir. Risale ise bu farklılığın sebeplerini ele alarak aynı sorunun bir nevi teorik yönünü oluştururken aynı zamanda –tümüyle değilse de- kısmen çözüm önerisi sunar.

Timurtâşî, risaleyi kadınlara yol göstermesi için yazmıştır.¹⁷² Onun risaleyi telif ederken hukukî birliği sağlama isteğinde olduğu açıktır. Sikkelerle ilgili meselelerde imparatorluğun farklı bölgelerinde aynı davalarda farklı hükümlere varılıyordu. Bu, halkın adalet duygusunu sarsması açısından sakıncalı bir durumdu. Üstelik kalb akçeler ve bazı sikkeler yasaklandı ya da tedavülden kalktı. Bu durumda da hükümler arasında birlik bulunmuyordu. Hükümlerde birlik sağlama isteği ile kaleme alınmış böyle bir risale halk arasındaki adalet duygusunun tesisi açısından önemlidir. Daha önceki dönemlerde de ulema/kadılar arasındaki ihtilaflara benzer çözümler arandığını biliyoruz. Mesela yaşadığı dönemin en önemli âlimlerinden olan İbn Kemal'in (v.1534) *Risâle fî Duhûli veledi'l-bint fi'l-mevkûf alâ evlâdi'l-evlâd*¹⁷³ isimli eseri, ulema arasında fikir birliğini sağlamak için kaleme alınmıştı. Yavuz Sultan Selim, İbn Kemâl'den bu konuda hangi görüşün alınması ve genel anlamda

¹⁷² Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, s.74.

¹⁷³ “Çocuğunun çocuğuna kurulan vakfa kızdan çocuğun dahil olması meselesi hakkında risale”. O dönemde evlâd-ı evlâd için kurulan vakıftan kızdan olan torunların faydalanması meselesinde kadılar farklı hükümler veriyordu.

ihtilaf durumunda ne yapılması gerektiğini anlatan bir risale kaleme almasını istedi. İbn Kemâl, risalesinde konuyu ele aldıktan sonra mezhep fakihlerini tasnif etmiş, böylece mezhepte ihtilafli görüşlerle karşılaşıldığında hangi görüşlerle hüküm verileceği hususunu aydınlatmıştır. Risalenin bu kısmı müstakil olarak kaynaklara geçmiş ve *Tabakâtu'l-fukahâ* ismiyle meşhur olmuştur.¹⁷⁴ Timurtâşî'nin risalesi, bu anlamda benzer bir tarza sahiptir. Önce üzerinde ihtilaf bulunan konuyu ele almış, sonra diğer kadılara neden bu görüşün seçilmesi gerektiğini anlattığı bir kısım eklemiştir.

Risalenin tam olarak ne zaman kaleme alındığını bilmiyoruz. Ancak risalenin bize sunduğu bilgileri kullanarak birtakım çıkarımlarda bulunabiliriz. Risalenin başında “imamların en büyüğü olan yüce hâkânın emr-i mücebince” sikkelerin bazısının değerinin düştüğünden bahsetmekle muhtemelen 1585 tarihli tağşiş işlemine işaret edilmektedir. Bahsi geçen hakan da III. Murad olmalıdır. Bu durumda risale, müellifin vefat tarihi de göz önünde bulundurulursa, 1585-1599 yılları arasında bir dönemde kaleme alınmış olabilir. Müellifin risalede şâhî ve şerefleri ayrıca zikretmesi de bu anlamda yol gösterici olabilir. Biz bahsi geçen dönemde Şam bölgesinde bu iki sikkenin tedavülünde ve değerinde değişmelerin söz konusu olduğunu biliyoruz. Sahillioğlu ve İnalçık'ın 1585 tağşişinin arefesinde şâhînin kaynağı olan İran'da bir tağşiş işlemi gerçekleştiğine dair iddialarını birinci bölümde nakletmiştik. Sahillioğlu'nun verilerine göre tağşişten önceki dönemde şâhî 7 akçeye geçtiği halde değeri aslında daha düşüktür ve bu arbitraja sebep olmuştur. Bu durumda özellikle bölgeler arası ticaret yapan tüccarların şâhînin değeri konusunda anlaşmazlığa düşmeleri anlaşılabilir bir durumdur. Ayrıca böyle bir durumda şâhînin Anadolu'ya kaçıışı söz konusudur. Bu da bazı piyasalarda tedavülünün azaldığını gösterir. 1585 sonrasında akçe tağşiş edildikten sonra ise eskiden 7 akçe değerinde olan şâhînin kıymeti 8 akçe olarak devam etmiştir. Dolayısıyla diğer sikkelerin akçe olarak değerleri daha fazla yükselmişken şâhînin değeri çok az değiştirilmek suretiyle bir nevi düşürülmüştü. Bu da yine şâhînin değerinin tağşişten önce zaten yüksek

¹⁷⁴ İnanır, Ahmet. “İbn Kemal'in Tabakâtu'l-Fukahâsi ve Değerlendirilmesi”. **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. 2012, Sayı 37, ss.68-69; metnin tam tercümesi için bkz. Özer, Hasan. “İbn-i Kemâl ve Tabakâtu'l-Fukahâ Adlı Eseri”. **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**. 2009, Sayı 14, ss.353-374.

olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumun akitlere yansımış olacağı muhakkaktır. Bununla beraber risalenin 1585 tağşişinde alınan kararların hayata geçirilmesi için çaba sarf edilen 1588-89 tashihinden sonra yazılmış olması daha muhtemeldir. Bu dönem aynı zamanda devletin şâhîleri toplattığı dönemdir. Şâhîler içeriğinde çok fazla bakır bulunması gerekçesiyle toplatılıp akçe olarak darp edilmiştir. Yani 1588-89 öncesinde şâhî piyasada sorunlara yol açarken sonraki dönemde ise artık tedavülde kalmış oluyordu. Risalede adı ayrıca zikredilen altın sikke ise şereflilerdir. İlk kez Memlûkler zamanında *eşrefî* ismiyle darp edilen şerefi sikkeleri¹⁷⁵ hem diğer Memlûk sultanları hem de Osmanlı zamanında birkaç defa tağşişe uğramıştı. Yavuz Sultan Selim zamanında şerefliler 15 pâreye denk geliyordu.¹⁷⁶ Bununla beraber hazine sayımlarında farklı rayiçleri olan şerefi çeşitleri vardı ve bunlar için ayrı kalemler açılmıştı. Kanunî Sultan Süleyman devrinden itibaren hazinedeki şerefi miktarı zamanla azaldı. Bunun sebebi şerefinin Memlûklerden sonra tekrar darp edilmemesi sebebiyle zamanla piyasadan kaybolmasıydı. Bu sikkelere 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra çok fazla rastlanmasa da¹⁷⁷ Mısır'da halk arasında altın sikke için eşrefî kelimesi kullanılabilirdi. Şereflilerin risalede ismen geçmesi manidardır. Normal şartlar altında Osmanlı'da atın paraların içine fazla değersiz maden katıştırılmaz ve değeri düşürülmezken şerefliler katışıktıydı. Üstelik zamanla piyasadan çekilmişlerdi. Bu sikke risalede geçen tek altın sikkedir. Onun dışında altının değerinin değişmesi veya piyasadan kaybolmasına işaret eden bir ibare bulunmamaktadır. Şerefi ve şâhîlerin yaşamış olduğu bu durumlar risalede neden bu iki sikkenin adının ayrıca zikredildiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu iki sikkenin akçe olarak zaman içinde değişen değerleri şu tablodan okunabilir:

¹⁷⁵ Memlûk sultanı Eşref Barsbay tarafından 1428'de darp edilen eşrefinin ilk kıymeti Mısır'ın gümüş sikkesiyle 25 pâreye denk geliyordu ki bu da 35-36 akçe kadar etmekteydi. Memlûkler zamanında birkaç sefer tağşiş edilen eşrefinin piyasada farklı kıymetteki çeşitleri beraberce tedavül ediyordu. Mısır fethedildikten sonra eşrefiler şerefi olarak da anılmaya başlandı. Bkz. Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s.146.

¹⁷⁶ Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, ss.146-158.

¹⁷⁷ 1556 tarihinde hala tedavülde olduğu bilinmektedir. Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s.156.

Tablo 2.1
Şerefi ve Şâhî Sikkelerinin Akçe Olarak Değerlerinin
Zaman İçindeki Değişimi

Yıllar	Şerefi (akçe)	Şâhî (akçe)
1478	43	
1486-88	46-47	
1496-1503	51-53	
1504	57	
1509	60, 50, 51	
1511	40, 42-45	
1517	50	
1519	65	
1538	57 nâkıs*	
1539	54 nâkıs	
1552	55-56 nâkıs	
1560	58 nâkıs	
1572		7
1573		4 pâre
1578		7,5
1581		8
1582		8
1583		8; 7,5
1584-85		8
1586		8
1588-91		8

* Sahillioğlu'nun *Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme* isimli çalışmasının fotokopi nüshası net olmadığı için bu kelimenin *nâkıs* olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıntılı tablo için bkz. Ek3.

Her ne kadar risalenin başında bu iki sikkenin ismi verilmiş olsa da değişimin bizatihi bunlar üzerinde olmadığı veya öyle olsa bile risalede ele alınan konunun diğer sikkeleri de ihtiva ettiği söylenebilir. Bu dönemde Osmanlı coğrafyasında akçenin yaşadığı değişimlerin diğer sikkelere etki ettiğini biliyoruz. Birinci bölümde başka sikkelerle yapılan anlaşmalarda bu sikkelerin akçe karşısındaki değerinin değişmesinden kaynaklanan sorunlara örnekler verildi. Dolayısıyla akçenin diğer sikke çeşitleri karşısında değerinin değişmesi ve hem de bu değişimde bir istikrar ve ittifakın olmaması risalenin telif sebebi olabilir. O dönemde hemen her türlü sikkenin –özellikle gümüş sikkelerin- değeri değişmekteydi. Aynı zamanda yerli ve yabancı bazı gümüş sikkelerin bazen tedavülü artmakta bazense azalmaktaydı. Aynı şey mekan ve zamana göre akçe için de geçerliydi. Risalenin geri kalanında herhangi bir sikke veya mekan ismi verilmeksizin meselenin mutlak olarak ele alınması, meselenin uygulanabileceği diğer örnekleri de kapsadığını gösterir. Çünkü tartışma örnekler üzerinden değil, genel ifadeleri haiz görüşler üzerinden yürümektedir. Dolayısıyla risaledeki hükümleri ve kadılar arasında görüş birliği sağlama çabalarını aynı dönemdeki benzer durumlara hamletmek de mümkündür.

Timurtâşî'nin Nükûd Risalesi üzerine daha önce yapılmış bir çalışma bulunmaktadır. Kudüs Üniversitesi'nden Hüsamüddin Affâne 2001 yılında yayımladığı çalışmasında risaleyi fikhî yönden tahkik etmiştir.¹⁷⁸ Affâne, risalenin tek mahtut nüshasının Şeyh Bedrülhatîb Kütüphanesi'ndeki bir risale koleksiyonunun içinde bulunduğunu belirtir.¹⁷⁹ Elinizdeki bu tez Affâne'nin bu tahkikini esas alarak konuları tarihî zemin içinde değerlendirmektedir. Zaman içinde başka nüshaların bulunması tahkikin sıhhati açısından faydalı olabilir. Yine, aynı dönemde benzer konularda telif edilmiş risalelerin bulunması da karşılaştırmalı bir çalışma için faydalı olacaktır.

¹⁷⁸ Timurtâşî, Muhammed bin Abdullah. **Risâletü Bezli'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tegayyüri'n-nükûd.** Hüsamüddîn bin Musa Affâne (thk.). Kudüs: y.y., 2001.

¹⁷⁹ Bu yüzden risaleyi tahkik ederken risalenin kendisinden alıntı yaptığı kaynaklarla ve risaleden alıntı yapan İbn Âbidin'in *Tenbihu'r-rukûd* risalesiyle mukayese ettiğini belirtir. Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, muhakkikin girişi, s.63.

2.3. TİMURTÂŞÎ'NİN RİSALEDE ELE ALDIĞI MESELELER

Bir fıkıh metni örneği olan Nükûd Risalesi'nde Timurtâşî, aynı konularda çokça fetva istenmesi sebebiyle konuyu derli toplu şekilde ele alır. O dönemde sikkelerin tedavülü ve kıymetiyle ilgili yaşanan değişimleri tasnif eder ve kendisinden önceki Hanefî geleneğinden beslenerek bu durumlara dair görüşleri aktararak şer'î hükmü bildirmeye çalışır.

2.3.1. Klasik Hanefî Geleneğinde Sikke

Madenî para sisteminin geçerli olduğu dönemlerde telif edilen klasik fıkıh kitaplarında dönemlerinin özellikle altın ve gümüş sikkelere dair genel kabulleri ve bunlar etrafında ortaya çıkan hükümleri bulabiliriz. İslam'ın ilk devirlerinde temel para birimleri hâlis altın ve hâlis gümüşten kesilmiş *dinar* ve *dirhem*lerdi. Çünkü bu madenler aslı itibarıyla değerli madenlerdi. *Fels* veya çoğul haliyle *fulûs* olarak tabir edilen bakır ve diğer madenlerden kesilmiş sikkeler ise para olarak kabul edilmezdi. Ancak zamanla bu tarz sikkelerin artması, insanlar tarafından kabul edilir olması ve bazı durumlarda kolaylık sağlaması açısından bu sikkelere dair hükümler değişmeye başladı.¹⁸⁰ Hanefî mezhebinde felsleri ilk defa İmam Muhammed para olarak kabul etti. Bakır karışımı yani *mağşûş* sikkelerin para olarak kullanılabilmesine dair hükümler ise hicrî ikinci yüzyıla rastlar. Bu dönemde Buhara ve Semerkant'ta *gıtrife* veya *katarife* adı verilen mağşuş dirhemler yaygınlaşmaya başladı. Bunlara mübadele aracı olarak ihtiyaç duyulunca dönemin âlimlerinden Muhammed bin Fadl el-Buhârî, bakır para gibi itibarî değere sahip sikkelerin örfen kabul edildikleri takdirde altın ve gümüş gibi kullanılabilmesini kabul etti. Fıkıh kitaplarındaki hükümlerde yeni ortaya çıkan para birimleri yer etti ve değişen altın-gümüş oranları hükümlere yansdı. İslam'ın ilk devirlerinde 10'u 1 dinar eden dirhemlerin zamanla altın karşısındaki değeri azaldı. Gümüşün artmasıyla bu oranın düşmesi ve gümüş sikkelerin tağşişi

¹⁸⁰ Erkal, Mehmet. "Madeni Para, Banknot ve Kağıt Para Mübadelesinde Faiz". **Para Faiz ve İslam** içinde. İstanbul: İSAV yayınları, 1992, s.174 vd. Ayrıca bkz. Habergitiren, Ömer Faruk. **İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler**. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 1997. Ayrıca Abbasiler döneminde mağşuş ve felslere dair görüşler için bkz. Şimşek, Emre. **Abbasiler Döneminde Değişim Aracı Olarak Para**. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2010, ss.68 vd.

normalleşmeye başladı. Altın, gümüş ve bakır paraların değerlerindeki değişmeler sıklaşmaya başladığında bunları müstakil olarak ele alan risaleler de telif edildi. Affâne, bu konu hakkında yazılmış müstakil çalışmalardan en erken tarihlisinin İbn el-Hâim'in (v.815) *Nüzhetü'n-nüfûs fi beyâni hükmi't-teâmüli bi'l-fülûs*¹⁸¹ isimli risalesi olduğunu söylemektedir.¹⁸² Timurtâşî'nin risalesi de müstakil olarak bu konuyu ele alan ve 16. yüzyıla ait risalelere bir örnek teşkil eder.

Klasik fıkıh kitaplarında paralara dair bir takım kabuller mevcuttur.¹⁸³ Buna göre bir şeyin *nakd* veya çoğuluyla *nükûd* dediğimiz paralar kategorisine girmesi için *semeniyet* vasfına sahip olması yani ödeme aracı olarak kullanılabilmesi gerekir. Bazı paralar yaratılışı itibariyle değerlidir ve *semen* olmaya müsaittir. Altın ve gümüş ve bunlardan kesilen sikkeler bu kategoridendir. Altından kesilen sikkelere *dinar*, gümüşten kesilenlere *dirhem* ismi verilir. Bu ikisi her zaman ve mekanda değerlidir, hiçbir zaman değerini yitirmez ve her zaman nakd olarak geçebilir. Bunun dışında yaratılışı itibariyle değerli olmadığı halde insanların *semeniyet* vasfını yükledikleri paralar vardır. *Fülûs* dediğimiz ve genellikle bakırdan kesilen paralar bu kısımdandır. Bunlar bir yönüyle alınıp satılan mal hükmündedir, bir yönüyle de *semen* yani para hükmündedir. Bunların para oluşları yaratılıştan gelmediği için insanların örfen kullanımıyla para olarak kabul edilirler. Kullanım olduğu müddetçe bunlar da dinar ve dirhemler gibi geçerlidir. Bir de altın ve gümüşün içine bu değersiz madenin katıştırılmasıyla elde edilen *mağşuş* paralar vardır. Bunların da *semen* oluşu yine insanların kullanımına bağlıdır. Bu tarz paraların bir kısmının altın ve gümüşü fazladır, bir kısmının ise katışığı fazladır. Her ikisinde de baskın olan maden hangisi ise ona göre hüküm verilir. Eğer değersiz maden, altın ve gümüşten fazlaysa bunlar *fülûs* hükmünde sayılır. Mağşuş denildiğinde kastedilen genellikle bu ikinci kısımdır. Bazen de *ğışş-ı gâlib* denilerek katışığının fazla olduğu ayrıca belirtilir. Bir de altın ve gümüş tek başına yumuşak olduğu için içine başka maden katılması durumu vardır. Ancak bu zorunludur ve miktarı az olduğu için yok hükmündedir. Genellikle fıkıh

¹⁸¹ Bu risale Abdullah et-Tarikî tarafından tahkik edilerek basılmıştır. İbn el-Hâim. *Nüzhetü'n-nüfûs fi beyâni hükmi't-teâmüli bi'l-fülûs*. Abdullah el-Tarikî (thk.). Riyad: y.y., 1991.

¹⁸² Bu konuda yazılmış diğer risaleler ve modern çalışmalar hakkında bir literatür taraması için bkz. Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, muhakkikin girişi, ss.16-24.

¹⁸³ Erkal, *Madeni Para, Banknot ve Kağıt Para Mübadelesinde Faiz*, ss.170-171.

kitaplarında çokça konuşulan kısım mağşuş sikkeler ve fülûslardır. Paraya bakış değiştikçe buna dair hükümlerin de değiştiği görülmektedir. Sadece altın ve gümüşün para olarak kabul edilmesinden fülûs ve mağşuş paraların kabul edilmesine geçiş buna bir örnektir.

Timurtâşî, muhtasar olarak kaleme aldığı risalesinde paranın ne olduğuna dair bir açıklamada bulunmasa da biz onun bu konudaki görüşlerini diğer eserlerinden okuyabiliyoruz. Timurtâşî telifini 1587’de tamamladığı *Tenvîru’l-epsâr* isimli fıkıh eserinde paradan ve bazı para birimlerinden bahseder. Onun görüşleri de Hanefî fıkıhındaki kabullerden çok farklı değildir. Örneğin, *Buyû* bölümünün *Sarf* bahsinde – paralarla ilgili hükümlere en çok değindiği bölümde- altını ve gümüşü katışığında fazla olan madenleri, altın ve gümüş mesabesinde sayar. Eğer aksine *ğışş-ı gâlib* olurlarsa o zaman *urûz* yani alınıp satılan mal hükmünde olurlar. Ancak *ğışş-ı gâlib* olan bu paralar halk arasında geçerli ise o zaman ayrıca bunları belirtmeye gerek yoktur, *örfen geçerli* ise para hükmündedirler.¹⁸⁴ Bu açıdan Timurtâşî, Hanefî geleneğinde olduğu gibi, altın ve gümüşün yanında mağşuş sikkeleri de örf kabul ettiği müddetçe para olarak kabul etmektedir.

2.3.2. Mütedavil ve Mağşuş Sikkeler

Timurtâşî’nin *Tenvîru’l-epsâr* isimli eserinde bazı özel sikke çeşitleri için kullanılan birtakım kelimeler vardır. Örneğin *Eymân* bölümünde “Borcumu bugün ödeyeceğim” şeklinde yemin eden kişi borcunu katışıklı sikke ile öderse durumunun ne olacağı anlatılırken *nebehreca*, *settûka* ve *züyûf* sikkeler arasında ayırım yapar. Burada *settûka* ile ödemesiyle yemini gerçekleşmez.¹⁸⁵ İbn Âbidin, haşiyesinde bu sikke türlerini açıklar. Buna göre *nebehreca* gümüşü az katışığı fazla olan dirhemler olup sadece müsamahakâr olan tüccarın kabul ettiği türdendir. *Züyûf* daha az olmakla beraber katışığı gümüşten fazla olanlardandır ama bunu tüccarlar kabul ettiği halde *beytûlmâl* kabul etmez. *Settûka* ise gümüşle kaplanmış bakıra denir. Bunun bakırı gümüşten fazladır. Bunun dışında İbn Âbidin, *Buyû* bölümünde *Tatarhâniye*’den bir

¹⁸⁴ İbn Âbidin. *Reddu’l-muhtâr ale’d-Dürri’l-muhtâr şerhi Tenvîru’l-epsâr*. Beyrut: Daru’l-küttübi’l-ilmiyye, 1994, Cilt 5, ss.531-534.

¹⁸⁵ İbn Âbidin, *Reddu’l-muhtâr*, Cilt 5, ss.662-663.

alıntıyla dirhem çeşitlerini açıklarken de bu sikkelerden bahseder.¹⁸⁶ Buna göre dirhem dört çeşittir: *ciyâd*, *züyûf*, *nebehreca*, *settûka*. *Ciyâd* en makbul dirhem çeşidi olup halis gümüştendir, beytûlmâl tarafından kabul edilir ve ticarete geçer. Diğer üçü mağşuş dirhemlerdir. *Züyûf* beytûlmâlin reddettiği ama herkesçe bilindiği takdirde ticarete geçen dirhemlerdendir. *Nebehreca* sultanın izni olmaksızın darphane dışında basılır ve beytûlmâl kabul etmediği gibi tüccardan bir kısmı tarafından da kabul edilmez. *Settûka* ise gümüşle kaplanmış bakır sikkedir ve bakır sikke mesabesinde. Bunların makbul olma derecesine göre sıralaması da bu şekildedir. Yine Timurtâşî, *Buyû*'nun *Sarf* bölümünde *ğalle* dirhemi diye bir dirhemden bahseder.¹⁸⁷ Haskefi, bunu açıklarken beytûlmâlin kabul etmediği dirhem derken İbn Âbidin bunların maktu dirhemler olduğunu söyler ve bunların sahih dirhemlerle takasını caiz görür.

Bahsi geçen sikke çeşitlerinden *ciyâd* sikkeler, Osmanlı'da *ceyyid* sikke olarak geçmesinin yanında *sahîhü'l-ayâr*, *hâlisü'l-ayâr*, *tâmü'l-veznü'l-ayâr*, *tamâmü'l-vezn*, *sâfi*, *pâk*, *kâmilü'l-vezn*, *sağ* gibi isimlerle anılmıştır. Daha önce de bahsi geçtiği üzere akçenin içindeki bakır miktarı zamanla arttı. Ancak yine de sahih olarak adlandırılmaktaydı. Kayıtlarda *ceyyid u cedîd* şeklinde beraberce geçmeleri de eski sikkelere nazaran *ceyyid* kabul edildiklerinin göstergesi olabilir. Timurtâşî'nin *züyûf* olarak adlandırdığı sikkeler Osmanlı'nın *züyûf* adlandırmasıyla uyuşmaktadır. *Züyûf* sikkeler de hazine tarafından kabul edilmemekte ancak değerleri olduğu için halk arasında geçmekteydi. *Nebehreca* ise kalb sikkelere karşılık gelmektedir, çünkü her ikisi de izinsiz basılan sikke anlamındadır. Bunun haricinde metinde *urûz* olarak geçen kelime ise hurda kelimesine denk gelebilir. Bu kelime esasen alınıp satılan mallar için kullanılırdı. Aynı şekilde hurda da Osmanlı'da değerli madenden yapılmış kap kacaklar için kullanılırdı. Dolayısıyla her iki terim de eskiden sikke olarak geçen ancak sikke olarak kabul edilmediğinden dolayı kap kacak mesabesine düşmüş, sikke değil mal hükmünde olan maden anlamına vurgu yapmaktadır.¹⁸⁸

¹⁸⁶ İbn Âbidin, *Reddu'l-muhtâr*, Cilt 7, ss.486-488.

¹⁸⁷ İbn Âbidin, *Reddu'l-muhtâr*, Cilt 5, s.530.

¹⁸⁸ Döneme ait mühimme defteri ve kadı sicillerinden tespit ettiğimiz kadarıyla iyi akçeyi ifade etmek için *tâmü'l-veznü'l-ayâr*, *tamâmü'l-vezn*, *kâmilü'l-vezn*, *hâlis*, *sahîhü'l-ayâr*, *ceyyid*, *sâfi*, *pâk*, *sağ akçe* gibi terimler

Müellifin kitaplarında genel olarak tağşişe ve mağşuş sikke kullanmaya dair hükümlere çok fazla rastlanmaz. Ancak *Muînu'l-müftî*'nin *Kitâbu'l-bey'* bölümünde geçen bir ibarede “el-ğışşu haramun” şeklinde bir ibareye rastlanır.¹⁸⁹ Buradaki *ğışş* kelime olarak *aldatma* anlamındadır. Alışverişle ilgili olarak kullanıldığında *katıştırmak* anlamını taşır. Bu da iki türdür. Kişi ya sattığı malın içine başka bir şey karıştırır ya da verdiği sikkenin içine değersiz maden karıştırır. Sattığı buğdayın içine başka bir şeyi ya da kötüsünü karıştırmak ve mağşuş sikke kullanmak bunlara örnektir. Burada kastedilen satılan malın ya da verilen sikkenin katışıklı olduğunu karşıdakinin bilmemesi ve onu kaliteli zannetmesidir. Timurtâşî *ğışşın* haram olduğunu söyledikten sonra iki durumu bundan istisna eder. İlki darülharpte esir olan hür bir Müslümanı satın almak için mağşuş sikkenin kullanılabilmesidir, esir köle olursa caiz olmaz.¹⁹⁰ İkincisi ise cibâyât yani vergi tahsilinde kullanılabilmesidir.¹⁹¹

Müellif, muhtelif eserlerinde sikkelerle ilgili risalesine almadığı bazı hükümlerden bahseder. *Tenvîr*'in *Buyû* bahsinde belirttiğine göre alışveriş akdi esnasında şu kadar dirhem üzerine anlaşılır, ancak dirhem çeşidi tam olarak belirlenmezse örfe göre bazen hâlis gümüş bazen katışıklı dirhem bazense fülûs kastedilebilir.¹⁹² Yine *Buyû*'nun *Sarf* bahsinde sahih bir dirheme karşılık iki *ğalle* dirheminin alınmasının caiz olduğunu söylemektedir.¹⁹³ Bölümün devamında yarım dirhem fiyatındaki bir şeyi satın almak için örfen geçerliyse o kıymetteki fülûsun

kullanılıyordu. Katışıklı, değeri düşürülmüş veya sahte akçeler içinse *mağşûş*, *nâkısû'l-vezn*, *ziyûf*, *kalb*, *hurda*, *kızıl*, *ahmer*, *kırpık*, *kırkık*, *dönek*, *muhtell*, *müşevvez*, *muşakkat* kelimeleri kullanılmaktaydı.

¹⁸⁹ Timurtâşî, *Muînu'l-müftî*, s.329.

¹⁹⁰ Müellifin bu kitabında bu konuyla ilgili geniş açıklama bulunmasa da *Tenvîr*'in şerhi ve haşiyesinde Haskefi ve İbn Âbidin bu konuya değinir. Haskefi mal veya sikkenin katışıklı olduğunu gizlemenin haram olduğunu belirtir. Ardından Timurtâşî'den naklettiğimiz iki istisnayı verir ancak geniş açıklamalara girmez. İbn Âbidin ise hâşiyesinde bu konuyu biraz daha açar. Darülharpte esir olan hür bir Müslümanı almada *ğışşın* caiz olması aslen hür bir kişinin satışa konu olamamasından kaynaklanır. Yani zaten aslında bu satışın hükmü yoktur. Hür bir kimseyi kurtarmak için cevaz verilmiştir. Ancak esir köle ise onun hakkında satış akdi geçerli olacağından *ğışş* yine haram olur. İbn Âbidin, *Reddu'l-muhtâr*, Cilt 7, ss.231-232.

¹⁹¹ İbn Âbidin cibâyât hakkında açıklama yaparken bunun zalim hükümdarın halka zulmederek aldığı vergi olduğunu belirtir. *Fethu'l-kadîr*'den yaptığı alıntıyla o dönemde İran'da her gün ya da her ay veya üç aylık olmak üzere hükümdar için toplanan vergileri örnek gösterir.

¹⁹² İbn Âbidin, *Reddu'l-muhtâr*, Cilt 7, ss.486-488.

¹⁹³ İbn Âbidin, *Reddu'l-muhtâr*, Cilt 5, s.530.

verilebileceğini belirtir. Aynısı üçte bir dirhem veya çeyrek dirhem için de geçerlidir. Bir dirhem verip karşılığında fülûs almak da caizdir. Sarrafa bir dirhem verip yarısı gümüş yarısı bakır dirhemler yaptırması da örfen geçerli oldukça caizdir.¹⁹⁴ Müellif *Muînu'l-müftî* kitabında bir kimsenin ceyyid sikke alacağı karşılığında farkında olmadan züyûf sikke alıp harcadıktan sonra onun züyûf olduğunu anlaması durumunu ele alır. Bu durumda bir görüşe göre bir şey yapması gerekmezken başka bir görüşe göre züyûfları borçluya iade edip karşılığında ceyyid sikke alır.¹⁹⁵ Ceyyidin karşılığı olarak bile bile züyûf alması ise mekruh olmakla beraber caizdir. Aynı eserin bir başka yerinde ise dirhemlerini sikke kesen kişilere götüren kimsenin bu sikkelerde azaltma yapmasını söylemediği halde azaltma yaparak kesen kişinin bunları tazmin etmesi gerektiğini belirtir.¹⁹⁶

Timurtâşî risalesinin başlığında *nükûd* kelimesini kullanır. Bu kelime, günümüz Arapçasında *nakd* kelimesinin çoğulu olarak *paralar* şeklinde anlaşılır. Ancak *nükûd* kelimesinden kasıt, müellifin kendi döneminde nakit olarak geçen sikkelerdir. Çünkü o dönem madenî para rejiminin hüküm sürdüğü bir dönemdir. Risaledeki hükümleri bu ayrımın farkında olarak okumak gerekir. Bu yüzden risalenin başlığında “Sikkelerin değerindeki değişmelere dair bir araştırma” şeklinde bir tercüme tercih edildi. Risalede *nakd* olarak geçen kısımlarda da kastedilen o dönemde para olarak kullanılan sikkelerdir. Bu kelime risalede geçen ve para olarak kullanılan tüm madenleri kapsamaktadır.

2.3.3. Sikkelerin Tedavül ve Kıymetlerine Dair Görüşler ve İhtilaflar

Risalede, muâmele-i şer’iyye veya alışveriş gibi ivazlı akitler kurulduktan sonra ortaya çıkan durumlar dörde tasnif edilmiştir. Bunlardan ilk üçü o sikkenin tedavülüyle ilgiliyken biri de değerinin değişmesiyle ilgilidir. Bu durumları ayrı ayrı

¹⁹⁴ İbn Âbidin, *Reddu'l-muhtâr*, Cilt 5, ss.538-539.

¹⁹⁵ Timurtâşî, *Muînu'l-müftî*, s.324. Aynı mesele *Tenvîr*'in *Buyû* bahsinde de geçer. Orada bir kimsenin kendisine ödeme yapılırken aldığı hâlis gümüş olduğunu sanıp sonrasında züyûf olduğunu anlaması durumunu ele alır. Eğer harcamamışsa iade edip hâlis gümüş alabilir. Eğer harcamışsa Ebu Hanife ve İmam Muhammed’e göre borcunu almış sayılır. Ama Ebu Yusuf’a göre harcamış olsa bile benzerlerini iade ederek karşılığında hâlis gümüş alır. Mezhepte kabul edilen görüş de budur. İbn Âbidin, *Reddu'l-muhtâr*, Cilt 7, ss.486-488.

¹⁹⁶ Timurtâşî, *Muînu'l-müftî*, s.568.

ele alan müellif bunlara dair mezhepteki görüşleri sıralayıp hangisiyle hüküm verilmesi gerektiğini anlatmıştır. Buna göre; bir kimse katışığı gümüşünden fazla olan dirhemlerle veya fülûsla bir alışveriş yapmış olsun. Bu mağşuş sikke ve fülûs da halk arasında ödeme aracı olarak kullanılsın ve böylece alışveriş geçerli olsun. Alışveriş akdi kurulduktan sonra alıcı satıcıya henüz bu sikkeleri teslim etmemişken ortaya çıkabilecek dört muhtemel durum vardır. Bunlar *kesâd-ı âmm*, *kesâd-ı cüz'î*, *inkitâ'* ve *tegayyürdür*.¹⁹⁷

2.3.3.1. *Kesâd-ı Âmm ve Kesâd-ı Cüz'î*

Kesâd, belirli bir sikke cinsinin tedavülden kalkması ya da artık para olarak muteber kabul edilmemesidir.¹⁹⁸ Eğer bu durum bütün beldelere şamilse *kesâd-ı âmm* olarak anılır. Fakat ilgili para cinsi tarafların bulunduğu beldenin dışında başka beldelerde bulunabiliyor ve muteber kabul ediliyorsa o zaman *kesâd-ı cüz'î* olur. *Kesâd-ı âmm* durumunda Ebu Hanife'ye göre satış batıl olur. Yani satılan mal alıcının eline geçmemişse akit geçersizdir. Çünkü bir sikkenin para olarak geçmesi örfen onun para olarak kullanılmasına bağlıdır. Sikke ortadan kalkınca şart olan kullanılma durumu da ortadan kalkmış olur. Dolayısıyla satış, anlaşmada şart koşulan cinsten semensiz kalır. Ebu Hanife bu olayı taze hurma¹⁹⁹ ile alışveriş yapmaya benzetenlere cevaben açıklama yapar. Taze hurma da semen olarak kullanıldığında bazen bulunmaz olur. Ancak hurma genellikle sonraki yıl tekrar ortaya çıkar. Oysa bakırın kesâdı böyle değildir. Bir defa kullanımdan kalkan sikke genellikle piyasaya para olarak geri dönmez. Bu yüzden kesâdı durumunda satış batıl ve iptal olur. *İmâmeyn* veya *Sâhibeyn* olarak anılan iki öğrencisi Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göreyse satış batıl olmaz.²⁰⁰ Sadece paranın tesliminde *özür* oluşur. Çünkü kesâddan sonra o parayı teslim etmek imkansızdır. Satış batıl olmadığına göre ödeme yapmak için aynı kıymette başka sikkeler kullanılması konusunda hemfikirdirler. Bununla beraber

¹⁹⁷ Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, s.75 vd. Bu dört durumdan daha muhtasar şekilde *Tenvîr*'de de bahseder. İbn Âbidin, *Reddu'l-muhtâr*, Cilt 5, ss.534-540.

¹⁹⁸ Timurtâşî kesâdın sözlük anlamını "rağbetlerin az olması sebebiyle geçerli olmamak" diye açıklar. Fukahaya göre ise onunla muameleyi terk etmektir. Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, s.79.

¹⁹⁹ Arap kültüründe alışveriş yapmak için kullanılabilirdi.

²⁰⁰ Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, ss.76-78.

kıymetini belirlemede kullandıkları kıstas hususunda Ebu Yusuf ve İmam Muhammed arasında ihtilaf vardır. Ebu Yusuf'a göre kesâda uğramış sikkenin satışın yapıldığı günkü kıymetine bakılır ve onun karşılığı verilir. İmam Muhammed'e göre ise kesâdın gerçekleştiği, yani sikkenin tedavülden kalktığı sıralardaki kıymetine bakılır. Bunun için insanların onunla en son hangi kıymete göre muamelede bulunduğu esas alınır. Bu konuda ulemanın bir kısmı ilk görüşü bir kısmı ise ikinci görüşü kabul etmiştir. *Zahîre*'de fetvanın Ebu Yusuf'un görüşü üzere olduğu belirtilirken *Muhît*, *Tetimme* ve *Hakâik*'te insanların maslahatı gözetilerek İmam Muhammed'in görüşüyle fetva verileceği söylenmiştir. *Kesâd-ı cüz'î* durumunda ise satış batıl olmaz. Yani eskiden kendi beldelerinde mütedavil olan bir sikke cinsi ile yapılmış olan akit, o sikke cinsinin kimi beldelerde piyasadan çekilip kimilerinde mütedavil kalması neticesinde iptal edilmez. Ancak kendi beldelerinde bulunmadığı için satıcı muhayyerdir; isterse anlaşmayı yaptıkları para cinsinden alır isterse de kıymetini alır.

2.3.3.2. *İnkıtâ'*

İnkıtâ' ise belirli bir sikke cinsinin çarşı pazarda bulunmazken evlerde ve sarraflarda bulunabilmesi durumudur.²⁰¹ Hukukçuların bazıları sarraflarda bulunuyorsa sikkenin inkıtâ' etmediğini ileri sürse de genel kabul bu durumda da inkıtâ'nın varit olduğu yönündedir. Çoğu kitapta kesâdla aynı hükümlere tâbî olduğu geçer. *Muzmerât*'ta ise inkıtâ' durumunda muhtâr olan görüşe göre altın ve gümüş olarak kıymetinin verilmesi gerektiği belirtilir.

Sikkelerin kesâdı veya inkıtâ'ı hakkında 16. yüzyılın ikinci yarısından örnekler verilebilir. Kesâda örnek olarak şerefi ve şâhî sikkelerinin tedavülden kaldırılması veya piyasada bulunamaması verilebilir. Şerefi sikkelerinin 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren piyasada bulunamaması sebebiyle kesâda uğradığı dolayısıyla kesâd hükmüne tâbî olduğunu söylemek mümkündür. Şâhîlerin ise 1588-89 yılında alınan resmî karar neticesinde piyasadan toplatılması ve sonrasında kullanımının yasaklandığına dair fermanlar gönderilmesi kesâd hadisesine örneklik teşkil eder ve hüküm olarak kesâd hükümlerine tâbî olur. Piyasaya kısa süreli olarak

²⁰¹ Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, s.81 vd.

girip çıkan Avrupa gümüşleri de bu durumlara örnek olarak gösterilebilir. Şerefi ve şâhî sikkeleri gibi piyasadan kalkan veya tedavülü yasaklanan sikkeler, muhtemelen ilk etapta bütün beldelerden aynı anda kalkamadığı için kesâd-ı cüz'î durumunu yaşamış ve sonra tamamen piyasadan kalkarak kesâd-ı âmm durumuna geçmiştir. Şereflilerin aksine şâhîlerin bir resmî bir karar neticesinde toplatılıp fermanlar ile tedavülünün yasaklanmasından dolayı bunların kesâd-ı cüz'î durumunu daha hızlı geçtiği düşünülebilir. İnkıtâ' ise çarşı pazarda bulunmayıp evlerde ve sarraflarda bulunabilme durumu olması hasebiyle Gresham kanununu hatırlatmaktadır. Bu da bazı sikkelerin daha değerli olduğu için piyasadan çekilip yerine daha az değerli sikkelerin tedavüle sokulması durumudur.

2.3.3.3. *Tegayyür*

*Tegayyür*den kasıt ise sikkelerin değerinin değişmesidir. Sikkenin değerinin artması veya azalması şeklinde olur. Alışveriş akdi yapıldıktan sonra henüz ödeme yapılmadan sikkelerin değeri değişirse akit batıl olmaz, yani geçerli sayılır. Bu bütün mezhep imamlarına göre böyledir. Aralarında ihtilaf yoktur. Bununla beraber ödemenin ne kıymette yapılacağına dair ihtilaf vardır.²⁰² Ebu Hanife'ye göre değeri değişse bile *mislini verir*, yani o sikkeden aynı miktarda ödeme yapar. Örneğin değer değişiminden önce 500 akçelik bir alışveriş yaptıysa tağşiştten sonra da 500 akçelik ödeme yapar. Bu durumda akçenin sözgelimi sultânî karşısındaki değerinin düşmüş olduğu hesaba katılmaz. Ya da satın alım gücüne bakılmaz. Ebu Yusuf'un en baştaki görüşü de bu yöndedir. Ancak daha sonraki içtihadı ise *kıymetinin verilmesi* gerektiği şeklindedir. Bunda da yine yukarıdaki meselede olduğu gibi satış günündeki kıymeti esas alınır. Bunun üzerinden dirhem olarak ödeme yapılır der. Timurtâşî, aynı yerde *Fethu'l-Kadîr* isimli fıkıh eserinden sikkenin tegayyürü durumunda müşterinin muhayyerliğinin olmadığına dair ibareyi de nakleder. Burada dikkati çeken bir husus, fakihlerin kesâd-ı cüz'î durumunda muhayyerliği satıcı açısından ele almalarına karşın tegayyür durumunda müşteri açısından değerlendirmeleridir. Kesâd-ı cüz'î durumunda satıcı eline kâsid para geçmesi veya onun kıymetini almak arasında seçim yapma hakkına sahiptir. Tegayyür durumunda zaten satıcının lehine bir durum olduğu için

²⁰² Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, ss.84-85.

muhayyerlik müşteriye bırakılmıştır. Satıcının lehine olması ise genellikle sikkelerin değerinin yükselme değil, düşme eğiliminde olmasından kaynaklanır. Tegayyür durumunun örneği 1585 tağşişi ve bunun dışında devlet tarafından belirlenen kurlardır. Tağşiş uygulaması ile akçenin değeri resmî olarak bir hayli düşürülmüştür. Bir de şâhî sikkelerinin 1585'e kadar reel değerinden fazla akçeye gitmesi, bu tarihten sonra ise değerine yakın akçeye geçmesi söz konusudur. Bu da yine tegayyüre örnek olarak verilebilir.

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un görüşleri arasındaki ihtilafı verdikten sonra Timurtâşî, Hanefi mezhebinde muteber kitaplarda fetvaya esas olan görüşün Ebu Yusuf'un görüşü olduğunu belirtir.²⁰³ *Bezzâziye*, *Zahîre* ve *Hulâsâ*'da *Müntekâ*'ya dayandırılarak fetvanın Ebu Yusuf'un görüşü üzerine olduğunu söylenmektedir. Timurtâşî'nin hocası olan İbn Nüceym de *Bahr*'ında bunu onaylamıştır. *Fetâvâ-yı Kâdihân* ve *İsbîcâbî*'de ise mislinin gerektiği söylenir. *Bezzâziye*'de kiralamanın ve borçlanmanın da satışla aynı hükme tâbî olduğu ama nikahta kıymetinin gerektiği eklenir. *Mecmau'l-fetâvâ*'dan yapılan bir nakilde *a'dalî* dirhemleri ucuzladıktan sonra Merğînânî'nin değerdeki düşüşe itibar edilmeyeceğini ve akitte anlaşılan dirhemler üzerinden ödemenin yapılması gerektiğini söylediği belirtilir. Merğînânî borçlanmayı da bu hükme ekler. Timurtâşî burada, yine *Mecmau'l-fetâvâ*'da geçen ve mislini vermeye dair ittifakın bulunduğunu belirten ibarenin bununla çelişmediğini, bununla Ebu Yusuf'un önceden Ebu Hanife'yle aynı görüşte olduğuna işaret edildiğini vurgular.

Bu muteber görüşlere rağmen Ebu Hanife'nin görüşüyle fetva verenler vardır. Kesâd meselesinde olduğu gibi burada da tercih ehlinin görüşü Ebu Yusuf'un görüşünün daha kuvvetli olduğundan yanadır. Timurtâşî, muteber fıkıh kitaplarını taradığını ve bunlarda Ebu Hanife'nin görüşünü fetvaya esas yapanı görmediğini söyler.²⁰⁴ Ebu Hanife'nin görüşünü ele alırken genellikle "Ebu Yusuf eskiden bu görüşle fetva verirdi" diye bahsederler. Oysa Ebu Yusuf'un görüşünün *fetvâ aleyh* yani fetvaya esas olan görüş olduğunu söylerler. *Fetvâ aleyh* olan görüş açıkça

²⁰³ Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, s.83 vd.

²⁰⁴ Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, ss.85-86, s.88.

söylendiği zaman iftâen ve kazâen buna itimat edilmesi gerekir. Daha sonra müellif fetva usûlüyle ilgili bir takım açıklamalar yapar.

Kısacası; risalenin bu kısmında Timurtâşî, Şam diyarındaki tüccarların o dönemde yaptıkları muâmele-i şer'iyye ve bazı ivazlı akitlerde sikkelerin istikrarsızlıklarından doğan temel meseleyi tespit eder. Bu sorun, ona göre, akitlerde ödeme aracı olarak kullanılan şâhî ve şerefi gibi sikkelerin tedavülden kalkması ya da kıymetinin tağşiş yoluyla düşürülmüş olmasıdır. Timurtâşî'nin diğer tespiti bu sikkelerle yapılan akitlerde ödemelerin hangi değer üzerinden yapılacağı konusunda müftüler/kadılar arasında ihtilaf olduğudur. Sorunu bu şekilde ortaya koyduktan sonra müellif, öncelikle sikkelerin tedavül ve değerinde ortaya çıkan sorunları tasnif eder. *Kesâd-ı âmm*, *kesâd-ı cüz'î*, *inkitâ'* ve *tegayyür* olarak dörde ayırdığı bu tasnifte ilk üç madde sikkenin tedavülüyle ilgilidir. Kesâd sikkenin tedavülden kalkmasıyken, inkitâ' piyasa güçlerince sikkenin tedavülden çekilmesidir. Tegayyür ise sikkenin kıymetinin tağşiş yoluyla düşürülmesidir. Kesâd-ı âmm ve inkitâ' durumunda Ebu Hanife'ye göre akit batıl olur. Sâhibeyn'e göre ise batıl olmaz ve Ebu Yusuf'a göre akdin yapıldığı günkü, İmam Muhammed'e göre kesâdın gerçekleştiği günkü kıymetince ödeme yapılır. Akde konu olan sikkenin değerinin değiştirilmesinden sonra ise Ebu Hanife'ye göre akit batıl olmaz ve ödeme yapılırken akitte belirtilen miktar esas alınır. Ebu Yusuf'a göre ise akitteki kıymet esas alınır ve o zamanki kıymetine göre ödeme yapılır. Müellif bu ihtilafı duruma dair çözümü de ortaya koyarak her iki meselede de mezhepte kabul edilen görüşün Ebu Yusuf'un görüşü olduğunu belirtir ve risalenin devamında neden böyle olduğuna dair açıklamalar yapar.

2.4. TİMURTÂŞÎ'NİN İHTİLAFLARA DAİR ÇÖZÜM YOLU: HANEFÎ FETVA USÛLÜNÜN TATBİKİ

Timurtâşî risalesinin ikinci kısmında fetva usûlüne dair bir takım meseleleri ele alır. Böyle bir kısım yazmasının sebebi yukarıda geçtiği gibi risalede bahsi geçen konular hakkında fikhî ihtilaflar bulunması ve müellifin bunun kaynağını fetva usûlünde görmesidir. Buna göre o dönemde ulemadan bir kısmı Ebu Hanife bir kısmı da Ebu Yusuf'un görüşüyle fetva vermiştir. Oysa Hanefî mezhebindeki fetva usûlü takip edildiğinde Ebu Yusuf'un görüşüyle fetva verilmesi gerektiğini söyleyerek müellif, bu meselede farklı görüşler vermenin temel sebebini bir nevi fetva usûlünü bilmemeye ya da ondan uzaklaşmaya bağlar.

Fetva, “şer’î (dinî) bir meselenin hükmünü öğrenmek amacıyla ehil olan bir âlime sorulan soruya o âlimin verdiği cevap”tır.²⁰⁵ Hükmü bildirmede ehil olan bu âlime müftî veya dilimize geçtiği şekliyle müftü denir. Osmanlı döneminde fetva müessesesinin etkili bir şekilde kullanıldığını ve bunların bir kısmının kayıt altına alındığını biliyoruz.²⁰⁶ Bu fetvalar *kazâ* yani kadılık kurumu aracılığıyla kadılara yardımcı olurdu. Çoğunlukla kadı kendisi de iftâ yetkisine sahipti.²⁰⁷ Padişahın onayladığı fetvalar ise kadılar açısından bağlayıcıydı.²⁰⁸ Osmanlı hukukî sistemi içerisinde yargılama yetkisi esas olarak İmam olan devlet başkanınındı. Ancak onun görevlendirmesi ile kadılar hüküm verebilirdi; vakıa da böyle olmuştur.²⁰⁹ Bu yüzden asıl yetkili padişah olduğuna göre hem müdahalede bulunma hem de sınırlama getirme yetkisi de vardı. Normalde kendisine müdahale edilmeyen kadıya; şikayet edilmeleri, yetkilerini kötüye kullanmaları, adaletsiz uygulamaları, kanunnamelere aykırı hüküm

²⁰⁵ Bedir, Murteza. “Fetva ve Değişim: Geleneksel Fıkıh Yönteminde Büyük Kırılma”. İbn Âbidin (telif) ve Şenol Saylan (inceleme). **Hanefilerde Mezhep Usulü: Şerhu Ukûdi Resmî'l-Müftî** içinde. İstanbul: Klasik yayınları, 2016, s.16.

²⁰⁶ Bu konuda bir literatür çalışması için bkz. Özen, Şükrü. “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü.” **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. Cilt 3, Sayı 5, 2005, ss.249-378.

²⁰⁷ İctihat, fetva, kazâ ilişkisi için bkz. Bedir, s.39 vd.

²⁰⁸ Fendoğlu, Hasan Tahsin. **İslam ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı**. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996, ss.114-115.

²⁰⁹ Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*, s.110.

vermeleri, halka zulmetmeleri gibi durumlarda²¹⁰ padişah tarafından müdahale edilebiliyordu. Kadıların fetva/yargı usûlünden uzaklaşması da bu kabildendi. Bu yüzden padişahlar kadıların Hanefî mezhebinde sahih kabul edilen görüşlerle hüküm vermelerini emrederdi.²¹¹ Müftü ve kadılar, kendilerine yöneltilen sorulara cevap verebilmek için belirli bir düşünme sistematığına sahip olan mezhepte oluşan usûlleri takip eder. Bu anlamda mezhep, müftüler için metodolojik bir temel oluşturur. Timurtâşî'nin risalesinin ikinci kısmı böyle bir metodolojik kaygının ürünüdür. Mezhepte tercih edilen görüşlere *râcih*, terk edilen görüşlere ise *mercûh* denilir. Risalede mercûh görüşle hükmeden kadıların azledilmesine dair padişah emrinin hatırlatılması, hevâya uyarak veya menfaat sağlamak için mercûh görüşle hükmedilmemesine yapılan vurgu da bunun birer göstergesidir.

Risaledeki mesele, üzerinde birden fazla görüşün bulunduğu bir meseledir. İhtilafın kaynağı bu görüşlerden hangisiyle fetva ve hüküm verileceğinin bilinmemesidir. Timurtâşî, Hanefî mezhebi içerisinde var olagelen fetva usûlünün konuyla ilgili kısmını ele alır. Buna göre mezhep içinde en muteber görüşler en başta mezhep imamları olarak kabul edilen Ebu Hanîfe ve onun öğrencileri Ebu Yusuf ve Muhammed bin Hasan'ın görüşleridir. Bu yüzden bir meselede bunlardan gelen görüşler varsa o görüşler öncelenir. Eğer görüşleri ittifak halindeyse o görüş alınır. Risaledeki mesele ise ihtilaf ettikleri duruma örnektir. Bu nedenle Timurtâşî, mezhep imamlarının ihtilaf ettiği durumda kadı ve müftülerin izlemesi gereken usûlü anlatmaktadır.

Timurtâşî, en başta yaptığı alıntılarla mezhepteki görüşlerin hiyerarşisini verir.²¹² Fetva en başta Ebu Hanife'nin görüşü üzeredir. Onun görüşü yoksa Ebu Yusuf'un, onun da yoksa Muhammed bin Hasan'ın görüşü üzeredir. Onun da görüşü yoksa Züfer bin Huzeyl'in veya Hasan bin Ziyad'ın görüşüyle fetva verilir. İhtilaf durumunda ise Ebu Hanife bir görüşte, *sâhibeyn* olarak nitelendirilen iki öğrencisi yani Ebu Yusuf ve Muhammed bin Hasan başka bir görüşte ise müftü, fetva vereceği

²¹⁰ Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*, s.192 ve 267.

²¹¹ Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*, s.109.

²¹² Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, s.91, s.89 vd.

görüşü seçmede muhayyerdır. Sâhibeynden biri Ebu Hanife ile aynı görüşte olup diğeri başka görüşteyse, o zaman ilk ikisinin görüşü alınır. Ancak sonraki muteber âlimler yani *meşâyih* diğeri görüşü kabul etmişlerse müftü de o görüşle fetva verir. Onların tercih ettiği görüş *râcih* görüş olurken tercih etmedikleri görüş *mercûh* görüş olur. Bu durumda *râcih* görüşle fetva vermek de vaciptir.

Timurtâşî, muteber kitaplarda bahsi geçen konu hakkında tercih edilenin Ebu Yusuf'un görüşü olduğunu en başta tespit etmekle fetva verirken Ebu Yusuf'un görüşünü esas almak gerektiğini belirtir. Oysa Timurtâşî'nin risalesinin başında verdiği bilgidен anladığımız kadarıyla o dönemde mezhepte *râcih* olan görüşün dışında bir görüşle de, yani Ebu Hanife'nin görüşüyle de fetva verilmektedir. Ancak mezhepte tercih edilmiş olan görüş Ebu Yusuf'un görüşüdür. Timurtâşî'nin Ebu Yusuf'un görüşüyle fetva verilmesi gerektiğine dair belirttiği ilk nokta, *râcih* olan görüşle fetva vermenin vacip oluşudur. Bunun yanında bazı muteber kitaplarda *muâmelât* dediğimiz ve alışverişe dair hükümleri de içeren konularda Ebu Yusuf'un görüşünün tercih edilmesi gerektiği belirtilmiştir.²¹³ Çünkü o kadılık yaptığı için bu işlerin inceliklerine vâkıftır. Risaledeki mesele de muâmelâtтан olduğu için bu konuda da Ebu Yusuf'un görüşüyle fetva vermişlerdir. Timurtâşî bu şekilde hem *râcih* olan görüşün Ebu Yusuf'un görüşü olduğunu tespit etmiş hem de *râcih* olanla fetva vermenin vacip olduğunu anlatmıştır²¹⁴. Ayrıca kadı menşurlarında padişahın da *râcih* olanla hükmetmeyi ve *mercûh* olanı terk etmeyi şart koştuğunu belirtmiştir. Bu durumda eğer bir kadı, *mercûh* olan ile hükmetmeye devam ederse hükmü geçerli olmaz ve azledilir. Menfaat sağlamak için *mercûh* olan görüşle fetva vermenin haram olduğu konusunda ise mezhepler arasında *icmâ* yani görüş birliği vardır.²¹⁵ Müellif bu konu hakkında *Ya'merî*, *Bâcî* ve *Ebu Amr*'dan nakillerle diğeri mezheplerde de bunun caiz olmadığını belirtir. Ayrıca *Hâvi'l-kutsî*'den sâhibeynin ikisi aynı görüşte olup Ebu Hanife diğeri bir görüşte olduğunda *kuvve-i müdrikeye* itibar edilmesi gerektiğini

²¹³ Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, s.92.

²¹⁴ Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, ss.92-95.

²¹⁵ Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, ss.95-96.

naklede. Bu da olayı daha iyi kavrama gücüne sahip olmaktır. Bu konuda ise Ebu Yusuf'un kuvve-i müdrîke olduğunu belirtir.²¹⁶

Timurtâşî, râcih olanla hükmetmeye dair olan bu temel kaideyi döneminin müftü ve kadılarına hatırlattıktan sonra aynı meselede iki farklı görüş hakkında ikisinin de sahih olduğuna hükmedilmesi durumunda ne yapılacağını ele alır.²¹⁷ Vakf-ı muşâ' meselesi üzerinden örnek vererek meşâyihın, mezhep imamlarının görüşlerinden iki farklı görüşe "sahih olan budur" demeleri durumunda müftünün bu konuda muhayyer olduğunu belirtir. Burada müftünün müçtehit olması da şarttır. Müçtehit olmayan müftü, meşâyihın tercih ettiği görüşlere itibar eder. Müellifin bu konuyu ele almasının sebebi, muhtemelen fetvalarına gerekçe olarak bu durumu gösteren kadı ve müftülerdir. Ayrıca Timurtâşî, bizim meselemizde başka lafızların kullanıldığını belirterek *elfâz-ı tercihi* sıralar.²¹⁸ Elfâz-ı tercih, meşâyihın mezhep imamlarının görüşleri arasında tercih yaparken kullandığı lafızlardır. Buna göre *fetva* kelimesinin geçtiği *fetvâ aleyh / fetva bunun üzerinedir* lafzını kullanmaları *sahih* kelimesini kullanmalarından daha kuvvetlidir. Çünkü bu lafızlar arasında daha güçlü görüşlere işaret etme hususunda hiyerarşi vardır. Bu meselede de Ebu Yusuf'un görüşü hakkında *fetvâ aleyh* lafzını kullanmışlardır.

Kısacası Timurtâşî, mezhep imamları arasında ihtilafli olan meselelere bir örnek teşkil eden sikkelerin değerinin değişmesi hususunda çözüm yolunu fetvâ usûlünde görür. Burada öncelikle ihtilafli bir durumda en başta Ebu Hanife'nin görüşünün esas olduğunu belirtir. Ancak bizim meselemizde birkaç açıdan Ebu Yusuf'un görüşünün fetvada esas olan görüş olması gerektiğini ortaya koyar. Buna göre eğer meşâyih Ebu Hanife'ye muarız olduğu halde çoğunlukla diğer imamlardan birinin görüşünü tercih etmişlerse bu görüş ile fetva verilmesi gerekir, çünkü râcih görüşle fetva vermek vaciptir. İkinci olarak muteber âlimler kadılık tecrübesinden dolayı *muâmelâtla* ilgili meselelerde Ebu Yusuf'un görüşüyle fetva verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Ebu Hanife bir tarafta ve sâhibeyn bir tarafta olursa

²¹⁶ Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, ss.90-91.

²¹⁷ Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, s.97-98.

²¹⁸ Timurtâşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd*, s.99.

kuvve-i müdrikenin esas alınması gerektiği ve bahsi geçen konuda bunun Ebu Yusuf olduğunu belirtmiştir. Son olarak bu meselenin, müftünün muhayyer olduğu *sahih* iki görüşün bulunduğu meseleden farkını dile getirir. Bu meselede meşâyih, imamların görüşleri hakkında *fetva* kelimesini kullanmıştır. Dolayısıyla *sahihten* daha kuvvetli bir kullanım olduğu için ona kıyas edilemez. Timurtâşî, bütün bu açıklamalar ile kadıların hepsini tek bir usûle bağlayarak hükümlerdeki ihtilafı durumu ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Risalede bahsedildiği gibi bu mesele karşısında kadıların tavırları azledilmelerine kadar götürebiliyordu. Bu da devlet tarafından bu konunun ne kadar önemsendiğinin bir göstergesidir.

2.5. TİMURTÂŞÎ'NİN RİSALEDEKİ GÖRÜŞLERİNİN TAHLİLİ

Nükûd Risalesi, halkın istikrarsızlık dönemlerinde yaşadığı anlaşmazlıkları müftülere ve kadılarına taşımalarının bir ürünüdür. Risalede belirtildiğine göre dönemin âlimleri, halkın kendilerine yönelttiği sorular sayesinde sorunlardan haberdardır ve bunlardan bir kısmı için çözüm arayışı içindedir. Ulema kendisine sorulan bu tarz sorularla güncel hayatı takip etmektedir. Hatta belki de halkın yaşadığı sorunlardan haberdar olan ilk mercidir. Bunun zorunlu sonucu da bu sorunlara çözüm bulma mekanizmasının daima canlı tutulmasıdır. 1585 akçe tağşişinin akabinde kaleme alınmış olan bu risale, ulemanın yaşanan değişimlerden haberdar olup bunların sonuçlarıyla ilgilendiğinin bir örneğidir.

Risalede bahsi geçen sorunların çözümünde dönemin ulemasının ihtilaf ettiği belirtilmiştir. Timurtâşî kadılarına ve müftülere yol gösterici olması için kaleme aldığı bu risalesinde hangi görüş ile hüküm ve fetva verilmesi gerektiğini izah etmiştir. Bu anlamda ulemanın fikir ayrılıkları arzu edilen bir durum değildir. Zira hükümlerin farklılaşması hukukta birliği tehdit ettiği gibi belli bir usûle sahip olan hukukî birliği de zedeleyebilir. Risalede ayrıca ulemanın genel kabulünün aksine fetva ve hüküm verenlerin azledileceğinin kadı menşurlarında belirtilmiş olduğu hatırlatılmıştır. Aslında Osmanlı'da kadıların münferit vak'alara verdiği kararlara müdahalede bulunulmamış, her bölgenin kendi kadılarının ve müftülerinin olayları değerlendirip karara varmaları istenmiştir. Kadıların ihtilaf ettiği bu gibi meselelerde ise birlik sağlanmak istenmiş ve risalenin verdiği bilgiye göre râcih görüşlere uymayanların azledilmesi gündeme gelmiştir. Bu tezde ele aldığımız meselede ne şekilde hükmedilmesine dair sultanın kadılarına ferman gönderip göndermediği daha geniş bir araştırma yapmak suretiyle bulunabilir.

Dikkati çeken bir diğer husus ulemanın karşısına çıkan olaylara karşı tavrındaki gelenekten kopmama gayretidir. Osmanlı uleması yeni veya daha önce bu şiddette karşılımlara çıkmamış bir olayda Hanefî fıkıh geleneğinden ve fetva usûlünden beslenmiş, bu anlamda farklılaşan görüşleri reddetme çabasında olmuştur. Usûl bilmeden yapılan fetvaların tashihi için uğraşmıştır. Bu, aynı zamanda o dönemde Hanefî mezhebinin geleneksel usûlünden ayrılmaların olduğuna da işaret ediyor

olabilir. İbn Kemal'in *Tabakâtu'l-Fukahâ*'sını kaleme aldığı dönem bu tarz bir eğilimin belirtilerinin ortaya çıktığı bir dönem ise Timurtâşî'nin döneminde de bu eğilimin süregelen örnekleri muhtemelen mevcuttur. Risalenin başında kadı ve müftülerin şer'î hükme vâkîf olmaları için konuyu ele alacağını belirterek belki de bu konuda kafası karışmış olan kimselere meseleyi izah etmeyi amaçlamıştır. Risalenin yarısını fetva usûlüyle ilgili açıklamalara ayırmış olması müellifin bu hususa verdiği önemi göstermektedir. Aynı dönemde yazılmış başka risalelerin veya fetva mecmualarındaki muhalif görüşlerin bulunması bu konunun aydınlanmasına katkıda bulunacaktır.

Risale 1585-1599 yılları arasında para ve mübadele ile ilgili sorunlardan bir kısmına ışık tutmaktadır. Müellif bu dönemde hem Gazze'de hem de Kahire'de bulunmuştur. Dolayısıyla bu bölgelerdeki tüccarların parasal işlemleri hakkında fetvalarının çoğaldığı anlaşılmaktadır. Risalede özel olarak şâhî ve şerefi sikkelerinin geçmesi de muhtemelen bu bölgelerde bu iki sikkenin kullanımının yaygın olmasından kaynaklanmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi bu iki sikkenin gerek değerinin düşürülmesi gerekse de tedavülden kalkması veya kaybolması, akçenin tağşiş edilmesinden sonra değişen kurlarla beraber sorunları artırmıştır. Parasal hareketler piyasada hem kredi hem de alışveriş ilişkileri içinde bulunan tüccarları etkilemiştir.

Timurtâşî'nin yazmış olduğu bu risale kredi veya borçlanma akitlerindeki sorunları ele almıştır. Risalenin başında yer alan ifadelerden anladığımız kadarıyla Şam bölgesindeki tüccarlar muâmele-i şeriyye ile borçlanmaya girdikten sonra sikkelerin değerindeki değişimler neticesinde ne yapmaları gerektiğine dair fetvalar sormaktadırlar. Akit zamanı ile ödeme zamanı arasındaki vade sebebiyle muâmele-i şer'iyye paranın değerinin değişmesinden diğer akitlere nazaran daha fazla etkilenmiştir. Ayrıca mutlak satım akdinin dışında *icâre*, *şirket* ve *karz* gibi ivazlı yani bedelli akitler hakkında da sorunların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Timurtâşî'nin verdiği bilgiden tüccarların hem kredi temininde sıkça başvurdukları muâmele-i şer'iyye akitlerinde hem de diğer tüccarlar ve insanlarla yaptıkları alışveriş akitlerinde sorunlar yaşadığını öğreniyoruz. Yine risalenin içinde ayrıca *icâre*, *deyn* ve *mehir*

geçmektedir. Vakıflarla ilgili meseleler ise risalenin başında açıklanmış, menfaatin vakıf cihetine olacağı şekilde fetva verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Parasal istikrarsızlık birçok akdi etkilemiş olsa da, risalenin ortaya çıkışında en etkili olan akit türlerinden birinin vade esasına dayanan kredi ve borçlanma akitleri olduğunu söylemek mümkündür.

Kadınların risalede varılan sonuca göre hükmedip hükmetmediği veya bunun zorunlu tutulup tutulmadığını bilmiyoruz. Risalede kadınların mercûh görüşle hüküm vermelerinin azledilme sebebi olduğu belirtilmektedir. Ancak risaledeki sonuçlara göre hükmedilip edilmediği siciller üzerinde yapılacak bir çalışma ile anlaşılabilir. Bununla beraber bu şekilde hükmetmeleri sağlansa bile kadınların hükümlerinde tam bir birlik söz konusu olmayabilir. Çünkü hükmün ne yönde olacağını belirlemek tek başına yeterli değildir. Münferit meselelerde hangi sikke ile anlaşma yapıldığı, ödemenin hangisiyle yapılacağı, önceki sikkenin içeriğinin ne olduğu ve o an ne kadara rayiç olduğu, resmî değerlerle piyasa değerleri arasındaki farklar gibi pek çok sorun mevcuttur. Akçelerin durumu, kalb olup olmadığı, rayicinin ne olduğu da önemlidir. Tedavüldeki paraların kıymeti de net değildir; hem kalb akçeler sebebiyle ayırt edilememeleri ve oranının bilinmemesi hem de altın karşısındaki değerinin zamana ve mekana göre değişmesi söz konusudur. Bu yüzden tek başına böyle bir karar sorunları düzeltmeye yetmeyecektir, ancak azaltacaktır ve en azından yargılamadaki birlik adalet duygusunu tesis edecek ve hukukî geleneğin sürdürülmesi sağlanmış olacaktır.

Bu risale fikhî olarak iki yönden iltifat görmüştür. Birincisi müellifin ilk bölümde anlattığı sikkelerdeki değişimin ödemelere etkisine dair fetvası, ikincisi ise risalesinde genişçe yer verdiği fetva usûlüyle ilgili kaideler bütünüdür. 19. yüzyılda Hanefi mezhebinin önemli temsilcilerinden İbn Âbidin (v.1836), *Tenvîru'l-efsâr*'ın şerhine yazmış olduğu hâşiye dışında Timurtâşî'nin risalesindeki bu iki kısım ile ilgili olarak önemli risaleler telif etmiştir. Nakdin değerindeki değişimlere dair telif etmiş olduğu *Tenbîhu'r-rukûd alâ mesâili'n-nükûd* risalesinde Timurtâşî'nin Nükûd

Risalesi'nin ilk bölümünden çokça faydalanmış ve alıntılar yapmıştır.²¹⁹ İbn Âbidin'in diğer bir risalesi olan *Resm-i ukûdi'l-müftî* ise fetva usûlüne dair kaleme alınmış müstakil bir çalışmadır.²²⁰ İbn Âbidin'in risaleyi kaleme alırken faydalandığı kaynaklardan birinin de Timurtâşî'nin risalesinin fetva usûlüyle ilgili kısmı olması muhtemeldir.

Timurtâşî, günümüz araştırmacılarının da ilgisini çekmiştir. Abdul Azim Islahi, *Muslim Economic Thinking and Institutions in the 16th Century*²²¹ kitabının bir bölümünde 16. yüzyılda Müslüman düşünürlerin paraya dair görüşlerini ele almış ve Timurtâşî'nin risalesini de bu bağlamda incelemiştir. Islahi, yüzyılın başında vefat eden Suyûtî'nin (v.1506) benzer konuları ele alan risalesini, yüzyılın sonunda vefat eden Timurtâşî'nin risalesiyle karşılaştırır. Böylelikle yüzyıldaki düşünürlerin parasal olaylara bakışının bir profilini çıkarmayı amaçlar. Suyûtî, *Kat'u'l-mücâdele inde tağyîri'l-muâmele* isimli risalesinde²²² sikkelerin değerinin değişmesi durumunda karşılaşılan sorunları ve çözümlerini anlatır. Bu bakımdan Timurtâşî'nin risalesiyle muhteva yönünden benzeşirler. Islahi, bu iki risalenin içeriklerine değindikten sonra genel değerlendirmelerde bulunur. Islahi'ye göre Timurtâşî'nin risalesi yeniliklere açık değildir. Suyûtî, risalesinde mantıksal çıkarım yöntemine başvurmuş, oysa Timurtâşî analiz yapmak yerine eskilerin söylediklerini tekrar etmiş, orijinal düşünceyi desteklemek yerine taklitten yana olmuştur.²²³ Islahi 16. yüzyılı genel olarak para üzerine yeni düşüncelerin geliştirilmediği bir yüzyıl olarak niteler.

²¹⁹ İbn Âbidin. "Tenbîhu'r-rukûd alâ mesâilî'n-nükûd". *Mecmûatu Resâilî İbn Âbidin* içinde. Cilt 2, ss.55-65, y.y., t.y. Risale tercüme edilmiştir. Bkz. İbn Âbidin. "Para Değerinin Değişmesine İlişkin Hükümler", Ömer Faruk Habergiren (çev.). *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, 2010, ss.197-212.

²²⁰ Bu risale Şenol Saylan tarafından tercüme edilerek basılmıştır. Saylan, Şenol. *Hanefilerde Mezhep Usulü: Şerhu Ukûdi Resmî'l-Müftî*. İstanbul: Klasik yayınları, 2016.

²²¹ Islahi, Abdul Azim. *Muslim Economic Thinking And Institutions In The 10th Ah / 16th Ce Century*. Cidde: King Abdulaziz University Cientific Publishing Centre, 2009.

²²² Suyûtî, Celaleddin. "Kat'u'l-mücâdele inde tağyîri'l-muâmele". *el-Hâvi'l-fetâvâ* içinde. Beyrut: Daru'l-kitabi'l-arabi, t.y., Cilt 1, ss.127-140. Suyûtî, kendi döneminde sikkelerle ilgili benzer durumlarla karşılaşmıştır. Risalesinde fülûsun bulunmadığı durumların yanında eskiden adet olarak hesap edilirken sonradan vezn olarak hesap edilmesine değinmiştir. Sultanın bu konularda yetkisinin olduğunu, hem normal hem de mağşuş sikkeyi ancak sultanın basabileceğini söylemiş, aynı şekilde ibtâl-i muâmeleyi de sultanın belirleyebileceğini söylemiştir. Daha sonra bu durumdan etkilenen akit türlerini belirterek her biri için çözüm önerisinde bulunmuştur.

²²³ Islahi, *Muslim Economic Thinking*, s.109 vd.

Kitabının önceki bölümlerinde ele aldığı seleflerinin düşünme biçimlerinin çok daha analizi olduğunu, bu dönemde ise yaratıcı düşüncenin yavaşladığını iddia etmiştir. Çünkü örneğin, önceki Müslüman düşünürlerden Makrizî (v.1442), tağışın fiyatları artırdığını düşünür. Bu yüzden hâlis altın ve gümüş sistemine dönmenin ekonomideki problemleri çözeceğine inanır. 16. yüzyıla gelindiğinde çoğu düşünür bu konudaki görüşlerini güncellemiş ancak Müslüman düşünürler –yenilikler Osmanlı’ya da sıçramasına rağmen- geleneksel yöntemlerden vazgeçmemiştir.²²⁴ Islahi, hem Suyûtî hem de Timurtâşî’yi para değerinin toplumsal yansımalarını yeterince tartışmadıklarından ve parasal olayları seleflerinin tespitlerinde olduğu gibi enflasyon, deflasyon ve Gresham kanununun işleyişi gibi mekanizmalarla açıklayamadıklarından dolayı eleştirir.²²⁵ Suyûtî ve Timurtâşî’nin konuları yorumlama biçimlerinin seleflerinkinden farklı olması hususunda Islahi haklıdır. Ancak bu, Islahi’nin tasavvurunun aksine, yorumlarının diğerlerine göre daha az değerli olduğunu göstermez. Çünkü aynı *mevzu* farklı ilim dallarınca farklı *cihet*lerden ele alınabilir.²²⁶ Bunlar arasında bir üstünlük değil, farklılık söz konusudur. Islahi’nin bu iki risale ile mukayese ettiği Makrizî, İbn Haldun gibi düşünürler, olayları bir fıkıhçı/hukukçu olarak ele almamıştır. Bilakis olayların içyapısını anlamaya çalışmış, tarihî ve sosyolojik olarak irdelemiş, sebep ve sonuçlarını tahlil etmiştir. Oysa örneğin Timurtâşî toplumda fiilen yaşanan parasal sorunlara en hızlı ve en sistematik şekilde hukukî çözüm bulmak zorunda olan bir müftüdür. Münferit olaylara çözüm getirecek hukukî formül üretmekle yükümlüdür. Bu olayı ele alış biçimi de bir hukukçunun tarzına uygundur. Düşünür toplumsal olayları tahlil ederken hem tatbikata hem de nazariyata ağırlık verir. Ele alınan iki taraf da düşünce mirasına katkıda bulunma açısından aynı önemi haizdir.

²²⁴ Islahi, *Muslim Economic Thinking*, ss.101-102.

²²⁵ Islahi, *Muslim Economic Thinking*, ss.110-111.

²²⁶ Aynı *mevzuyu* yani konuyu ele alan iki ilmi birbirinden ayıran şey *cihet*dir. Cihet veya cihet-i vahde ile muhtelif birçok mesele tek bir yön ile bir ilme konu olurken, aynı yön ile o ilim başka ilimlerden ayrılır. Sözelimi hukuk ilminin konusu insan ilişkileri olmakla birlikte onun toplumsal hareketlerin sosyo-psikolojik arka planı ile ilgilenmesi beklenmez. Çünkü bu sosyal psikolojinin insan ilişkilerini konu edinme cihetine dahildir. Cihet-i vahde hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Köksal, A. Cüneyd. **Fıkıh Usûlünün Mahiyeti ve Gayesi**. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008, ss.48-49.

Belki burada Islahi'nin Timurtâşî'ye yönelttiği bir diğer eleştiri olan taklitçiliğe de değinmekte fayda var. Bu eleştiri de yine hukukçu bakış açısının zorunlu bir getirisini hatalı okumaktan kaynaklanır. Kendi içinde mantıkî temellerini oturtmuş bir hukuk okulunun mensupları, görüşlerini o okulun zeminine dayandırarak meşruiyet kazanır. Her hukuk okulu, yani fıkhîteki karşılığıyla mezhep, kendi düşünce sistemine bağlı düşünceleri daha sağlam bulur. Bu yüzden hukukî yargıların oluşum aşamasında bir usûl benimsenir. Timurtâşî'nin gelenek vurgusu bağlı olduğu fıkıh okulunun metodolojik ilkelerine uygun görüş üretme konusuna verdiği ehemmiyetten gelir. Zaten risalenin telif amacı bu usûlden uzaklaşan görüşlerin yaygınlaşmasını engelleyerek kadılar arasında görüş birliği sağlamaktır.

Islahi'nin Timurtâşî ve çağdaşı fakihlerin paradaki istikrarsızlığa dair teorik bir açıklama getiremedikleri, söz gelişi adı İngiliz maliyeci Gresham ile özdeşleşen “kötü para iyi parayı kovar” şeklindeki para olaylarını anlamadıkları yönündeki eleştirileri yeniden değerlendirilmeye muhtaçtır. Timurtâşî'nin gerek kendisi, gerek selefleri ve gerek çağdaşları sikkelerin tedavül problemlerini bir kaç grupta sınıflandırarak izah etmiştir. Bu noktada Nükûd Risalesi'nin sözü edilen problemlerin bir kısmı için önerdiği inkitâ' kavramı önemlidir. Timurtâşî sikkelerin bir kısmının, yani kıymetli (iyi) olanların şahıslar veya sarraflar tarafından piyasadan çekilebildiği için alışverişlerde ve ödemelerde bu sikkelerin tedarik edilemediklerini ve kullanılmadıklarını; bunların yerine daha az değerli (kötü) sikkelerin geçtiğini ve bu durumun insanlar arasında ihtilaflar doğurduğunu ortaya koyar. Denilebilir ki bu tezin konusunu teşkil eden Nükûd Risalesi, Gresham Kanunu'nun muhtelif akit türleri açısından doğurduğu önemli hukukî bir meselenin çözümünü de amaçlamıştır. Tedavülü inkitâ'ya uğrayan sikkelerin yerini, daha az değerli sikkeler alıyorsa alışveriş veya borç akitlerinde hangi sikkelerle ödeme yapılacaktır? Risalede ele alınan temel meselelerden biri de budur.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında bir hukukçunun gözünden 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı'da yaşanan parasal istikrarsızlığın tahlilini ve çözüm yolunu sunmak hedeflendi. Gerek 1585 tağşişine giden sürecin gerek bu tağşişin de etkisinin bulunduğu sonraki dönemin iftâ ve kazâ sisteminde meydana getirdiği sorunlar, o dönemde yaşamış olan İslam hukukçularının gündemini meşgul etmiştir. Dönemin önemli Hanefî âlimlerinden Şemseddin Timurtâşî (v.1599) bu sorunların çözümüne katkı sağlamak gayesiyle müstakil bir risale kaleme almıştır. *Risâletü Bezli'l-mechûd fi tahrîri es'ileti tegayyüri'n-nükûd* ismini verdiği ve kaynaklarda kısaca *Risâle fi'n-Nükûd* olarak da geçen bu eser, bazı sikkelerin tedavülden kalkması ve bazılarının da değerinin değişmesinin özellikle borç ve satım akitlerinde meydana getirdiği sorunları anlatır. Mahkemeye taşınan bu gibi meselelerde kadıların ne şekilde hüküm vermesi gerektiğini Hanefî geleneği içerisinde belirler. Bu tez çalışması, bir hukuk metni özelliğine sahip bu risalenin tarihî veriler ışığında tahlil edilmesini amaçlamıştır.

Çalışmaya zemin olması için öncelikle klasik dönem para sistemi incelenerek Osmanlı'daki parayla ilgili siyasetler belirlendi. Ardından 16. yüzyılın parasal hareketlerine dair iktisat tarihçilerinin çalışmaları ve döneme dair tahlilleri aktarıldı. Öncelikle Ömer L. Barkan ve Şevket Pamuk'un bu yüzyıla ait saray mutfağı, vakıf ve imaret defterlerinden yararlanarak oluşturduğu fiyat endeksleri verilerek fiyat artışlarını rakamsal olarak görmek amaçlandı. Bu iki deftere göre hem akçe hem de gram gümüş cinsinden artışlar, yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlanmıştır. Barkan'a göre bu artışlar büyük oranda Amerika'nın keşfiyle Avrupa'ya gelen gümüşlerin meydana getirdiği fiyat artışlarının Osmanlı'ya da yansması sebebiyledir. Bunun yanında bu dönemde yaşanan tağşişlerin etkisini de göz ardı etmez. Ancak tağşişin etkisini daha fazla önemseyen Pamuk'a göre fiyat artışlarındaki asıl etken tağşişlerdir. Bu dönem iktisadı üzerine yapılmış olan çalışmalardaki görüşler neticesinde bu dönemin parasal istikrarsızlığının sebepleri üzerinde tam bir fikir

birliği olmadığı anlaşılmıştır. Bunun sebebi bu dönemde yaşanan askerî, malî, demografik ve parasal alanları etkileyen değişimlerdir. 16. yüzyılda nüfus artışıyla beraber paranın tedavül hızı da arttı. Aynı zamanda Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'da başlayan gümüş artışı Osmanlı'da da kendini yüzyılın ikinci yarısından sonra gösterdi. Ticaret yoluyla gümüşün hareket yönü daha değerli olduğu güney ve doğuya doğru seyretti. Öte yandan akçenin altın ve diğer sikkeler karşısındaki resmî kurunun piyasa kurunun üzerinde seyretmesi veya "aşırı değerlenmesi" bu dönemde kalpazanlık ve benzeri faaliyetleri harekete geçirdi. Aynı dönemde tedavüldeki İran menşeli sikke olan şâhîler ise değerinden yükseğe gitmekteydi. Piyasadaki çeşitli kesimler ise akçelerin kenarlarını kırarak akçenin standartlarını tedavüldeki diğer gümüşlere eşitlemeye çalıştı. Savaşlar ve ilerleyen savaş teknolojisi sebebiyle yeni asker istihdamı çoğaldı. Hazine mevâcib ödemelerini karşılayamadığı için nakit ihtiyacı hissediyordu. Neticede yapılan tağşişlerle akçenin değeri yüksek oranda düşürüldü. Kalb sikkelerin de etkisiyle halk arasında istikrarsız değerler gösteren akçenin diğer sikkeler karşısındaki değerini iyice belirsizleşti. İktisat tarihçileri genel olarak bu görüşleri serd etmekle beraber onların fiyat yükselişleri ve tağşişe temel sebep olarak vurguladıkları hususlar birbirinden farklılık göstermektedir.

Bu değişimlerin ve özellikle 1585 akçe tağşişinin kayıtlara nasıl yansıdığını görmek amacıyla birinci bölümün sonunda döneme ait latinize edilmiş mühimme defterleri ve kadı sicillerinden örnekler verildi. Buna göre kayıtlara yansıyan en büyük sorun kalb akçe darbıdır. Tağşişten sonra eski ve yeni sikkelerin beraberce tedavül etmesinden kaynaklanan kargaşa ortamından yararlanan kalpazanlar gerek devletin resmî darphanelerinde gerekse de bazı evlerde kalb sikkeler darbetmişlerdir. Bu dönemde kadı huzuruna gelen davalardaki kurlar farklılıklar arz etmektedir. Taraflar arasında ödemelerin hangi cins sikke ile yapılacağı konusunda anlaşmazlıklar çoğalmıştır. Bunun gibi sorunlara dair örnekleri kayıtlardan okumak mümkündür.

Yüzyıldaki bu değişimlere tanıklık etmiş olan Timurtâşi, Nükûd Risalesi'ni kaleme alarak bu sorunların kazâyı ilgilendiren kısmına çözümler aramayı amaçlamıştır. Bazı sikkelerin tedavülden kalkması bazısının da sultanın emriyle değerinin değiştirilmesi neticesinde huzurlarına gelen anlaşmazlıklarda kadılar farklı hükümlere

varmaktaydılar. Timurtâşî risalesinin başında belirttiğine göre bu hükümlerde bir birlik sağlamak gayesiyle ve kadı ve müftülere yardımcı olması için bu risaleyi telif etmiştir. Sikkelerin yaşadığı değişimleri dört sınıfta toplamış ve daha sonra bu durumlarda verilmesi gereken hükümleri açıklamıştır. Ardından neden bu hükümlerin verilmesi gerektiğini anlatarak Hanefî mezhebindeki fetva usûlüne dair bir takım açıklamalarda bulunmuştur.

Elinizdeki çalışmada bir hukukçu olan Timurtâşî'nin risalesi üzerinden 16. yüzyılda yaşanan değişmelerin okunması neticesinde bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Bunlardan ilki Timurtâşî'nin kendi döneminde sikkelerin yaşadığı değişimlere dair yapmış olduğu tasniftir. Müellif bunları *kesâd-ı âmm*, *kesâd-ı cüz'î*, *inkitâ'* ve *tegayyür* olarak dörde tasnif eder. Buna göre tedavüldeki değişimler ya sikkenin artık değersiz kabul edilip veya devlet tarafından yasaklanıp piyasadan çekilmesi ya da sikkenin çarşı pazardan kalkarak evlerde ve sarraflarda saklanması şeklinde olur. Tedavülden kalkma genellikle bir anda olmayıp aşamalı olarak gerçekleştiği için müellif kesâd konusunda ayırım yapmıştır.

Osmanlı'da ribâ yasağına düşmemek için geliştirildiğini bildiğimiz muâmele-i şer'iyyenin parasal istikrarsızlıktan en çok etkilenen akit türlerinden biri olduğu, risaleden çıkarılabilecek önemli sonuçlardandır. Nitekim muamele-i şer'iyye kredi ve borç temini amacıyla tüccarların sıklıkla başvurduğu bir akit türüdür. Vadeli olması hasebiyle bu akit sikkelerin yaşadığı değer değişiminden etkilenmekteydi. Dolayısıyla borç ve alacakların miktarları konusunda ihtilaflar çıkmaktaydı. Aynı şekilde satım akdi, icare, karz gibi ivazlı akitlerde sikkelerin değerinin birbirine karşı değişmesinden dolayı ihtilafların arttığını risaleden öğreniyoruz. Tüccarların gerek kredi temininde gerekse de alışverişlerinde kullandığı bu akit türlerinin parasal istikrarsızlıktan etkilenmesi müftülerin gündemini meşgul etmekteydi.

Risale aracılığıyla işaret edebileceğimiz bir husus, halkın sorunlarını takip edip buna çözüm üretmesi açısından fetva ve kazâ müesseselerinin sahip olduğu önemli roldür. Halkın yaşadığı sorunların her sorun gerek müftülerin gerekse de kadıların gündemini meşgul ettiği anlaşılmaktadır. Ulema sürekli olarak güncel hayatı takip etme zorunluluğu içindedir. Bu sayede bu mekanizma daima canlı tutulmuştur.

Risaleden çıkarabileceğimiz diğer bir sonuç sikkelerin değerlerinde zamanla ortaya çıkan farklılaşma nedeniyle taraflar arasında yaşanan anlaşmazlıklara kadıların ihtilafli hükümler vermiş olmasının Osmanlı cemiyetinde ilgili tarihlerde halkın yargıya olan güven duygusunu zedelemiş olabileceğidir. Bu gibi durumlarda döneminin sözü geçen âlimleri tarafından meselelerin ele alınması, kadılar arasında hüküm birliğinin sağlanabilmesi ve yargı usûlünden kopmama açısından önemlidir.

Risalede şâhî ve şerefi sikkelerinin ayrıca zikredilmiş olması, Timurtâşî'nin yaşadığı Gazze ve Kahire çevrelerinde bu sikkelerin daha çok kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca hem şâhînin hem de şerefinin tağşişe en çok maruz kalan sikkelerden olduğu ve zamanla tedavülden kalktığı bilinmektedir. 1585 akçe tağşişinden önce şâhî, içindeki bakır oranına rağmen yüksek değerde geçerdi. Doğal olarak tağşişten sonra diğer sikkelerin değeri yükselmesine rağmen şâhînin akçe karşısındaki değeri çok fazla yükselmemiştir. 1588-89 tashihi sırasında da tedavülü yasaklanmıştır. Şerefi ise Memlüklerden sonra darbı durdurulduğu için zamanla piyasadan yok olmuştur. Dolayısıyla bu iki sikke ile yapılan akitlerin ödemelerinde sorunlar çıkması olağandır. Bununla beraber risaledeki hükümler benzer değişimleri yaşayan diğer sikkelere de hamledilebilir.

Dikkat çeken bir başka husus da Hanefî mezhebinin esaslarının takip edilmiş olmasıdır. Timurtâşî, karşısına çıkan bir soruna karşı içinde bulunduğu ilmî gelenekten kopmadan çözüme ulaşmayı ve gelenekten kopan farklı görüşlerin tashih edilmesini amaçlamıştır. Günümüz araştırmacılarından Abdul Azim Islahi, bu tavrı sebebiyle Timurtâşî'yi eleştirmiştir. Seleflerinin düşünme biçimlerinin tahlile dayalı olduğunu oysa Timurtâşî'nin gelenekçi olup yeniliklere kapalı olduğunu iddia etmiştir. Islahi, Timurtâşî gibi 16. yüzyıl düşünürlerini dönemlerindeki parasal olayları enflasyon, deflasyon ve Gresham kanununun işleyişi gibi mekanizmalarla açıklayamadıklarını iddia etmiştir. Ne var ki bu iddia tekrar gözden geçirilmeye muhtaçtır. Zira bir önceki bölümde de ortaya konulduğu gibi Timurtâşî, Gresham tarafından formüle edilen temel sorunun farkındadır ve bunu, sikkelerin tedavül sorunlarını tartıştığı inkitâ' bahsinde açıkça göstermektedir. Kıymetli (yani, iyi) sikkelerin piyasa ajanları tarafından tedavülden alıkonulduğunu, bunların yerine ise

daha az kıymetli (yani, kötü) olanların piyasada kullanıldıklarını *inkitâ* kavramıyla izah etmektedir. Müellifin bu risalede çözmeye çalıştığı sorunlardan biri, tam da bu tedavül sorunlarından dolayı, farklı değerdeki sikkelerin hangilerinin ödemelerde nasıl kullanılacağı üzerinedir. İnkitâ meselesinin izahı ve hukukî çözümü sadece Timurtâşî'ye ait değildir, birçok fakihin bu meseleye dair hukukî tahlilleri ve içtihatları mevcuttur.

Bununla beraber Islahi'nin Timurtâşî ve diğer düşünürler arasında iddia ettiği farklılıklar doğru kabul edilmiş olsa bile bu, birinin diğerine üstün olduğunu göstermez. Çünkü Islahi'nin Timurtâşî'yi mukayese ettiği İbn Haldun ve Makrizî gibi isimler, olayları tarihî ve sosyolojik pencereden incelemiştir. Timurtâşî ise bir fıkıhçı/hukukçu olarak yaşanan parasal sorunlara hızlı ve sistematik bir şekilde cevap vermeye çalışmıştır. Dolayısıyla bu yaklaşım tarzı bir hukukçunun tarzına uygun görünmektedir. Timurtâşî'nin gelenekten beslenerek vardığı hükümler de yine onun hukukçu olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü hukuk okulları yani mezhepler uzun süren bilgi birikimi ve düşünme sistematigi neticesinde oluştuğu için meşruiyetlerini kazanmıştır. Bu sistemden uzaklaşan düşünceler meşru ve sağlam bir zemine oturamayacağı ve hükümler arasındaki birliği tehdit edeceği için Timurtâşî, hükümleri belirlerken Hanefî mezhebini ele almış ve bunu risalesinin başında belirtmiştir.

Bu tez çalışması, Timurtâşî'nin işaret ettiği farklı veya onunla hemfikir olan görüşlerin bulunduğu fetva mecmualarının ve müstakil risalelerin incelenmesinin gereğini ortaya koyuyor. Böyle bir çalışma hukuk otoritelerini ilgilendiren başka meseleleri de gözler önüne sermeye yardımcı olacaktır. Fetva mecmualarında daha spesifik olaylara verilen fetvalar, geçen sikke birimleri ve akit türleri açısından ayrıntılı örnekler oluşturabilecektir. Bu dönemde kadılar huzuruna gelen başka sorunları görmek adına, bu çalışmada latinize edilmiş mühimme defterleri ve kadı sicilleri ile sınırlanmış olan tarama daha geniş çaplı şekilde yapılabilir. Ayrıca risalede ortaya konulduğu şekliyle hükmetmeye dair fermanların olup olmadığı tespit edilip yine risalede belirtildiği üzere bu şekilde hükmetmeyenlerin azledilip edilmediği tespit edilebilir. Başka dönemlerin parasal meselelerinin yansıdığı fıkıh metinleri tespit edilip bunlar üzerine yapılabilecek çalışmalar, bu tezi tamamlayıcı nitelikte olacaktır.

Bu büyüklükte tağşişlerin yaşanmadığı dönemlerde Hanefî ulemanın bu konu hakkındaki görüşlerini ve Osmanlı uygulamasını tespit etmek de Timurtâşî'nin risalesine yeni ve daha geniş anlamlar katacaktır.

Tezde, fıkıh metinlerine örnek teşkil eden bir risale tarihî bağlamında ele alınmaya çalışıldı. 16. yüzyıl sonlarında yaşanan para ve mübadele hareketlerinin incelenmesi, 1585 akçe tağşişiyle sikkelerin kur ve tedavülleriyle oynanması, bunun kadı sicilleri ve mühimme kayıtlarına yansımış olması gibi verilerin risalede bahsi geçen meseleleri daha anlamlı kıldığı muhakkaktır. Bu şekilde bir tahlille risalenin, mücerret bir fıkıh metni olarak ifade edeceği anlamdan çok daha fazlasını sunduğu kanaatindeyiz. Timurtâşî'nin gerek sikkelerin yaşadığı durumları tasnifi ve sınırlandırmaları gerekse de buna çözüm yolu olması için fetva usûlünden beslenerek sunduğu teklif, ancak döneme ait veriler sayesinde afakî kalmayıp anlamlı bir bütünün parçasını oluşturmaktadırlar.

EKLER

**EK 1: Bezlü'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tegayyüri'n-nükûd Risalesinin
Tercümesi: Sikkelerin Değerindeki Değişmelere Dair Bir Araştırma**

“BEZLÜ'L-MECHÛD FÎ TAHRÎRÎ ES'İLETİ TEGAYYÛRÎ'N-NÛKÛD”

RİSALESİDİR. TELİF: ŞEYHULİSLÂM BEREKETÛ'L-EN'ÂM

UMDETÛ'L-ULEMAİ'L-A'LÂM MUHAMMED

BİN ABDİLLAH EL-GAZZÎ ET-TİMURTÂŞÎ

EL-HANEFÎ RAHİMEHULLAHU

TE'ÂLÂ ÂMİN

Yâ Fettâh

Bismillahirrahmanirrahim

Ve sallallâhu ‘alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihi ve sahibihî ve sellem.

Hamd; bize nimetlerini tamamlayan, Numan’ı takip edilecek en büyük imam yapan²²⁷, gizli ve açık şekilde onun aslını Sabit²²⁸ kılan, faziletini kesinleştiren, onun takipçilerinden seçkin ve asil âlimler çıkararak, onları yüce mertebelere yükselten ve meşhur kılan Allah’adır. Daim salât ve selâm kendisiyle risalet gönderilen, yiğitlikle vasfedilen ve seçkinlerin öncüsü ve lideri olan ailesine ve sair İslam ulemasına olsun.

Mevlâ’sına muhtaç Muhammed bin Abdullah der ki:

Zamanımızda çokça vukû bulan bir mesele hakkında sıkça fetva sorulur oldu. Bu mesele; Şam diyarındaki tüccarların, muayyen bir râyici olan *şâhî* ve *şerefi* sikkeleriyle muâmele-i şer’iyye ve rızaya dayalı ivazlı akitler yapmalarından sonra bu sikkelerin bazısının *kesâda* uğraması, bazısının da imamların en büyüğü olan yüce hâkânın emr-i mûcebince noksan terettüp etmesi sebebiyle fiyatının değişmiş olmasıdır.

Dönemin âlimlerinin meseleye dair verdiği fetvalarda ihtilaf vardır. Bir kısmı İmam’ın²²⁹ görüşünü almış ve müşterinin teslim aldığı şeyin mislinin²³⁰ gerektiği fetvasını vermiştir. Bir kısmı da Ebu Yusuf’un²³¹ görüşüyle fetva vererek maslahat ve dostane ilişkilerin gereği olduğu için teslim alınma günündeki altın cinsinden kıymetinin verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Özellikle de Beyt-i Makdis’teki emvâl-i

²²⁷ Hanefî mezhebinin en büyük imamı Ebu Hanife’nin (v.767) ismi Numan bin Sâbit’tir. Müellif نعمانا kelimesi ile Numan ismini ardı ardına kullanarak sanat yapmıştır.

²²⁸ Sabit kelimesi hem kendi anlamına hem de Numan bin Sâbit ismine işaret etmektedir.

²²⁹ Mutlak olarak *İmam* lafzı Ebu Hanife’ye işaret eder.

²³⁰ Aynı özelliklere sahip bir benzerinin. Mallar misli ve kıymeti olarak ikiye ayrılır. Misli mallar “aynı türe ait olup fiyatı etkileyecek bir fark olmadan birbirinin yerine geçebilen mallar” anlamına gelirken kıymetli mallar “yerini aynı cinsten bir diğeri alamayacak kadar farklı olan ve bundan dolayı da alışverişlerde ferdin tayin edilmesi gereken eşya” anlamındadır. Hacak, Hasan. “Misli”. **TDV İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: İsam Yayınları, 2005, Cilt 30, ss.187-188; Gözübenli, Beşir. “Kıymetli”. **TDV İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: İsam Yayınları, 2002, Cilt 25, ss.540-541.

²³¹ Ebu Yusuf Ya’kub bin İbrahim (v.798). Ebu Hanife’nin en önemli talebelerinden ve Hanefî mezhebinin en önemli imamlarındandır.

mevkûfe ve benzerlerinde böyle olup bu görüşlerini de vakıf cihetine menfaat sağlayacak şekilde fetva vermenin gerekli oluşu ile açıklarlar.

Bu risalede kâdı ve hâkimler için ahkâmı açıklayan hükm-i şer'îye vakıf olmalarına yardımcı olması için Hanefi mezhebindeki görüşleri ele almak istedim. El-Meliku'l-Ma'bûd'a (Allah'a) dayanarak maksadıma başlıyorum ve diyorum ki:

Bil ki; bir kimse katışığı fazla olan dirhemlerle veya fülûsla bir şey satın alsa, bu sikkelerin hepsi de semen olarak kabul edildiklerine dair ayrıca bir belirtmeye ihtiyaç kalmayacak şekilde semen olarak kullanılıyor olmalarından dolayı nâfik (geçerli) olup böylece alışveriş câiz olsa ve alıcı satıcıya henüz ödeme yapmadan bu sikkeler kesâda uğrasa satış batıl olur.

İnsanların elinden inkıtâ' etmiş olması da [kesâd gibi]dir. Dirhemlerin hükmü aynı şekildedir. Dirhemle satın almış olsa sonra dirhem kesâda uğrasa veya inkıtâ etse satış batıl olur.

Sağlam bir şekilde mevcut olması halinde müşterinin satın aldığı şeyi satıcıya geri vermesi gerekir. Eğer (mal, müşterinin elinde) tükenmişse ve bu misli bir mal ise misli gerekir, değilse kıymeti gerekir. Eğer satılan mal müşterinin eline henüz geçmemişse bu satışın hiçbir şekilde hükmü yoktur. Bu İmam-ı A'zâm (Ebu Hanife)'ye göredir.

İmâmeyn²³² ise şöyle dedi: Satış batıl olmaz, çünkü yerine getirilmesi imkansız olan şey ancak kesâddan sonra teslim etmektir. Bu ise sırf revacının sona erme ihtimalinden dolayı akdi fasit hale getirmez. Aynen taze hurma ile bir şey satın aldıktan sonra inkıtâ' etmesi örneğinde olduğu gibi. Akit batıl olmayıp tesliminde [imkansızlık söz konusuysa] kıymetini ödemek gerekir. Ancak bu kıymet Ebu Yusuf'a göre satış günündeki, Muhammed'e göre ise kesâda uğradığı yani insanların en son işlem yaptıkları gündeki kıymetidir.

²³² Ebu Yusuf ve mezhep imamlarından Muhammed bin Hasan eş-Şeybanî (v.805). Ebu Hanife'den sonra mezhepteki en önemli iki imam olan Ebu Yusuf ve İmam Muhammed beraberce *imâmeyn* veya *sâhibeyn* olarak nitelenirler.

Zahîre'de fetvanın Ebu Yusuf'un kavli üzere olduğu zikredilir. *Muhît*, *Tetimme* ve *Hakâik*'te insanların maslahatına olduğu için İmam Muhammed'in kavliyle fetva verilir.

Ebu Hanife'ye göre bir şeyin semen oluşu onun semen olarak kabul edilip kullanılmasına bağlıdır. Bundan dolayı o şey semen olarak kullanımdan kalktığında onun semen olma vasfı ortadan kalkar; bu yüzden satış, semensiz kalır. Çünkü o şeyin akdın kapsamına girmesi semenlik vasfına sahip olması sebebiyledir. Taze hurmanın inkıtâ'sı örneğinden farklı olarak burada semen tamamen yok olmuştur. Taze hurma, bakırın tersine, genellikle bir sonraki yıl geri döner. Bakır ise kesâd ile aslına döner, çoğunlukla da geri dönüşü olmaz.

Kesâd lügatte, *Misbah*'ta olduğu gibi, “kesede’ş-şey’u ve yeksudu”dan gelir. “Katele” bâbındandır. Rağbetlerin az olması sebebiyle piyasada geçerli olmamaktır. Fâil olarak “kâsid” ve “kesîd” şeklinde gelir. Hemze ile [ta'diye edilir] ve denir ki “eksedehullah”.²³³ [Ve *Sihah*'ta hâ olmadan “kesedeti's-sûki ve hiye kâsidun”dur.²³⁴] *Tehzib*'de ise hâ iledir. “Kesâdın aslı fesattır” denilir.

Fukahâya göre ise kesâd, hiçbir beldede onunla muamelenin yapılmıyor olmasıdır. Eğer hala bazı beldelerde rayiç ise (o sikkeyle önceden kurulmuş olan akit) batıl olmaz [ancak] kendi beldelerinde rayiç değilse akit [ayıplı olur] ve bu sebeple satıcı muhayyerdir; isterse o sikkeyi isterse kıymetini alır.

İnkıtâ'nın tanımı ise sarraflarda ve evlerde bulunuyorsa bile çarşı pazarda bulunmamasıdır. *Hidâye*'de böyledir.

Çoğu kitapta inkıtâ' kesâd gibidir.

Ancak *Muzmerât*'ta şöyle der: Eğer bu (sikke) inkıtâ'ya uğradıysa inkıtâ'ya uğramadan önceki son güne göre altın ve gümüşle kıymeti gerekir. Muhtâr olan görüş budur.

²³³ “Allah onu kesâda uğrattı.”

²³⁴ “Pazar kesâda uğradı ve kâsid oldu.”

Sonra *Zahîre*'de der ki: “[İnkıtâ’ sarrafin elinde ve evlerde bulunsa bile çarşıda bulunmamaktır. Sarraflarda bulunuyorsa inkıtâ’ etmediğini söyleyenler de vardır ancak ilk görüş daha sahihtir.]”

Bu kesâda uğradığında veya inkıtâ’ ettiğindedir.

Kıymetinin azalmasına veya artmasına gelince; satış, hâli üzere kalır, müşteri de muhayyer olmaz ve semen satış vaktindeki ayara göre nakit olarak istenir. *Fethu’l-Kadîr*'de de böyledir.

Bezzaziye'de *Müntekâ*'ya dayanarak şöyle denmiştir: “[Fülûs pahalılaşır veya ucuzlarsa Birinci İmam’a (Ebu Hanife) ve İkinci İmam’ın (Ebu Yusuf) birinci görüşüne göre ona (akitte söylenenden) başkası gerekmez. İkinci İmam’ın ikinci görüşüne göre ise satış ve kabz günündeki kıymetine göre dirhem olarak kıymeti gerekir. Fetva da bunun üzerinedir.]”

Zahîre ve *Hulâsâ*'da da *Müntekâ*'ya dayandırılarak böyledir. Hocamız (İbn Nüceym) de *Bahr*'ında bu görüşü nakletmiş ve onaylamıştır.

Muteber kitapların çoğunda fetvanın ne üzere olduğu açık şekilde söylendiğinde iftâen ve kazâen bu görüşe itimat edilmesi gerekir. Çünkü müftî ve kâdîların, imamlarının ve takip ettiği kimselerin râcih görüşlerine meyletmeleri vâciptir. Onların mukabili olan görüşü alması caiz değildir. Çünkü ona nispetle mercûh olmuştur.

Fetavâ-yı Kâdîhân'a göre misli gerekir. *İsbîcâbî* de aynı şekilde zikreder ve kıymete bakılmadığını belirtir. *Bezzaziye*'de ise kiralama da satış gibidir, borç da bu şekildedir. Nikâhta (mehirde) ise bu dirhemlerin kıymeti gerekir.

Mecmau’l-fetâvâ'da *Muhîr*'e dayanılarak nakledildiğine göre a’dâlî²³⁵ ucuzlamış ve bunun üzerine eş-Şeyhü’l-imâm el-Ecellü’l-Üstâz (Merğînânî) buna itibar edilmeyeceğini ve akit ne ile yapılmışsa onu isteyeceğini ve borcun da bunun gibi olduğunu söylemiştir. Yine rayiç olsa ancak değeri

²³⁵ Mağşuş bir dirhem çeşidi.

azalsa akit fâsid olmaz ve satıcının başka bir şey istemeye hakkı yoktur. İmam böyle fetva verir.

Kâdı Zahîr[üddîn]'in (Merğînânî) fetvası satış günündeki dirhemi isteyebileceği yönündedir, yani bu ayarda. Değer farkını ondan isteyemez. Borç da böyledir. İnkîtâ ve kesâd eşittir.

Eğer dersin ki bu, *Mecmau'l-fetâvâ*'da zikredilen “Azalsa da çoğalsa da ittifakla mislini vermesi gerekir” sözüyle çelişir.

Derim ki: Çelişmez, çünkü *Bezzaziye*, *Sâhibu'l-Hülâsa* ve *Zahîre*'de geçtiği şekilde naklettiğimiz gibi Ebu Yusuf ilk olarak İmam'ın görüşündeydi, sonra bundan döndü ve ikinci görüş olarak kıymetini vermesinin vâcib olduğunu söyledi. İttifak bulunduğu konusundaki nakli ise açık şekilde ilk başta Ebu Yusuf'un Ebu Hanife'ye muvafık olmasından kaynaklanmaktadır. Allah daha iyi bilir.

Güvenilir meşâyihimizin muteber kitaplarının pek çoğunu taradım, Ebu Hanife'nin (radiyallahu anh) kavliyle fetva verilmesi gerektiğini söyleyeni görmedim. Bilakis sadece el-İmamü'l-Kâdı'nın (Ebu Yusuf'un) önceden bu görüşle fetva verdiğini söylediler. Ebu Yusuf'un (ikinci) görüşüne gelince; muteber kitapların çoğunda onu fetvaya esas yaptılar. Dolayısıyla bu, fetva verirken kendisine dayanılan görüş olmalıdır.

Tatarhâniyye'de dedi ki: “Bil ki yol gösterici imamların ihtilâfı insanlara kolaylıktır. Eğer İmam bir yanda sâhibeyn diğer yanda ise müftî muhayyerdir, dilediğini seçer. Sâhibeynden biri İmam'la aynı görüşteyse o ikisinin kavli alınır. Ancak meşâyih diğerinin görüşü üzere anlaşmaya varmışlarsa o zaman, Fakîh Ebu'l-Leys'in bazı meselelerde Züfer'in²³⁶ görüşünü [seçmesi] gibi, onlara tâbî olur. Müteahhirûn bu konuda ihtilaf etmişse, müteahhirûndan görüşüyle içtihat eden olmasa bile, eğer müftî fikhî yönleri biliyor ve ehline de danışmışsa bunlardan birinin görüşünü alır.

²³⁶ İmam Züfer (v.775). Görüş hiyerarşisinde ilk üç imamdan sonra gelir.

Ancak müftînin menfaat sağlamak için terk edilmiş bir görüş ile fetva vermesi caiz olmaz. Dinen onu sorumlu tutmazlar.”²³⁷

el-Hâvi 'l-Kudsî’de: Eğer İmam bir yanda diğer ikisi bir yanda ise daha sahih olan, ilgili konuyu kavrayanın kavrama gücüne itibar etmektir.

Sonradan ortaya çıkan ve fetva bekleyen meselelerde Ebu Yusuf’un kavlinin kavrama yönünden daha güçlü olduğu açık olup bunda şüphe yoktur.

Yine *Tatarhâniye*’de: Sonra fetva mutlak olarak Ebu Hanife’nin kavli üzeredir. Sonra Ebu Yusuf’un kavli üzeredir. Sonra Muhammed bin Hasan’ın kavli üzeredir. Sonra Züfer bin Huzeyl ve Hasan bin Ziyad’ın kavli üzeredir.

Ebu Hanife bir yanda, sâhibeyn bir yanda ise müftî muhayyerdir, denilmiştir.

Eğer müftî müçtehit değilse daha sahih olan ilk görüştür, çünkü o kendi zamanında ulemanın en bilgini idi. İmam Şâfiî bile (radiyallahu anh) şöyle demiştir: “İnsanların hepsi fıkhıta Ebu Hanife’nin aile efrâdıdır.”

Derim ki: Yani meşâyih Ebu Yusuf’un, Muhammed’in ya da Züfer’in görüşünün sahih olduğu üzerinde anlaşmaya varmasa da bu, onların fetvayı Ebu Yusuf ve Muhammed’inki üzere yaptıklarına ve birçok yerde onlardan birinin kavli üzere yaptıklarına, aynı şekilde Züfer’in görüşü üzere de yaptıklarına delâlet eder. Nitekim meşâyihimizin hacimli eserlerini inceleyen kimse bunu görür.

Meşâyihimizin eserlerinden muteber olanların bazısında fetva muâmelatta Ebu Yusuf’un kavli üzeredir. Çünkü o kâdılık görevi üstlenmiş, insanların durumundan ve muamelâtından haberi olmuştur. Özellikle bizim meselemizde onun kavliyle fetva verdiler. Dolayısıyla fetvada râcih olan onun görüşüdür.

²³⁷ Metindeki ibare و لا حرجوا عليه دينا و لا حرجوا عليه دينا olsa da bu kelimenin akışa uygun bir anlamını bulamadık. İbareyi و لا حرجوا عليه دينا olarak okuduğumuzda ise anlam “yukarıda geçen şartları tamamladığı zaman dinen onu sorumlu tutmazlar” şeklinde anlaşılmaktadır.

Râcih olan görüşü almak vâciptir. İmam-ı a'zam (sultan) kâdı menşurlarında râcih olanla hükmetmeyi ve mercûh olanı terk etmeyi şart koşmuşken nasıl olmasın. Bunun üzerine, eğer kâdı mercûh görüş ile hükmederse verdiği hüküm uygulanmaz. Çünkü yasak olan görüşle amel ettiği, bakması yasak olan davaya baktığı için azledilir. Nitekim ulema kâdının kazâ yetkisinin mekan, zaman ve dava itibariyle sınırlandırılabilceğini açıkça beyan etmiştir.

Muhakkik Kemal İbn Hümam'ın öğrencisi, fahrü'l-müteahhirîn Şeyhülislam Umdetu'l-en'âm Şeyh Kâsım bin Kutluboğa dedi ki: "Ebu Abbas Ahmed bin İdris şöyle dedi: "Müftûnin kendine göre râcih olandan başkasıyla fetva vermemesi gerektiği gibi hâkimin de kendine göre râcih olandan başkasıyla hükmetmemesi mi gerekir? Yoksa hâkim, kendisine göre râcih olan bir görüş yoksa, iki kavilden biriyle hükmedebilir mi?" Cevabı: "Hâkim müctehidse kendine göre râcih olandan başkasıyla hükmetmesi [veya] fetva vermesi caiz değildir. Mukallitse mezhepte meşhûr olan görüşle fetva vermesi ve hükmetmesi caizdir. (Eğer müctehitse ve) kendi tercih ettiği bir görüş yoksa hükme bağlayacağı görüşü tercih etme hususunda fetvada taklit ettiği imamının görüşüne uyar."

Hükümde ve fetvada hevaya uymaya gelince, bunun haram olduğuna dair icmâ vardır. Mercûh ile hüküm ve fetva vermeye gelince, bu da icmâyâ aykırıdır.

Ya'merî (radiyallahu anh) *Kitâbu'l-usûlü'l-akziyye*'de demiştir ki: İki rivayet veya iki kavilden meşhûr olana dayanmayan kimsenin eğer herhangi birine meyli yoksa tercih sıralamasına bakılmaksızın ikisinden istediğiyle hükmedebilir.

İmam Ebu Amr *Edebu'l-müftî*'sinde demiştir ki: Bil ki; tercihe bakmadan fetvalarında ya da amelinde bir kavle ya da bir meselenin tek vechine muvafik olmakla yetinen ve akval veya vücuttan istediği ile amel eden kimse cahillik etmiş ve icmâyı delmiş olur.

Bâcî başından geçen bir olayı anlatır: Kendisine zarar verecek bir fetva verilmiş, (fetva verenlere) sorduğunda "Bunun senin hakkında olduğunu bilemedik" deyip onun lehine

uygun olan rivayetle fetva vermişler. Bunun üzerine Bâcî “İcmâda kendisine itimat edilen Müslümanlar arasında bunun câiz olmadığı konusunda ihtilâf yoktur” demiştir.

Usûlü'l-akziyye'de der ki: Müftî ve hâkim arasında müftînin sadece hükmü haber vermesi, kâdının ise onu uygulamakla sorumlu olması dışında bir fark yoktur.

Dersen ki: Bir meselede müteahhir ulemanın sahih gördüğü iki görüş varsa, müftü ve kâdı ne yapar?

Derim ki: Bunun benzeri bir mesele hakkında müftînin ikisinden birini seçme konusunda muhayyer olduğunu âlimlerimiz açıkça beyan ettiler. Sâhibu'l-Bahr bunu bu şekilde açıklayanlardandır.

Vakf-ı muşâ' meselesinde bunu açıklamışlardır. Onda iki kavil vardır. Muhammed'in kavli sahih olmadığı yönündedir ve bu görüşün sahih olduğunu söylemişlerdir. Ebu Yusuf'un kavli ise sahih olduğu yönündedir ve bu görüşün de sahih olduğunu söylemişlerdir. Demişlerdir ki: Kâdı sahih olduğu yönünde hüküm verirse Ebu Yusuf'un kavlinin sahih olduğunun söylenilmesine uyarak caizdir ve geçerlidir.

Kenz'de şöyle dedi: Muşâ' hakkında cevazına hükmedilir. Çünkü kâdı müteahhir ulemanın sahih gördüğü görüş ile hükmederse hükmü geçerli olur ve hilaf kalkar.

Bu meselede Ebu Hanife'nin kavlinin sahih olduğunu söyleyenler bulunsa da müftü fetva verirken Ebu Yusuf'un sahih kabul edilen görüşü ile Ebu Hanife'nin görüşünden birini tercihte muhayyerdir.

Fakat bizim meselemizde fetvanın Ebu Hanife'nin görüşü üzere olduğunu söyleyeni görmedik. Sadece falan kişinin onun görüşüyle fetva verdiğini söylemişlerdir. Onların muteber kaynakların çoğunda “Fetva Ebu Yusuf'un görüşü üzeredir” demeleri ise daha güçlü ve daha açıktır. Muhakkiklerden bazısı bazı eserlerinde fetva lafzının “Sahih olan budur” ve benzeri lafızlardan daha kesin olduğunu belirtmişlerdir.

Dedikleri üzere tercih lafızları şunlardır:

Aleyhi'l-fetvâ

Bihi yüftâ

Aleyhi'l-i'timâd

Ve hüve's-sahîh

Hüve'l-esahh

Hüve'l-eşbeh

Hüve'l-muhtâr

Yu'avvelu aleyhi

Aleyhi'l-mu'avvel

Bihi ne'huz

Hüve'l-mu'temed

Hüve'r-râcih

gibi.

Allah sübhânehu ve te'âlâ doğrusunu bilir ve dönüş O'nadır. Allah'ın salâtı ve selâmı
Efendimiz Muhammed'e, âline ve ashabına olsun.

Risale Allah Te'âlâ'nın yardımıyla tamamlandı.

EK 2: Bezli'l-Mechûd fî Es'ilet-i Tegayyüri'n-Nükûd Risalesinin Arapça Metni

هذه رسالة بذل المجهود في
تحرير أسئلة تغير النقود تأليف
شيخ الإسلام بركة الأنام
عمدة العلماء الأعلام
محمد ابن عبد الله
الغزي التمرتاشي
الحنفي رحمه الله
تعالى آمين²³⁸

²³⁸ Kapakta ayrıca “Vakfin beyyinesi ve melikin beyyinesi tearuz ederse vakfin beyyinesi evlâdır” anlamına gelen şu ibare bulunmaktadır:

إذا تعارضت بينة الوقف و بينة الملك فبينة الوقف أولى.

Bu ibare muhtemelen risalenin başlarında geçen ve menfaatin her zaman vakıf cihetine olması gerektiği yönündeki görüşe işaret etmektedir.

يا فتاح

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وصلى الله على سيدنا مُحَمَّد وآله وصحبه وسلم .

الحمد لله الذي أتم لنا نعمانا، وجعل مقلدنا الأعظم نعمانا ، وجعل أصله ثابتاً ، وفضله مقررأ ، سرأ وإعلانأ ، وجعل من مقلديه علماء نبلاء أعلامأ ، ورقأهم المنازل السنية وصيرهم أعلامأ . والصلاة والسلام على المبعوث بالرسالة ، المنعوت بالبسالة ، وعلى آله السادة القادة الأعلام ، وسائر علماء الإسلام على الدوام . وبعد ...

فيقول الفقير إلى مولاه ، مُحَمَّد بن عبد الله:

إنه لما كثر الاستفتاء عن مسألة كثيرة الوقوع في زماننا ، وهي أن التجار بالديار الشامية وقع منهم معاملات شرعية ومعاوضات مرضية بالشواهي والشرفيات ، حيث كانت رائجة بشيء معين ثم كسد بعضها ، وتغير سعر بعضها بالنقص بموجب أمر الإمام الأعظم والحقان الأفخم.²³⁹

واختلف فتوى علماء العصر في ذلك فمنهم من أخذ بقول الإمام وأفتى بوجوب مثل المقبوض. ومنهم من أفتى بقول أبي يوسف ، وأفتى برد قيمته يوم القبض من الذهب ، لما فيه

²³⁹ ibaresi Affâne'nin tahkikinde alt paragrafla bitişik olarak verilmiştir. بموجب أمر الإمام الأعظم والحقان الأفخم

من الرفق والنفق ، إذ سيما في الأموال الموقوفة ببيت المقدس وغيرها ، وتصريحهم بوجوب الإفتاء بما فيه النفع لجهة الوقف .

أردت تحرير المذهب في هذه الرسالة ليكون عوناً للقضاة والحكام ، على الوقوف على حكم شرعي مبين الأحكام ، وها أنا أشرع في المقصود ، مستمداً من الملك المعبود فأقول :

إعلم أنه إذا اشترى بالدرهم التي غلب غشها ، أو بالفلوس وكان كل منهما نافقاً حتى جاز البيع لقيام الاصطلاح على الثمنية ، ولعدم الحاجة إلى الإشارة لالتحاقها بالثمن ، ولم يسلمها المشتري للبائع ، ثم كسدت ، بطل البيع .

والانقطاع عن أيدي الناس [كالكساد]²⁴⁰ ، وحكم الدرهم كذلك . فإن اشترى بالدرهم ثم كسدت أو انقطعت بطل البيع .

ويجب على المشتري ردّ المبيع إن كان قائماً . ومثله إن كان هالكاً وكان مثلياً ، وإلا فقيمه . وإن لم يكن مقبوضاً فلا حكم لهذا البيع أصلاً ، وهذا عند الإمام الأعظم .

وقال: لا يبطل البيع . لأن المتعذر [إنما] هو التسليم بعد الكساد ، وذلك لا يوجب الفساد لاحتمال الزوال بالرواج ، كما لو اشترى شيئاً بالرطب ثم انقطع . وإذا لم يبطل [وتعذر] تسليمه وجبت قيمته ، لكن عند أبي يوسف يوم البيع، وعند محمد يوم الكساد وهو آخر ما يتعامل الناس بها .

²⁴⁰ Köşeli parantez içindeki ibareler muhakkik Affâne'nin risaleyi, bu risaleden alıntı yapan başka eserlerdeki ibarelerle yaptığı karşılaştırmalar neticesinde yaptığı eklemelerdir.

وفي الذخيرة : والفتوى على قول أبي يوسف . وفي المحيط والتممة والحقائق :
بقول محمد يفتى رفقاً بالناس .

ولأبي حنيفة أن الثمنية بالاصطلاح ، فتبطل لزوال الموجب ، فيبقى البيع بلا ثمن ، والعقد إنما تناول عينها بصفة الثمنية ، وقد انعدمت بخلاف انقطاع الرطب ، فإنه يعود غالباً في العام القابل بخلاف النحاس ، فإنه بالكساد رجوع إلى أصله وكان الغالب عدم العود .

والكساد لغة كما في المصباح من كسد الشيء يكسد من باب قتل ، لم ينفق لقلّة الرغبات فهو كاسد وكسيد . [يتعدى] بالهمزة فيقال أكسده الله [وكسدت السوق فهي كاسد بغير هاء في الصحاح] وبالهاء في التهذيب ، ويقال : أصل الكساد الفساد انتهى .

وعند الفقهاء أن تترك المعاملة بها في جميع البلاد ، فإن كانت تروج في بعض البلاد ، لا يبطل [لكنه] [تعيب] إذا لم يرجح في بلدهم فيتخير البائع إن شاء أخذه وإن شاء أخذ قيمته .

وحدّ الانقطاع أن لا يوجد في السوق ، وإن كان [يوجد] في يد الصيارفة وفي البيوت ، هكذا في الهداية .

والانقطاع كالكساد كما في كثير من الكتب .

لكن قال في المضمرات : فإن انقطع ذلك فعليه من الذهب والفضة قيمته

[في] آخر يوم انقطع ، هو المختار .

ثم قال في الذخيرة: [الانقطاع أن لا يوجد في السوق ، وإن كان يوجد في يد الصيارفة و في البيوت ، وقيل إذا كان يوجد في أيدي الصيارفة فليس بمنقطع والأول أصحّ] انتهى .

هذا إذا كسدت أو انقطعت .

أما إذا غلت قيمتها أو ازدادت ، فالبيع على حاله ، ولا يتخير المشتري ، ويطلب بالنقد بذلك العيار الذي كان وقت البيع ، كذا في فتح القدير .

وفي البزازية معزياً إلى المنتقى: [غلت الفلوس أو رخصت فعند الإمام الأول والثاني أولاً ليس عليه غيرها . وقال الثاني ثانياً : عليه قيمتها من الدراهم يوم البيع والقبض ، وعليه الفتوى] .

وهكذا في الذخيرة والخلاصة بالعزو إلى المنتقى وقد نقله شيخنا في بحره وأقره .

فحيث صرح بأن الفتوى عليه في كثير من المعترات ، فيجب أن يعوّل عليه إفتاءً وقضاءً ، لأن المفتي والقاضي واجب عليهما الميل إلى الراجح من مذهب إمامهما ومقلدهما . ولا يجوز لهما الأخذ بمقابله ، لأنه مرجوح بالنسبة إليه.

وفي فتاوى قاضي خان : يلزمه المثل . وهكذا ذكر الإسيبجي قال : ولا ينظر إلى القيمة . وفي البزازية : والإجارة كالبيع والدين على هذا . وفي النكاح يلزمه قيمة تلك الدراهم .

وفي مجمع الفتاوى معزياً إلى المحيط رخص العدالي ، قال الشيخ الإمام الأجلُّ الأستاذ : لا يعتبر هذا و يطالبه بما وقع العقد عليه ، والدّين على هذا ، فلو كان يروج لكن انتقص قيمتها لا يفسد ، وليس له إلا ذلك وبه يفتي الإمام.

وفتوى الإمام قاضي ظهير [الدين] على أنه يطالب بالدرهم التي يوم البيع يعني بذلك العيار، ولا يرجع عليه بالتفاوت ، والدّين على هذا ، والانقطاع والكساد سواء انتهى .

فإن قلت: يشكل على هذا ما ذكر في مجمع الفتاوى من قوله : ولو غلت أو رخصت فعليه ردّ المثل بالاتفاق انتهى .

قلت: لا يشكل لأن أبا يوسف كان يقول أولاً بمقالة الإمام ، ثم رجع عنه ، وقال ثانياً الواجب عليه قيمتها ، كما نقلناه فيما سبق عن [البزازية] وصاحب الخلاصة والذخيرة ، فحكاية الاتفاق بناءً على موافقته للإمام أولاً كما لا يخفى والله أعلم .

وقد تتبعت كثيراً من المعتمدين من كتب مشايخنا المعتمدة ، فلم أرَ من جعل الفتوى على قول أبي حنيفة رضي الله عنه ، بل قالوا به كان يفتي الإمام القاضي. وأما قول أبي يوسف فقد جعلوا الفتوى عليه في كثير من المعتمدين ، فليكن المعول عليه .

قال في التتارخانية : اعلم أن اختلاف أئمة الهدى توسعة على الناس ، فإذا كان الإمام في جانب وهما في جانب حُيِّر المفتي . وإن كان أحدهما مع

الإمام أخذ بقولهما ، إلا إذا اصطاح المشايخ على قول الآخر ، فيتبعهم كما [اختار] الفقيه أبو الليث قول زفر في مسائل . وإن اختلف المتأخرون أخذ بقول واحد ، فلو لم يوجد من المتأخرين يجتهد برأيه ، إذا كان يعرف وجوه الفقه ويشاور أهله . ولا يجوز له الإفتاء بالقول المهجور لجرّ منفعة. ولا خرّجوا عليه ديناً انتهى.

وفي الحاوي القدسي : إن الإمام إذا كان في جانب وهما في جانب ، فالأصح أن الاعتبار لقوة المدرك انتهى .

ولا شك أن قول أبي يوسف قوى المدرك في واقعة الفتوى كما لا يخفى .

وفي التتارخانية أيضاً : ثم الفتوى على الإطلاق على قول أبي حنيفة ، ثم بقول أبي يوسف ، ثم بقول محمد بن الحسن ، ثم بقول زفر بن هذيل ، والحسن ابن زياد .

وقيل إذا كان أبو حنيفة في جانب وصاحبه في جانب فالمفتي بالخيار .

والأول أصح إذا لم يكن المفتي مجتهداً ، لأنه كان أعلم العلماء في زمانه ، حتى قال الشافعي عليه السلام : الناس كلهم عيال أبي حنيفة في الفقه انتهى .

قلتُ : يعني إذا لم يصطلح المشايخ على تصحيح قول أبي يوسف أو قول مُجَدُّ أو قول زفر ، يدل عليه أنهم جعلوا الفتوى على قول أبي يوسف ومُجَدُّ ، وعلى قول أحدهما في مواضع كثيرة، وكذلك على قول زفر ، كما يعلم ذلك من طالع المطولات من كتب مشايخنا .

وفي بعض المعبرات من تصانيف مشايخنا أن الفتوى على قول أبي يوسف في المعاملات ، لأنه تولى القضاء ، وخبر أحوال الناس ومعاملاتهم ، لا سيما وقد جعلوا الفتوى على قوله في مسألتنا فيكون هو الراجح .

والأخذ بالراجح واجب ، كيف لا والإمام الأعظم قد شرط في مناشير الحكام الحكم بالراجح وترك المرجوح ، فعليه لو حكم بالمرجوح لا ينفذ قضاؤه لأنه يصير معزولاً بالنسبة إلى القول الممنوع ، والحادثة الممنوع عنها، فقد صرحوا بأن القضاء يتقيد ويتأقت مكاناً وزماناً وحادثة .

قال فخر المتأخرين شيخ الإسلام عمدة الأنام الشيخ قاسم بن قطلوبغا تلميذ المحقق الكمال ابن الهمام ، قال أبو العباس أحمد بن إدريس: هل يجب على الحاكم أن لا يحكم إلا بالراجح عنده؟ كما يجب على المفتي أن لا يفتي إلا بالراجح عنده . أو له أن يحكم بأحد القولين وإن لم يكن راجحاً عنده .
جوابه : أن الحاكم إن كان مجتهداً فلا يجوز له أن يحكم [أو] يفتي إلا بالراجح عنده . وإن كان مقلداً جاز له أن يفتي بالمشهور في مذهبه ، وأن

يحكم به ، وإن لم يكن راجحاً عنده ، مقلداً في رجحان القول المحكوم به
إمامه الذي يقلده في الفتوى .

وأما اتباع الهوى في الحكم والفتيا فحرام إجماعاً. وأما الحكم والفتيا بما هو مرجوح فخلاف
الإجماع .

قال في كتاب أصول الأفضية لليعمري رحمه الله : من لم يقف على المشهور
من الروايتين أو القولين ، فليس له التشهي والحكم بما يشاء منهما ، من غير
نظر في الترجيح .

وقال الإمام أبو عمرو في كتاب [أدب] المفتي : أعلم أن من يكتفي بأن
يكون [في] فتياه أو عمله موافقاً لقولٍ أو وجه في المسألة ويعمل بما يشاء
من الأقوال أو الوجوه ، من غير نظرٍ في الترجيح فقد جهل وخرق الإجماع .

وحكى الباجي أنه وقعت له واقعة ، فأفتي فيها بما يضره فلما سألهم قالوا : ما علمنا أنها
لك، وأفتوه بالرواية التي توافق قصده . قال الباجي : وهذا لا خلاف بين المسلمين ممن يعتد
به في الإجماع أنه لا يجوز .

قال في أصول الأفضية : ولا فرق بين المفتي والحاكم إلا أن المفتي مخبر بالحكم
والقاضي يلزم به .

فإن قلت : إذا كان في المسألة تصحيحان ، كيف يفعل المفتي والقاضي ؟

قلتُ : قد صرحوا في مثل هذا بأن المفتي محيّر في الأخذ بأحدهما ، وممن صرح بذلك صاحب البحر .

وقد صرحوا به في مسألة وقف المشاع ، بأن فيه قولين ، قول مُجَدِّ بعدم الصحة وصرح ، وقول أبي يوسف بالصحة وصرح . فقالوا لو قضى القاضي بصحته جاز ونفذ ، لوقوعه موافقاً لما صرح من قول أبي يوسف .

ثم قال في الكنز : ومشاع قضى بجوازه ، لأن القاضي إذا قضى بقول مصحح نفذ قضاؤه وارتفع الخلاف .

وقضية هذا حيث وجدنا لقول أبي حنيفة من صححه أن المفتي محيّر بين الإفتاء بقول أبي يوسف المصحح وبقوله .

لكن في مسألتنا لم نقف على من قال إن الفتوى على قوله ، وإنما قالوا كان يفتي به فلان . وقولهم الفتوى على قول أبي يوسف في كثير من المعتبرات ، أقوى وأصرح منه ، فقد صرح بعض المحققين في بعض مصنفاته بأن لفظ الفتوى أكد من لفظ هو الصحيح ونحوه .

فإن ألفاظ الترجيح على ما قالوا :

عليه الفتوى

به يفتى

عليه الاعتماد

وهو الصحيح

هو الأصح

هو الأشبه

هو المختار

يعوّل عليه

عليه المعوّل

به نأخذ

وهو المعتمد

هو الراجح

ونحو ذلك

والله سبحانه وتعالى أعلم بالصواب ، وإليه المرجع والمآب

وصلّى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم

تمت الرسالة بعون الله تعالى

EK 3: Akçenin Diğer Sikkeler Karşısındaki Kurları (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)

Tablodaki sikkelere verilen diğer bazı isimler: *Düka*: efrenciye, ifrenciye, flori, frengi, yıldız altını. *Şerefi*: eşrefî, Mısır eşrefîsi. *Engürisi*: Macar altını. *Pâre*: nısf fidda, medin, kıt'a. *Akçe-i büzürk*: Muhammedhânî, gümüş sultânîye. *Zolota*: Polonya zolotası. *Riyal kuruş*: İspanya 8 real, kâmil kuruş, tam kuruş, tamam kuruş. *Esedî kuruş*: Hollanda taleri, aslanlı kuruş, ebulkelb.

sene	100 dirhemden kesilen akçe	akçenin ağırlığı (gr)	sultânînin ağırlığı (gr)	altın							gümüş					
				sultânî		düka	şerefi		engürisi	1 miskal altın fiyatı	100 dirhem gümüş fiyatı	şâhî	pâre	akçe-i büzürk	kuruş	
				resmî	serbest		nâkıs	nâkıs								
1326/727	266	1,152														
1388	260	1,18														
1410	266	1,15			30											
1431	260	1,181			35											
1436					36											
1437					36											
1444	305				39-40											
1451	315	0,98			40-41											
1452	330															
1460	330	0,931			42-43											
1462					40-41						300					
1463					40-42											
1466					42						270					
1467					40-42											
1470	350	0,88			44											
1475	370	0,83			44-45											

sene	100 dirhemden kesilen akçe	akçenin ağırlığı (gr)	sultânînin ağırlığı (gr)	altın						gümüş					
				sultânî		düka	şerefi		engürisî	1 miskal altın fiyatı	100 dirhem gümüş fiyatı	şâhî	pâre	akçe-i büzürk	kuruş
				resmî	serbest		nâkıs	nâkıs							
1477	370	0,83	3,572		45,5	45									
1478						45	43								
1479					45; 50	45,5	42-43; 42,5	42-43					10		
1480	400	0,768													
1481	400	0,77	3,572		47	47	45								
1482					47	47	45	45							
1483					47	47	45								
1484					47	47	45								
1485					47	47	45				350				
1486/891					47	48	47								
1486/892					47	49	47						10		
1487					47	49	46-47				310			11-12; 25	
1488					47	48-49	46-47								
1489					47										
1490					47										
1491	420	0,731			52	52	50								
1492	420	0,731				52	50								
1496						54	52								
1497						55-54	52-53								
1498						54-55	52-53								
1499						52-54	52	52							
1500						54	52	52							
1501						55	52-51	52			350				
1502					53	56	52	52			400			12	

sene	100 dirhemden kesilen akçe	akçenin ağırlığı (gr)	sultânînin ağırlığı (gr)	altın						gümüş					
				sultânî		düka	şerefi		engürisî	1 miskal altın fiyatı	100 dirhem gümüş fiyatı	şâhî	pâre	akçe-i büzürk	kuruş
				resmî	serbest		nâkıs	nâkıs							
1503					54	54		52						10-12	
1504					54			57						10-11	
1509						55		60; 50; 51	53					12	
1510								40; 43-53	53					12-13	
1511						55		40; 42-45	53						
1512	420	0,73	3,572		55	55		45, 50-55	53						40 (riyal); 35 (esedi)
1513						52		45							
1514						50		47			400			10	
1517					55	55		50	52					10	
1518								52							
1519/925								65							
1523															
1524					55	55				45	400			10	
1525															
1526	420	0,73	3,544		59	59									
1529					55	57		nâkıs	nâkıs						
1530					57	57									
1531					57	55	57								
1532					55	57									
1533					57	57									
1535					57	56									
1536					57	54	56, 60								
1537	420				60										
1538					60	50; 60	57		57	57					

sene	100 dirhemden kesilen akçe	akçenin ağırlığı (gr)	sultânînin ağırlığı (gr)	altın							gümüş					
				sultânî		düka	şerefi		engürisî	1 miskal altın fiyatı	100 dirhem gümüş fiyatı	şâhî	pâre	akçe-i büzürk	kuruş	
				resmî	serbest		nâkıs	nâkıs								
1539					57	54					54					
1541																
1546				60												
1547				58-59		60							2			
1548	420					60	55	55	55	55			2			
1549						58-60	55	55	55	55						
1550			3,544		60	50; 60	55	55	55	55						
1552				60			56	55	56	55						
1553				60	70											
1554					70											
1555					80											50
1556				60	80											50
1557				60	80											50
1558					80											
1560							58		58							
1562					40; 41; 42											
1563																
1564													1,5			
1565		0,681				70										45
1566	450		3,517		60	60			57							55
1567															65	
1568															65	
1569															65	
1570															65	60

sene	100 dirhemden kesilen akçe	akçenin ağırlığı (gr)	sultânînin ağırlığı (gr)	altın						gümüş					
				sultânî		düka	şerefi		engürisî	1 miskal altın fiyatı	100 dirhem gümüş fiyatı	şâhî	pâre	akçe-i bûzûrk	kuruş
				resmî	serbest		nâkıs	nâkıs							
1571						57									
1572	450	0,682										7			40-50
1573												4 pâre			
1574					68	56; 39 pâre									
1576	450				500								1		40; 46-47
1577				60	62										49
1578				60	65	49 pâre						7,5			
1579	450			60	70-75										40; 55
1580	450				65-75	75-80					400				50
1581				60							450	8			40
1582	450	0,68	3,517	60	65-70	60(resmî) 65-70			57 (resmî)			8	1,5		50; 55; 40-42 (riyal)
1583				60		75						8; 7,5			40; 50
1584	450	0,68	3,517		60; 85	60						8	1,5		40; 60
1585/994				110	109; 85	110						8			60; 63; 65
1585/995				120	120							8			70 (kebir), 35 (sağir)
1586	800	0,384	3,517		120							8			72
1587				120	120	120									80
1588				120	150	120						8	1,4		80 (riyal)
1589	800			120								8	2		70
1590				120											
1591/1000	800			120							750	8			70
1592	800			120	130										70; 80
1593	800														

sene	100 dirhemden kesilen akçe	akçenin ağırlığı (gr)	sultânînin ağırlığı (gr)	altın							gümüş				
				sultânî		düka	şerefi		engürisî	1 miskal altın fiyatı	100 dirhem gümüş fiyatı	şâhî	pâre	akçe-i büzürk	kuruş
				resmî	serbest		nâkıs	nâkıs							
1594	800			120	125-130										80; 85
1595				120	130										80
1596	1400?			120	220										68-70
1597	800			120	118; 150										100
1598	800			120	160										68-70
1600/1009	950	0,323	3,517	120	120; 160; 180; 190; 220	125					875				68-70 (esedî); 78 (riyal); 48 (zolota)

Tablodaki veriler şu kaynaklardan derlenmiş olup Sahillioğlu'nun *Osmanlı Para Tarihi Üzerine Bir Deneme* isimli tez çalışmasının fotokopi nüshasında net okunmayan kısımlar tabloya dahil edilmemiştir: Sahillioğlu, *Akçe*, ss.224-227; Sahillioğlu, *Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s.231 ve s.304 vd; Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)*, s.38; Pamuk, *Osmanlı Para Düzeninin Gelişimi*, s.1062, 1063, 1065, 1068, 1075 ve 1076.

KAYNAKLAR

- Afyoncu, Erhan. “Mevâcib”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: İsam Yayınları, 2004, Cilt 29, ss.418-420.
- Akdağ, Mustafa. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti”. **Bellekten**. Cilt 13, Sayı 50, 1949, ss.497-568.
- Aykut, Nezihî. “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri”. **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan** içinde. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, ss.343-360.
- Aytaç, Reyhan. **66 Numaralı (H.997-998 / M.1589-1590) Mühimme Defteri (İnceleme-Metin)**. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.
- Bağdatlı İsmail Paşa. **Hediyetü’l-Ârifin Esmâü’l-Müellifin ve Âsârü’l-Musannifin**. Tahran: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1947.
- Barkan, Ömer Lütfî. “16. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”. **Bellekten**. Cilt 34, Sayı 136, 1970, ss.557-607.
- , Ömer Lütfî. “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”. **Türkiyat Mecmuası**. Sayı 10, 1953, ss.1-25.
- Baykal, Bekir. “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni ile İlgili Belgeler”. **Belgeler**. Cilt 4, Sayı 7-8, ss.49-77.
- Bedir, Murteza. “Fetva ve Değişim: Geleneksel Fıkıh Yönteminde Büyük Kırılma”, İbn Âbidin (telif) ve Şenol Saylan (inceleme). **Hanefilerde Mezhep Usûlü: Şerhu Ukûdi Resmî’l-Müftî** içinde. İstanbul: Klasik yayınları, 2016, ss.15-52.
- Bilgin, Vejdi. “Değişen İktisadî Yapı Karşısında İslam Hukuku: 16. Yüzyıl Osmanlı Devleti Örneği”. **İslamî Araştırmalar Dergisi**. Cilt 16, Sayı 4, 2003, ss.607-614.
- Canpolat, İbrahim. **72 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.160-320)**. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2013.

- Cohen, Amnon. **Economic Life in Ottoman Jerusalem**. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Çakır, Baki. “Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri”, Mehmet Genç ve Erol Özvar (hızl.). **Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler** içinde. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, Cilt 1, ss.167-195.
- Çiçek, Fatih. **69 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.169-336)**. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2011.
- Demir, Alpaslan. “15-16. Yüzyıl Göçlerinin Osmanlı İskân Yapısına Etkisi”. **Tarih Araştırmaları Dergisi**. Cilt 14, Sayı 58, 2015, ss.563-581.
- el-Ğazzî, Ebu'l-Me'âlî Muhammed. **Divânu'l-İslâm**. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Erdem, Ekrem. “Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz”. **Bankacılar Dergisi**. Sayı 56, 2006, ss.10-27.
- Ergenç, Özer. “XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler”. **ODTÜ Gelişme Dergisi**. Özel sayı, 1978, ss.86-97.
- , Özer. **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Erkal, Mehmet. “Madeni Para, Banknot Ve Kağıt Para Mübadelesinde Faiz”. **Para Faiz ve İslam** içinde. İstanbul: İSAV yayınları, 1992, ss.162-182.
- ez-Zeyd, Salih b. Abdulkerim. **Buğyetü't-tamâm fî tahkîki ve dirâseti Müs'ifeti'l-hükkâm a'le'l-ahkâm**. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1996.
- Faroqhi, Suraiya. “Krizler ve Değişim 1590-1699”, Halil İnalçık ve Donald Quataert (ed.). **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi** içinde. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, Cilt 2, ss.545-758.
- , Suraiya. **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. **İslam ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı**. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Gedikli, Fethi. **16 ve 17. Asır Osmanlı Şer'iyeye Sicillerinde Mudarebe Ortaklığı: Galata Örneği**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 1996.

- Genç, Mehmet. “Osmanlı’da 17. Yüzyılın Sosyal ve Siyasal Yapısında Değişmeler”. **İtrî ve Dönemine Disiplinlerarası Bakışlar** içinde. İstanbul: Kültür Sanat Vakfı, 2013, ss.13-18.
- Gözübenli, Beşir. “Kıyemî”. **TDV İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: İsam Yayınları, 2002, Cilt 25, ss.540-541.
- Habergetiren, Ömer Faruk. **İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler**. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 1997.
- Hacak, Hasan. “Misli”. **TDV İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: İsam Yayınları, 2005, Cilt 30, ss.187-188.
- Islahi, Abdul Azim. **Muslim Economic Thinking And Institutions In The 10th Ah / 16th Ce Century**. Cidde: King Abdulaziz University Cientific Publishing Centre, 2009.
- İbn Âbidîn, “Para Değerinin Değişmesine İlişkin Hükümler”, Ömer Faruk Habergetiren (çev.). **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**. Sayı 16, 2010, ss.197-212.
- , “Tenbîhu’r-rukûd alâ mesâilî’n-nükûd”. **Mecmûatu resâilî İbn Âbidîn** içinde. Cilt 2, y.y., t.y., ss.55-65.
- , **Reddu’l-muhtâr ale’d-Dürri’l-muhtâr Şerhi Tenvîru’l-ebşâr**. Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1994.
- İbn el-Hâim. **Nüzhetü’n-nüfûs fî beyâni hükmi’t-teâmüli bi’l-fülûs**. Abdullah el-Tarîkî (thk.). Riyad: y.y., 1991.
- İnalçık, Halil. “Cizye”. **TDV İslam Ansiklopedisi**. Cilt 8, İstanbul: İsam Yayınları, 1993, ss.45-48.
- , Halil. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle”. **Belleten**. Cilt 15, Sayı 60, 1951, ss.629-684.
- İnanır, Ahmet. “İbn Kemal’in Tabakâtü’l Fukahâsı ve Değerlendirilmesi”. **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı 37, ss.65-86.
- İpşirli, Mehmet. “Şeyhülislam Sunullah Efendi”. **Tarih Enstitüsü Dergisi**. Sayı 13 (Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu hatıra sayısı), 1987, ss.209-256.
- İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp (Havâss-ı Refia) Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.993-995 / M.1585-1587)** (Proje Yönetmeni: M. Akif Aydın, Editör: Coşkun Yılmaz). İstanbul: İsam Yayınları, 2011.

- İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H.981-1000 / M.1573-1591)** (Proje Yönetmeni: M. Akif Aydın, Editör: Coşkun Yılmaz). İstanbul: İsam Yayınları, 2012.
- İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H.1002-1003 / M.1594-1595)**) (Proje Yönetmeni: M. Akif Aydın, Editör: Coşkun Yılmaz). İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000 / M.1590-1591)** (Proje Yönetmeni: M. Akif Aydın, Editör: Coşkun Yılmaz). İstanbul: İsam Yayınları, 2010.
- Kafadar, Cemal. “Les Troubles Monétaires de la Fin du XVIe Siècle et la Prise de Conscience Ottomane du Déclin”. **Annales ESC** 2. 1986, ss.381-400.
- Kaleli, Hüseyin. “Osmanlı Madeni Para Rejiminde Enflasyona Yol Açması Bakımından Tağşişler ve Sebepleri”. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt 7, Sayı 2, 2002, ss.189-206.
- Karaca, Mustafa. **68 Numaralı Mühimme Defteri (Tasnif-Transkripsiyon)**. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999.
- Kaya, Muhammed Samet. **69 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-168)**. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2013.
- Koç, Yunus. “Nüfus”. **TDV İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: İsam Yayınları, 2007, Cilt 33, ss.299-300.
- Korkmaz, Gürhan. **B 18 ve A 152 Numaralı Bursa Mahkeme Sicillerinin Değerlendirilmesi**. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2002.
- Köksal, A. Cüneyd. **Fıkıh Usûlünün Mahiyeti ve Gayesi**. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.
- Kütükoğlu, Mübahat. “1009 (1600) Tarihli Narh Defterine göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiatları”. **Tarih Enstitüsü Dergisi**. Sayı 9, 1978, ss.1-85.
- , Mübahat. **Osmanlılarda Narh Müessesesi**. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.
- Muhıbbî, Muhammed. **Hulasatü'l-Eser fî A'yâni'l-Karni'l-Hâdî Aşer**. Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.
- Özcan, Ruhi. “Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri”. **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**. Sayı 17, 2005, ss.237-266.

- Özel, Ahmet. “Timurtâşî”. **TDV İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: İsam Yayınları, 2012, Cilt 41, ss.188-189.
- , Ahmet. **Hanefi Fıkıh Alimleri**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Özen, Şükrü. “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. Cilt 3, Sayı 5, 2005, ss. 249-378.
- Özer, Hasan. “İbn-i Kemâl ve Tabakâtü’l-Fukahâ Adlı Eseri”. **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**. 2009, Sayı 14, ss.353-374.
- Özvar, Erol. “Osmanlı Devleti’nin Bütçe Harcamaları (1509-1788)”, Mehmet Genç ve Erol Özvar (hızl.). **Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler** içinde. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, Cilt 1, ss.197-238.
- Pamuk, Şevket. “Osmanlı Para Düzeninin Gelişimi”, Halil İnalçık ve Donald Quataert (ed.). **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi** içinde. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, Cilt 2, ss.1055-1093.
- , Şevket. **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler (1469-1998)**. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2000.
- , Şevket ve Kıvanç Karaman. “Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletlerinde Tağışlar ve Nedenleri (1326-1844)”. **ODTÜ Gelişme Dergisi**. Sayı 43-1, 2016, ss.229-256.
- , Şevket. **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- , Şevket. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Pere, Nuri. **Osmanlılarda Madenî Paralar**. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1968.
- Sahillioğlu, Halil. “Akçe”. **TDV İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: İsam Yayınları, 1989, Cilt 2, ss.224-227.
- , Halil. “Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)”. **ODTÜ Gelişme Dergisi**. Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı, 1978, ss.1-38.
- , Halil. **Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740**. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Doçentlik Tezi, İstanbul, 1965.
- , Halil. **Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme**. İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul, 1958.

- Saylan, Şenol. **Hanefilerde Mezhep Usûlü: Şerhu Ukûdi Resmî'l-Müftî**. İstanbul: Klasik yayınları, 2016.
- Selânikî Mustafa Efendi. **Târih-i Selânikî**. Mehmet İpşirli (hızl.). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Suyûtî, Celaleddin. “Kat’u’l-mücâdele inde tağyîri’l-muâmele”. **el-Hâvi’l-fetâvâ** içinde. Beyrut: Daru’l-kitâbi’l-arabî, t.y., ss.127-140.
- Şahin, Zafer. **72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (Vr.231-473) İnceleme-Metin**. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.
- Şimşek, Emre. **Abbasiler Döneminde Değişim Aracı Olarak Para**. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2010.
- Tabakoğlu, Ahmet. “Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi (1300-1750)”. **Toplu Makaleler I: İktisat Tarihi** içinde. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, ss.163-180.
- , Ahmet. **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.
- , Ahmet. **Türkiye İktisat Tarihi**. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Tanrıvermiş, Abdullah. **72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (Vr.1-230) İnceleme-Metin**. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.
- Taşkesenlioğlu, Cihat. **74 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-117)**. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012.
- Tezcan, Baki. “Tefâvüt”. **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**. Sayı 24, 2004, ss.333-344.
- , Baki. “The Ottoman Monetary Crisis of 1585 Revisited”. **Journal of the Economic and Social History of the Orient**. Cilt 52, Sayı 3, 2009, ss.460-504.
- Timurtâşî, Muhammed bin Abdullah. **el-Fetâvâ**, Abdullah Mahmud Ebu Hassan (thk.). Amman: Dâru’l-Feth, 2014.
- , Muhammed bin Abdullah. **Muînü’l-müftî alâ cevâbi’l-müstefî**, Emir el-Hazzâî (thk.). Beyrut: Dâru’l-Beşâir, 2009.
- , Muhammed bin Abdullah. **Müs’ifetü’l-hükkâm ale’l-ahkâm**, Samir Mazin el-Kubbec (thk.). Amman: Daru’l-Feth, 2007.

- , Muhammed bin Abdullah. **Risâletü Bezli'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tegayyüri'n-nükûd**, Hüsamüddîn bin Musa Affâne (thk.). Kudüs: y.y., 2001.
- Yediyıldız, Asım. **Şer'îye Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat**. Bursa: Arasta Yayınları, 2003.
- Yıldırım, Sadullah. **1000/1592-93 ve 1001/1593-94 Tarihli Ruznamçe Gelir Defterine Göre Osmanlı Devleti'nin Merkezi Hazine Gelirleri**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.
- Yılmaz, Fikret. "1624 Sikke Tashihinin Amasya'daki Etkileri." **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**. Sayı 4, 1989, ss.137-150.
- Yılmaz, Özdemir. **72 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s.1-159)**. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2013.
- Yılmazçelik, İbrahim. "XIX. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatının Önemli Merkezlerinden Biri Olan Diyarbakır'da Bazı Görevlilerle İlgili Tespitler". **OTAM Dergisi**. 2012, Sayı 31, ss.225-242.